

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ

МАГИСТЪРСКА ПРОГРАМА „ПРЕВОДАЧ-РЕДАКТОР“

МАГИСТЪРСКА ТЕЗА

на тема:

Анализ на лексикалните трудности и особености при
превода на „Балада за изгубените планини“ от Данило
Манера

ИЗГОТВИЛ:

Нина Караманова

Ф№ 771391

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

доц. д-р Дария Карапеткова

РЕЦЕНЗЕНТ:

д-р Давиде Фанчуло

София, 2022

Съдържание

Увод	3
За автора и романа.....	4
Лексикални трудности в превода	5
Анаграми	6
Реалии	7
Фразеологични изрази	9
Песни и думи от трети език.....	11
Песни	11
Думи.....	12
Съществителни собствени имена	13
Игри на думи.....	15
Бележки под линия.....	16
Съгласуване с автора	17
Заключение	19
Библиография	20
Превод	<u>2122</u>
Гласът на снега	<u>2223</u>
Сардзана	28
Родът Древногорски.....	35
Чистилице.....	41
Черешите на султана.....	48
Любопитни души.....	56
От април до септември	65

Увод

Много опитни и изкусни преводачи, както и преподаватели в сферата на преводознанието са се опитвали да отговорят на въпроса „Какво означава да превеждаш добре?“. Възможен опростен отговор би могъл да е крайният продукт да е „добър“ – верен както на оригинала, така и на преводния език. Еко завършва своите „опити в полето на превода“¹ именно с коментар за верността на преводите, казвайки, че тя „не е критерий, който води до единствения приемлив превод. [...] Верността е по-скоро тенденцията да вярваме, че преводът е винаги възможен, стига изходният текст да е бил интерпретиран с пламенно съпричастие [...]“². Преводът, подобно на езика, е изменчив – не е точна наука, съставена от непроменливи стойности; той бива повлиян от времето, политиката, съзнанието и светоусещането на даден народ, преводач или читател – натоварен е с исторически и културен багаж, което предопределя нелекото му дефиниране.

Настоящата магистърска теза има за цел да изследва процеса на работа при превода на романа „Балада за изгубените планини“ от Данило Манера, да разясни източника на трудности и колебания, да анализира различни подходи и да обоснови решенията, взети във финалния вариант на български език. Фокусът е поставен единствено върху лексикалната специфика на първите седем глави от гореспоменатия роман поради две основни причини. Първата е, че книгата съдържа авторови игри на думи, фразеологични изрази, срещат се анаграми и многобройни препратки към различни култури и езици, съответно граматиката ще остане извън обсега на настоящата работа, както и задълбочен анализ на въпроси, касаещи проблематиката на превода от италиански на български език. Втората е, че преводът представлява неизчерпаема тема – всеки текст, било то художествен или нехудожествен, носи различни характеристики, и следователно, потенциални капани за преводача.

¹ Еко, Умберто. Да кажеш почти същото. София: ИК Колибри, 2021.

² Еко, Умберто. Да кажеш почти същото. София: ИК Колибри, 2021, с. 380.

За автора и романа

Данило Манера е роден в Алба, област Пиемонт, през 1957 г. Завършва „Славистика“ в университета в Пиза при изтъкнатия българист Джузепе дел'Агата с дипломна работа върху Йордан Радичков. Преподава съвременна испанска литература и култура в най-големия държавен университет в област Ломбардия – Миланския университет. Той е разказвач, литературен критик, преводач от български и испански език, журналист в областта на културата и пътуванията³. Публикувал е многобройни романи, сборници с разкази и пътеписи. През 1984 г. печели наградата „Leone Traverso“, присъждана на млади преводачи италианци за първа публикувана творба, за превода на разкази на Радичков.

По време на престоя си в София през август 2021 г., авторът споделя, че дотогава през живота си е предприел три пътувания до България. Само първото, през 1979 г., е било физическо, като пристига в столицата, за да подготви дипломната си работа върху Йордан Радичков, докато следва в Пиза. Второто е през 80-те години, когато набляга на работата си като преводач на българска литература и превежда автори като Йордан Радичков, Емилиян Станев, Николай Кънчев, Иван Кулеков, Максим Максимов и Васил Марков. Третото е през 90-те, когато започва написването на „Балада за изгубените планини“, книга, лъкатушеща из Западна България, Северна Италия и Солун. Последното му и четвърто пътуване отново е в София, този път като резидент в Къщата за литература и превод, където подготвя последния си роман. Вечерта, в която се представя не само откъс от „Балада за изгубените планини“, но и цялостното му творчество като автор и преводач, той разкрива, че според него „преводачът е щедър, благороден контрабандист, който прекосява границите с цел да предаде истории и емоции, така че е *добър* контрабандист“⁴.

Романът бива характеризирани от два основни наратива – едната сюжетна линия, нечетните глави, започва през 1919 г., а другата, четните – 1991 г. **Проследяват** животите на двама италианци, които, макар наглед несвързани, освен от века, в който се развива действието, постепенно преминават през същите места, изправени са пред същите дилеми, влюбват се силно, и каквото и да правят, България ги притегля към себе си като магнит.

³ Profilo in italiano. In: Danilo Manera, 09.04.2010 [cited 21.08.2022]. Available from: <https://sites.google.com/site/danilomanera/Home/profilo-2>

⁴ Разговор с Данило Манера. В: YouTube, 02.10.2021 [cited 21.08.2022]. Достъпно на: <http://bitly.ws/u6xz>

Единият е Лео, студент по история, който се съгласява да се впусне в разследване по българските земи, за да помогне на пенсионирания съдия Спартако Валделорса да намери приятеля си Фолко Малертис, който е изчезнал от месеци, но е оставил след себе си следи под формата на загадки, сякаш ключът към откриването му. Другият е Аурелио Делфи – участник в Първата световна война като ветеринарен поручик, който, веднъж попаднал в България, с готовност опознава тукашната [история](#) история, традиции, бит, език и народи, населяващи родината, особено сефардите и буйните им ритми.

Пътешествия в Родопите и Апуанските Алпи, в София и Рим, балкански песни и италиански романси, художничка и изкуствоведка, антиквар и колекционери на икони и музикални инструменти, изоставени кариери и гробища са заключени в три анаграми, които преплитат съдбите на всички герои.

„Балада за изгубените планини“ е низ от фантастични и биографични моменти. Данило Манера е флейтист, както и Аурелио Делфи; превеждал е Яворов – в книгата се посещава дом [та](#) му на ул. „Раковски“ и се описва трагичната любов на Яворов и Лора. Авторът споменава реални личности, които общуват с персонажите в книгата – бившият му преподавател Дел‘Агата в книгата помага на Лео да разчете останените от Малертис следи на български език. Дадените подробности за улиците, площадите и сградите вдъхват още повече автентичност на повествованието – в София героите се разхождат около храм-паметника „Александър Невски“, на площада „Славейков“, по улица „Славянска“, до „Халите“ и много други.

Лексикални трудности в превода

Книгата би могла да се окачестви като мечтата и кошмара на всеки преводач с изобилстващите лексикални главоблъсканици, които крие всяка една глава. Мечта, защото провокира мисленето и находчивостта, но и кошмар, тъй като преводачът е изправен пред тежки избори, които биха могли да поведат текста в нова посока.

Вниманието на автора към езика е налице – служи си с множество игри на думи, не на едно място посредством алитерации – визуален и звуков елемент, който би могъл да е и следствие на образованието, което е получил като флейтист, а музиката безспорно е постоянно присъствие в книгата. Срещат се разнообразни фразеологични изрази, поговорки, имена от няколко държави, гатанка, анаграми. **Отделя** специално място и значение на последните, появяващи се още в началото, но коментирани до

самия край, като около тях заформя почти целия сюжет. Читателят е свидетел на фрагментарни погледи към различни епохи от българската, италианската и гръцката, в частност солунска история с препратки към присъщият бит, дори митология на въпросните народи. Това поражда и честата употреба на реалии от разнороден характер, разгледани по-подробно в едноименното подзаглавие. Резултатът е смесица от езици, с отделни думи или песни, нерядко оставени непреведени, и култури, които съжителстват между страниците на Баладата.

Анаграми

Анаграмата представлява разместване на букви от думи или фрази с цел добиване на нови, смислени думи или фрази, като при словообразуването всяка буква се използва само по веднъж. Една от най-популярните в превод е част от „Упражнения по стил“ от Реймон Кьоно, дело на съвместната работа на Васил Сотиров и Елена Томалевска, където цяла история, заключена в десет анаграми, е съобразена да се изведе в зашифрован и съответно разшифрован вид. И двете изискват доста заиграване с целевия език, за да, от една страна, се запази целостта на смисъла, от друга – да бъде сполучлива и анаграмата, и нейното разрешение.

В „Балада за изгубените планини“ анаграмите изпълняват ключова роля в разрешаването на загадката на изчезването на Фолко Малертис – събитие, което предопределя връзката на целия сюжет. Той оставя три такива в апартамента си, за да може след като най-добрият му приятел ги открие, да тръгне по следите му и да разбере какво се е случило с него.

Четири фактора окачествяват потенциалния преводачески проблем – първо, решението им задължително трябва да се преведе и запази, тъй като то води главния герой Лео от Рим, през София, и накрая до Апуанските Алпи, а първоначалните фрази трябва да се преправят, така че да дават разрешението за по-нататъшното разследване. Второ, на италиански анаграмите са: **Può** azionare prore/ **Può** deragliare monti/ Le sampanelle sul ventoso и както се забелязва, Манера е използвал еднаква структура за първите две – започват с една и съща дума и съдържат общо по три думи. На трето място, задачата става с повишена трудност, защото докато Лео се опитва да разшифрова първата анаграма, измисля решение, което обаче не е успешно, т.е. и преводачът трябва да измисли близко, но неправилно решение, освен самата анаграма. И последно, сами по себе си някои от думите подсказват за Алпите и природа,

например, „monti“ (върхове) и „ventoso“ (ветровит), което е желателно да се предаде под подобни форми и в преводния вариант.

Първоначалните три анаграми се превръщат в „Лес от значение/ И личността щеш и дуети/ И акордите на лес превърнах“, като е запазено повторението на първоначалната дума, съюзът „и“, но във втората и третата, а пък думата „лес“, подсказващата природа в планината, се повтаря в първата и последната анаграма. Решението им е съответно „Златно сечение/ Душите на чистилицето/ Връх Спалоне над кариерите“. „Душите на чистилицето“ оригинално е „Душите *от* чистилицето“, но на изходния език фразата съдържа както сонорни съгласни, така и разнообразни гласни, докато на български трябва да се измисли фраза, която да съдържа едновременно „ш“, „щ“, „ч“ и четири пъти „и“; това мотивира смяната на оригиналния предлог „от“ с „на“ с преценката, че няма да доведе до значителна промяна в смисъла, но пък ще даде възможност за много повече буквени комбинации. Поради същите съображения беше предизвикателно, а във финалния вариант и невъзможно да се запазят анаграмите на български език, съставени само от три или четири думи всяка.

Реалии

Книгата изобилства от реалии – само на първите петдесетина страници се наблюдават над петнадесет, по-голямата част от които принадлежащи на българския бит, традиция и култура, тъй като действието се развива главно в България.

Няма как в тази връзка, а и в анализ на превод да не се споменат имената на Сергей Влахов и Сидер Флорин – преводачи и теоретици от български произход, които разглеждат подробно и въвеждат термина „реалия“ в съвременната му употреба – дума или словосъчетание, част от бита на определен народ, които носят културни, географски или исторически белези и чието превеждане на чужд език безспорно би представлявало предизвикателство. В „Непреводимото в превода“ **определят** реалиите като: „думи (и словосъчетания), назоваващи обекти, характерни за живота (бита, културата, социалното и историческото развитие) на един народ и относително чужди на друг; като носители на национален и/или исторически колорит, те поначало нямат точни съответствия (еквиваленти) в други езици и следователно не се поддават на превеждане „на общо основание“, а изискват особен подход“⁵. Именно затова българин със сигурност би разбрал и оценил шега, разказана от друг, свързана със „соц-а“,

⁵ Влахов, Сергей, Сидер Флорин. Непреводимото в превода. София: Наука и изкуство, 1990, с. 33-34.

„чалгата“, „кифлите“ или с концепцията за „на гости на баба“, но всичко това би било чуждо за друга нация. Ако се подхване разговор пред чужденец за Бай Ганьо, не само че ще трябва да се обясни кой е той, но и дори какво е „бай“.

Задачата на преводача е нелека – Влахов и Флорин предлагат няколко решения, от които има тенденция две да са най-основни: или трябва да се съобрази думата да се транскрибира или транслитерира, т.е. да остане непреведена, но при нужда обяснена под линия, или да се осъществи превод. Той бива разделен на няколко подкатегории: въвеждането на неологизми, например чрез калки или полукалки, „одомашняването“, или „побългаряването“ при поставяне на феномена на родна почва – търсенето на друга, близка по значение или форма реалия, с която да се замени реалията, приблизителен превод или пък контекстуален⁶. Примери и за двата основни подхода има много. Благодарение на първия, в обращение в българския са думи като „караоке“, „суши“, „коала“, „янки“, „казино“, „графити“, „пица“, „мафия“, „тореадор“ и много други.

В „Балада за изгубените планини“ Данило Манера най-често подхожда посредством транскрипция на думата, като я оставя в курсив, и понякога обяснява сбито значението ѝ или дава най-близката по смисъл италианска дума в самия текст, като не си служи с бележки под линия. Реалиите, които се срещат, са от кулинарен характер, например думата „баница“, обяснена като „кекс със сирене и яйца“, „локум“ и „биряни“ или питиета като „ракия“ и „гъмза“; музикални, като има изброени цели шест инструмента със съпътстващи ги обяснения или сходни италиански инструменти, а именно „гъдулка“, обяснена като „вид виела или лира да брачо от черница“, „тамбура“, характеризирани като „подобна на мандолина, изработена от явор, с двойни струни и много гриф“, „гайда“, „зурна“, „дудук“ и „кавал“ като „дрянова флейта“. Появяват се и разнообразни символи и персонажи от българската митология, най-често представени чрез разкази на различни герои, с цел да запознаят чуждоземците с традициите си. „Таласъмът“ бива „зъл, нощен дух“; „самодивите“ – „съблазнителни и опасни нимфи“. Мартеницата пък е „талисман за късмет по случай празника на Баба Марта“ и по-нататък в пета глава е описан най-подробно обичаят да се носят мартеници, какво символизират, както и кога се свалят.

В същата глава обаче се срещат и реалии, типични за традицията на сефардските евреи, например „копли“, „индулкадера“, „ехизера“, „шидухим“, които не

⁶ Влахов, Сергей, Сидер Флорин. Непреводимото в превода. София: Наука и изкуство, 1990, с. 67-72.

само биха били непознати за по-голямата част от българската аудитория, но и за италианската. Въпреки това, Манера е избрал да ги остави в текста без пояснение, бележка под линия или превод – подобни решения е взел неведнъж из Баладата, навярно в желанието си книгата да носи елементи на мистериозност и да са в духа на загадките и разследванията. От друга страна, поставени в контекст, термините не са напълно неразгадаеми, макар без изрично дадена дефиниция, което мотивира и преводаческото решение да останат транскрибирани.

Фразеологични изрази

Третата по ред, но не и по значимост, е проблематиката на фразеологичните изрази в изходния език и предаването им на целевия. Характерно за тях е да не се превеждат дума по дума – подобна постъпка дори би говорила за вид некомпетентност или невнимание от страна на преводача.⁷ Приемливо би било единствено и само ако в целевия език вече съществуват еквивалентни фразеологични елементи по смисъл и конотации. Примери се намират в първите глави на „Балада за изгубените планини“:

- ❖ Ripetiamo entrambi che saremo **muti come tombe**. – И двамата повтаряме, че ще **мълчим като гроб**.
- ❖ [...] non sempre i rapporti **sono rose e fiori** [...] – [...] взаимоотношенията не винаги **са цветя и рози** [...]
- ❖ Sono armato **fino ai denti** di fiori freschi locali e cioccolatini Ferrero Rocher [...]–
Въоръжен съм **до зъби** със свежи местни цветя и бонбони „Фереро Роше“ [...]

Вторият подходящ подход при превода на фразеологизми е намирането на аналог – друг фразеологичен израз с лексикални изменения, но смислово издържан и възможно най-близък по смисъл до оригинала, дори и с „известно отстъпление от пълноценния превод“⁸. Именно той преобладава във финалния вариант на превода на книгата. Нека разгледаме някои примери:

- ❖ Beccato **con le dita nella marmellata**.
→ букв. Хванат **с пръсти в конфитюра**.
→ превод: Хванат **в крачка**.
- ❖ Ma nemmeno **siamo andati a prender l'acqua con il savagno!**

⁷ Влахов, Сергей, Сидер Флорин. Непреводимото в превода. София: Наука и изкуство, 1990, с. 172

⁸ Влахов, Сергей, Сидер Флорин. Непреводимото в превода. София: Наука и изкуство, 1990, с. 175.

→ букв. Все пак дори **не сме отишли за вода с кошчето!**

→ превод: Все пак дори **не сме наливали вода в кофа без дъно!**

❖ Il movimento a favore delle ciliegie perenni **si estendeva a macchia d'olio.**

→ букв. Движението в полза на целогодишните черешки **се разпростираше като маслено петно.**

→ превод: Движението в полза на целогодишните черешки **се разрастваше като горски пожар.**

Тъй като фразеологизмите носят „характера на твърде своеобразни изразни средства и не търпят еднозначно решение“⁹, има и случаи, в които е неизбежно да се прибегне до компенсация, за да се запази даден елемент или характеристика на изходния език в целевия. Пример се намира във втората глава на книгата, където Фолко Малертис бива определен като „autentico orso“ – в буквален превод „автентична мечка“. След 40 реда обяснения и значения на думата „orso“ в онлайн речника на енциклопедията „Treccani“, най-отдолу, в скоби се открива следното обяснение: „също и в преносен смисъл, отнасяща се до мрачен, не особено общителен човек“¹⁰. Тук не може да става дума за превод дума по дума, тъй като в българския език мечката определено не е свързвана с подобни конотации. Както твърди Сидер Флорин, „на една и съща птица, животно и т. н. на даден език се приписват едни черти и качества, а на друг език – почти противоположни. [...] Или тези черти и качества се приписват на съвсем различни „обекти“¹¹. Онлайн сайтът „frazite.com“, български онлайн справочник, където са поместени многобройни фразеологични изрази, прякори и съкращения, също потвърди, че мечката може да е сравнена с човек и определена като силна, тромава, страшна, груба, непохватна, свързана с неприятности или с пожелание да не се случи нещо лошо¹², но от всички тези характеристики нито една не се доближава до „необщителна или мрачна“. В желанието да се съхрани оригиналното сравнение на героя с животно, най-близо, поне до второто значение, това на необщителен човек, беше вълкът единак, който носи значението на „саможив човек, без

⁹ Влахов, Сергей, Сидер Флорин. Непреводимото в превода. София: Наука и изкуство, 1990, с. 175.

¹⁰Orso. In: Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani S.p.A., 2022 [cited: 30.08.2022]. Available from: <https://www.treccani.it/vocabolario/orso/>

¹¹ Флорин, Сидер. В словесните дебри. София: Народна просвета, 1990, с. 107.

¹² мечка. Във: Фрази, съкращения и прякори [последно посетен на: 30.08.2022]. Достъпен на: <http://bitly.ws/u6xJ>

приятели“¹³. Затова изречението в превод се превръща в „От друга страна си е автентичен вълк единак“.

Песни и думи от трети език

Песни

Всички нечетни глави, които проследяват преживелиците на сардзанския ветеринарен поручик Аурелио Делфи, се характеризират с епиграфи, които съдържат песни на италиански или сефарадски език. Появата на песни на чуждестранни езици обаче не спира тук – в пета глава има още две сефарадски песни, а в шеста – английска, на групата „Куин“. В цялата книга, дори и извън превода, обект на настоящата дипломна работа, те никъде не са преведени – дължи се отчасти на мистериозната атмосфера, която държи да запази Данило Манера, отчасти на близката лексика между италианския и сефарадския език.

Последният е езикът на сефарадите – една от трите големи групи евреи, които са прогонени от Испания през 1492 г. и принудени да се заселят в други части на света; част от тях избират Балканите и Средиземноморието в тогавашната Османска империя¹⁴. Говорът им се среща под имената ладински, ладино, юдеоиспански, шпаньолски, но най-популярен ~~сред които~~ и най-често употребяван от специалисти в областта е джудезмо и **представлява** испаноеврейската езикова разновидност – език, базиран на староиспанския от края на XV в., но с множество промени посредством примеси от местните езици и диалекти. В дисертационния си труд Искра Добрева дори твърди, че „честа интерпретация на иновациите, наблюдавани в джудезмо в контраст с испанския език, е контактът с френски и италиански език, особено след XIX в., като доказателство за силното влияние служат множеството езикови структури, съдържащи се както в последните два езика, така и в джудезмо, но отсъстващи от испанския и въобще от иберороманските езици“¹⁵.

¹³Вълк единак. Вѡв: Фрази, съкращения и прякори [последно посетен на: 30.08.2022]. Достъпен на <http://bitly.ws/u6xM>

¹⁴За сефарадимите и ладино. В: Маргиналия, 20.08.2021 [последно посетен на: 02.09.2022]. Достъпен на: <https://www.marginalia.bg/aktsent/za-sefaradimite-i-ladino/>

¹⁵Добрева, Искра. Автореферат *Панбалкански заемки в сефарадския език*, 2016 [последно посетен на: 02.09.2022]. Достъпен на: https://www.unisofia.bg/index.php/bul/content/download/161953/1150762/version/1/file/Avtoreferat_IskraDobrevva.pdf.

За да се илюстрира нагледно приликата между джудезмо и италиански език в семантичен план, следващата таблица сравнява част от лексикалните единици от различни части на речта, които се срещат в епиграфите и баладата от пета глава.

Сефарадски език	Италиански език	Български език
sufriendo	sofferente	страдащ
mayo	maggio	май
cantan con suspiros d'ayer	cantano con sospiri di ieri	пеят с вчерашни въздишки
nido	nido	гнездо
sola	sola	сама
durmir	dormire	спя
Primavera en Salonico	Primavera a Salonicco	Пролет в Солун

От разгледаните примери се забелязват сходните лексикални белези, които носят италианският и сефарадският език, съответно и доказва поне приблизителното разбиране на песните, което италианските читатели биха имали, макар без предоставени преводи. Същото обаче трудно би важало за българската аудитория, което беше и една от главните предпоставки да се създаде превод, с помощта на автора, поместен в бележки под линия. Преводът обхваща не само джудезмо, но и всички италиански стихове и части от песни, които се срещат в книгата, тъй като с изместването фокуса на книгата – смяната на аудиторията, се появи естествената нужда¹⁶ да се изменят някои от аспектите ѝ.

Думи

Още един фактор, който допринася за цялостния колорит на Баладата, е авторската употреба на ограничен брой англицизми. Появяват се две в първите седем глави, фокус на настоящия труд – „pencil sketches“ и „feeling“, въпреки че се срещат и по-нататък в книгата, единствено в главите, чието действие¹⁶ се развива през 1991 г. Според Влахов и Флорин чуждоезичните лексикални единици могат да се срещнат с цел „да придадат на текста автентичност, за създаване на колорит, атмосфера или впечатление за начетеност и ученост“¹⁶. В конкретния случай персонажите се намират в България и Италия, съответно причината и за автентичност, и за атмосфера трябва да

¹⁶ Влахов, Сергей, Сидер Флорин. Непреводимото в превода. София: Наука и изкуство, 1990, с. 286.

отпадне. Колкото до колорита – той се открива постоянно със смесицата от култури и езици. За последното твърдение е предизвикателно да се намери еднозначен отговор. Съответно стимулт би могъл да се крие някъде другаде.

Тук беше важно да се направи нужният анализ, за да се претегли тезата дали италианците са използвали точно тези англицизми в ежедневието си през 90-те години на миналия век и изходите са два – ако се потвърди, би било приемливо да се оставят и в преводния вариант, ако ли пък не – ще е необходимо да се намери подходящ български еквивалент, с цел да се запази хомогенността на текста.

През 1973 г. Гаetano Рандо публикува труд, в който събира най-често срещани англицизми в италианския език от 60-те години на миналия век, но дава и пълния списък с английски думи, използвани в италиански романи, списания, ежедневници – там не фигурират разглежданите дума и словосъчетание¹⁷. През 1992 г. Хауърд Мос публикува своето изследване, което осъществява сравнение с наблюденията на Рандо, и заклучава, че броят на англицизмите през тези години е нараснал значително.¹⁸ Годината на изследването му е важна, защото е само една след действията, развиващи се в книгата, така че може да се предположи, че ако гореизброената дума и словосъчетание са навлезли във всекидневния език, то те ще са разгледани в труда му, обаче няма данни за тях.

След направена справка с изследванията, разглеждащи феномена на навлизането на англицизми в италианския език, се стига до заключението, че срещнатите в книгата не са достатъчно оборотни, за да се използват във вестници или списания. Тяхното значение може да убегне на част от българските читатели, затова се взе решението те да не се запазят в целевия език, а да се преведат съответно като „скици с молив“ и „нещо“.

Съществителни собствени имена

Множеството съществителни собствени имена в „Балада за изгубените планини“ провокира въпроса как да се предадат в целевия език – чрез превод, транскрипция или пък оставени на латиница в кавичките. Те биват от всякакво естество – имена или галени имена на героите, марки коли, мотори, пушки, модели компютри и пишещи машини, имена на улици, заведения и сгради.

¹⁷ Gaetano Rando. A Quantitative Analysis of the Use of Anglicisms in Written Standard Italian during the 1960'S. In: *Italica*, Vol. 50, No. 1, 1973, pp. 73-82.

¹⁸ Howard Moss. The Incidence of Anglicism in Modern Italian. Considerations on its Overall Effect on the Language. In: *The Italianist*, 12:1, 1992, pp.129-136.

С оглед финалния превод, освен където съществителното собствено не носеше допълнително заложен смисъл, в случая на игра на думи, която е описана в „Игри на думи“, първите три изброени бяха транскрибирани, което е и цялостната тенденция в преводната литература в последните няколко десетилетия. В „Непознатата дъщеря“ на Елена Феранте изникват разнообразни примери за италиански галени имена, несвойствени на българския език, където все пак преводачът е взел решението да се транскрибират, вместо да се побългаряват или да се търсят български аналози. В книгата намираме съществителното собствено на майката Нина, но и галените ѝ Нинѹ, Нинè; дъщеря ѝ Елена се среща и като Ленѹ, Лени, а куклата на последната се явява най-любопитна от лексикална гледна точка, тъй като за малко над 150 страници е кръстена с цели девет галени имена – Нани, Нена, Нени, Ниле, Нилота, Ниникия, Ненела, Нануча, Наникя¹⁹.

Тенденция, обхващаща галените имена, която не е толкова преводаческа трудност, а просто любопитен феномен, срещана с все по-голям интензитет в последните десетилетия, е предпочитанието на италианците да „отрязват“ края на името, вместо началото, както е било прието в миналото. Съответно от дълги имена като *Алесандро*, което срещаме във втора глава, може да се образуват както *Але*, така и *Сандро*. Единствената съществена разлика между тях е, че *Але* звучи по-младежко (някои деца вече се обръщат и на по-американизираното *Алекс*), докато *Сандро* често принадлежи на по-старите поколения²⁰.

Що се отнася до марките в книгата на Манера, беше приложена транскрипция; част от примерите, които могат да се приведат, са пушката „Москето“ 91, карабините „Маузер“, моторът Иж „Планета Спорт“ 350, флейтата „Рампоне“, кларинетът „Буфе Крампон“, роялът „Петроф“, музикалният фестивал „Санремо“, имението „Плейбой“ и много други. Решението беше мотивирано главно от факта, че подходът улеснява хода на четенето на текста от по-широк кръг българска аудитория, а не само от онези, запознати със спецификата при произношението на съответния език.

От друга страна, на местата, като например улици, площади, квартали, заведения, музеи и църкви, бяха приложени два подхода – някои бяха транскрибирани, а при други, поради допълнително придадени препратки или контекст за историята,

¹⁹ Феранте, Елена. Непознатата дъщеря. София: ИК Колибри, 2021.

²⁰ I 10 nomi di battesimo più diffusi a Milano. In: Milano città stato, 13.03.2021 [cited 04.09.2022]. Available from: <https://www.milanocittastato.it/milano/i-10-nomi-di-battesimo-piu-diffusi-a-milano-con-il-loro-significato/>

беше осъществен превод. Пример за първите намираме в улиците „Маскарди“, „Мацини“ и „Дей Фондаки“, площадите „Каландрини“ и „Матеоти“, кафенето „Коституционале“, кварталите „Прати“ и „Кастро преторио“.

Нужен е кратък коментар на някои от имената, за да се разгледа защо и в кои случаи преводът беше не само по-подходящ, но и належащ за плавността на текста. Във втора глава авторът описва ежедневните срещи на бившия съдия Валделорса и студента Лео, които протичат в игри на дама, шах, табла в кафене „Delizie“. „Delizia“ в единствено число означава наслада, удоволствие, радост. И други имена в книгата сами по себе си носят някакво значение, но са оставени в транскрибиран вариант; в подобен случай кафенето би се превърнало в „Делицие“. Следващото изречение обаче гласи следното: „А насладите според мен са Кри и Мики“, съответно контекстът задължава заведението да остане в преведения вариант, за да не се рискува да се загуби част от остроумието на автора и поредна негова игра на думи.

Малко по-нататък в същата глава се срещат имената на църква и музей – църквата е „Светото сърце на молитвите на мъртвите“, а музеят – Музей на душите от чистилището. Две са мотивациите да се осъществи превод: имената и на двете са многословни, но по-същественото – помагат за разрешението на втората анаграма и носят значение, което е в тематиката на по-нататъшните събития.

В началото на трета глава има дълъг пасаж с описания на музикална вечер, в която се изпълняват разнообразни италиански песни и строфи от сефарадската традиция. Тъй като са изброени десет на брой непосредствено една след друга, удачен вариант беше заглавията им да се преведат, вместо да се оставят в оригинал, за да не се образува струпване на продължителен текст на латиница. Във финалната версия те са: „Тъга“, „Аз съм любовта“, „Идеална“, „Последната песен“, „Вечерта“ и „Бих искал“ по стихове на Д’Анунцио, „В морето има кула“, „Наричат ме Морена“, „Трите сестри“ и „Аз живях за изкуството“ от „Тоска“.

Игри на думи

Данило Манера, с опита си на писател, преводач и музикант, обвива думите и мисълта си с много лексикални закачки, които е важно да се съумее да се запазят и в преводния вариант, за да не се изгуби съществена част от духа на книгата. Такива се откриват още в първите страници, в частност на втората, където в изкусните описания на песента на сефарадите се среща първата игра на думи – молитвата в песента е

„insieme timida e violenta, in un susseguirsi di **pianissimi e pienissimi**“– последните три думи във финален превод „най-тихи и плътни ноти“. Дори по този начин задачата за предаване на мисълта да е изпълнена, остава въпросът дали е уместно да не е запазена играта на думи от оригинала. С цел компенсация и поради невъзможност да се добие ефектът от италианския вариант, беше взето решението да се използва алитерация в предходни две думи – „timida e violenta“ съответно да стане „**б**оязлива и **б**уйна“. Още в следващото изречение се намира друга игра на думи, този път алитерацията в „**com**piutezza e **com**unione“, със съответно запазена алитерация и преведени като „**о**билие и **о**бщение“.

Във втора глава се запознаваме с героите и приятели Фолко Малертис и Спартако Валделорса чрез разказа на втория. Докато Валделорса описва състоянието на другаря си, споделя на Лео, че „от известно време ми се струваше като угаснал, вял“, което е последвано от следното изречение: „Per scherzo gli dicevo che se continuava così mi sarei messo a chiamarlo **Fosco**“. От оригиналното му име „Folco“ е променена само една съгласна, за да се получи „Fosco“, което означава „мрачен, печален, навъсен“. За да не се налага да се взимат по-драстични мерки, например промяна на името му само заради веднъж появяваща се игра на думи, или пък даване на обяснение в бележка под линия, най-доброто решение беше да се намери дума, синоним или близка по значението на „fosco“. Така се получи крайният вариант – „На шега му казвах, че ако продължава така, ще се наложи да му викам **Болко**“. [Браво](#) Преводаческата памет помни случаи на измяна на име, поради игра на думи или анаграма в книгата. В една от безспорно най-нашумелите и продавани поредици в световен мащаб – Хари Потър, на преводачката Мариана Екимова-Мелнишка се налага да замени презимето на Том **Мерволо** Ридъл с **Мерсволуко**, за да може успешно да реши анаграмата в края на втората книга, и така новото име остава непроменено до последната, седма книга²¹.

Бележки под линия

Като се изключат преводите на песни и стихове от италиански и сефардски език, както беше илюстрирано по-рано, бележките под линия бяха сведени до минимум, тъй като в оригинала има бележки на автора само в края на книгата, и повечето от тях служат за довършване на историите на избрани персонажи или описват по-подробно част от споменатите в книгата реални личности и събития.

²¹ Роулинг, Джоан. Хари Потър и стаята на тайните. София: Егмонт България, 2001, с. 226.

Под линия бяха приведени сбити уточнения, които да улеснят българския читател; в същината си са явления, с които италианският не би се затруднил, тъй като са споменати събития, места, напитки, списания от бита и сферата му на познание, но пък за българския биха могли да бъдат напълно чужди. Преимуществото на италианската аудитория е, че където се появи българско историческо събитие, ястие, инструмент или наименование на място, то нерядко бива обяснено в самия текст. Чрез бележките под линия се цели обратното да е релевантно и за българската аудитория.

Общо са осем на брой, като във втора глава дават сведение за виното верментино, бедствието с ферибота „Моби Принс“, което се споменава от съдията Валделорса, и за „Годениците“ от Алесандро Мандзони, откъдето има приведен цитат; трета глава уточнява на колко е равен един квинтал; четвъртата дава определение на сакристия и манихейство; седма – на „Ардити дел пополо“.

Съгласуване с автора

Още от ученическите години в часовете по български език и литература учителите държат да задават въпроса „Какво е искал да каже авторът?“, както и с готовност да предоставят субективен отговор, който трябва да се приеме за обективна, единна истина. [Е ти ги закла просто](#) Хубавото е, че в случая допитването до автора беше не само възможно, а и насърчено – беше готов да отговори на всеки един въпрос и при колебания в процеса на превода някои неточности бяха избегнати благодарение на прякото общуване с него. Голямо преимущество е възможността да се работи директно с писателя – възможност, която много често е практически невъзможна, а би могла да е по-ценна от всички речници и помагала, взети заедно.

Част от преводаческите решения бяха взети с него, особено в случаите на обяснения или превод на български думи в италианския оригинал; тогава се реши да се пропуснат в българския превод, тъй като смяната на читателската аудитория вече не предполага същите уточнения. Пример се откроява в трета глава, където е преведено името на върховете Ледените кукли на италиански. Малко по-надолу се среща следното изречение: „Occupandosi dei *magareta*, gli asini balcanici dei Drevnogorski [...]“, което в буквален превод звучи така: „Докато се занимаваше с **магаретата**, балканските **магарета** на Древногорски [...]“. След справка с Данило Манера, той взе решението да отпадне цялото словосъчетание „балканските магарета“ и да се запази само „с магаретата на Древногорски“.

Друг пример изниква още в първите страници на оригиналния текст, където се среща името на генерал Сарай (Serrail), вместо историческата фигура Сарай. Както се спомена по-рано, а и както е обяснил и самият автор в бележките в края на книгата, измислицата и реалността на много места се сливат и е трудно да се разграничат; съответно леко промененото име може да е напълно съзнателен избор. След диалог с автора стана ясно, че става дума за печатна грешка и в преводния текст името бе необходимо да се изпише „Сарай“.

Следващото колебание беше породено от думата „flauto“, в превод флейта, която се среща на много места в книгата в най-разнообразен контекст – Аурелио Делфи свири на напречна флейта „Рампоне“, по-късно написва партитура за флейта, озаглавена „Двоен диез“, момичето от втората страница държи дълга дървена флейта, а в трета глава се разкрива, че описаният по-рано инструмент всъщност е кавал. Когато обаче родът Древногорски започва да разказва на Аурелио за таласъма, който обитава мостове, чешми или къщи, идва момент в описанието, където се казва, че ако злият дух е мъж, свири на „flauto“. Би било неприемливо в българската фолклорна традиция да се срещне инструментът флейта. Тогава авторът потвърди, че на това място се има предвид именно кавала.

За всички песни, срещащи се в епиграфите или в самите глави, произлизащи от езици, различни от италианския, Данило Манера предостави италиански превод и беше уточнено, че оригиналът им ще се запази в текста, а преводът ще се постави под линия – елемент, който липсва в оригинала на книгата. Също така посочи, че където самият той е извършил превод на български стихове, както е случаят с поезията на Яворов в шеста глава, има нужда от поясняваща бележка под линия, че преводите в книгата на италиански език са именно негови.

Не на последно място, собствените имена предизвикаха известна доза несигурност. За улеснение на читателя, в първата си бележка в края на книгата авторът привежда основните правила за транскрипция, които е използвал, за да предаде българските имена на италиански език. Така се вижда, че е предал „х“ с „ch“, както намираме в пример като *Chalite* (Халите) и „ч“ с „č“, като в *čanova*. Несигурността произтича главно от факта, че, както вече беше илюстрирано, книгата съдържа разнообразни култури и имена, например, случая на името от сефарадски произход *Rachel*. На пръв поглед не изглежда в пряка връзка с българския, и на база различни транскрипции може да бъде предадено с цели три съгласни – „х“, „к“ или „ч“. Манера

уточни, че става дума за *Рахил*. По-късно в книгата се появява и *Noche*, от своя страна обаче с коректната транскрипция *Ноче*, поради испанския си произход.

Заклучение

От разгледаните казуси се забелязва, че те са присъщи на дадения роман и трудно биха могли да се наблюдават всичките взети заедно в друг – твърдение, което би било валидно за всеки един художествен текст, без значение от изходния език. А от гледна точка на целевия, първите седем глави от „Балада за изгубените планини“ се развиват главно на българска почва, което улеснява българския превод, но би било неизмерно по-голямо предизвикателство за друг език.

Към трудностите и особеностите на романа бе подходено с голямо внимание, с цел да не се изневери на оригиналния текст – беше съобразено да се предадат игрите на думи на местата, където беше възможно, както и формата на анаграмите, или да се осъществи компенсация, където не бяха намерени съответните аналози. Бяха приведени примери на част от фразеологичните изрази, които бяха намерили свой еквивалент или аналог. При реалиите и част от съществителни собствени имена процесът беше сравнително по-плавен, тъй като голяма част от тях бяха изначално български.

Макар преводаческите знания, усет и натрупан опит да са съществени, съгласуването с автора спомогна безмерно за по-лека ход на превода. Уточненията му, както и предоставеният превод на всички песни от чужди езици бяха от значение за намаляването на потенциалните неточности – преимущество, което не винаги е възможно.

„Балада за изгубените планини“ скъсява границите между културите с глобалистичен замах. В този смисъл подобен текст неминуемо подпомага спойката на културния мост между Италия и България и се нарежда измежду **значимите**, които разглеждат българските бит, култура и език през повествователна призма.

Библиография

Влахов, Сергей, Сидер Флорин. *Непреводимото в превода*. София: Наука и изкуство, 1990. – с. 33-34; 67-72; 172-175; 286.

Еко, Умберто. *Да кажеш почти същото*. София: Колибри, 2021. – 380 с.

Карапеткова, Д. *За превода*. София: Колибри, 2016.

Кьоно, Реймон. *Упражнения по стил*. София: Народна култура, 1990.

Роулинг, Джоан. *Хари Потър и стаята на тайните*. София: Егмонт България, 2001. – 226 с.

Феранте, Елена. *Непознатата дъщеря*. София: Колибри, 2021.

Флорин, Сидер. *В словесните дебри*. София: Народна просвета, 1990 – 107 с.

[Официален правописен речник на БКЕ ...](#)

Moss, Howard. *The Incidence of Anglicism in Modern Italian. Considerations on its Overall Effect on the Language*. In: *The Italianist*, 12:1, 1992.

Rando, Gaetano. *A Quantitative Analysis of the Use of Anglicisms in Written Standard Italian during the 1960'S*. In: *Italica*, Vol. 50, No. 1, 1973.

Онлайн източници

1. Вълк единак. Във: Фрази, съкращения и прякори. Достъпен на: <http://bitly.ws/u6xM> [30.08.2022].
2. Добрева, Искра. автореферат *Панбалкански заемки в сефарадския език*, 2016. Достъпен на: https://www.unisofia.bg/index.php/bul/content/download/161953/1150762/version/1/file/Avtoreferat_IskraDobрева.pdf
3. За сефарадимите и ладино. В: Маргиналия, 20.08.2021. Достъпен на: <https://www.marginalia.bg/aktsent/za-sefaradimite-i-ladino/> [02.09.2022]
4. Мечка. Във: Фрази, съкращения и прякори. Достъпен на: <http://bitly.ws/u6xJ> [30.08.2022].
5. Разговор с Данило Манера. В: YouTube, 2.10.2021. Достъпно на: <http://bitly.ws/u6xz> [21.08.2022]
6. I 10 nomi di battesimo più diffusi a Milano. In: *Milano città stato*, 13.03.2021. Available from: <https://www.milanocittastato.it/milano/i-10-nomi-di-battesimo-piu-diffusi-a-milano-con-il-loro-significato/> [04.09.2022].

7. Orso. In: Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani S.p.A., 2022 Available from: <https://www.treccani.it/vocabolario/orso/> [30.08.2022].
8. Profilo in italiano. In: Danilo Manera, 09.04.2010. Available from: <https://sites.google.com/site/danilomanera/Home/profilo-2> [21.08.2022]
9. Slavistica. In: Danilo Manera, 09.04.2010. Available from: <https://sites.google.com/site/danilomanera/Home/profilo-2> [21.08.2022]

Превод

ДАНИЛО МАНЕРА

БАЛАДА ЗА ИЗУБЕНИТЕ ПЛАНИНИ

Превела от италиански

Нина Караманова

1.
Гласът на снега
(1919)

„La rosa en florese en el mes de mayo,
mi alma s'escurese, sufriendo del amor.
Los bilbilicos cantan con suspiros d'ayer,
mi alma y mi ventura están en tu poder“
Los bilbilicos (традиционна сефардска песен)²²

I

Когато произнесе името и ранга си на глас, го направи /то беше преди всичко, за да се идентифицира пред себе си – да потвърди, че това (беш)е той, там, по замръзналия път, в първата нощ, в която много ясно чувстваше вътрешно, че най-голямата война на всички времена наистина беше приключила.

Бе зърнал люлеещите се фенери на патрула през снежното було в тъмнината – същите, които светеха в дъното на окопите. Нямаше и полъх на вятър и безкрайни дивизии снежинки падаха бавно, леко и безвъзвратно.

Въпросът „Кой е там?“ дойде късно, почти изненадано. Пехотинците си помислиха, че е някаква необяснима проверка или поръчение в този безбожен браво час. Бяха спрели да се чудят на действията на офицерите. Поздравиха и продължиха, почервенели от студ и може би от виното, със сигурност от нетърпение – беше време да се прибират у дома, а не да пазят нищото зад линиите на бившия враг. Изгубиха се в мрака отвъд безмълвните стени. В обратната посока се оформяха стърчащите, побелели силуети на дърветата в малък парк.

Звукът на ботушите беше различен по пресния сняг, по леда, по дирите, оставени от други, по купчините от двете страни на пътя, по редките защитени точки, където се появяваше паважът или твърдата земя със слоя си изгнили листа. Под заледената повърхност на малък канал се чуваше воден поток: кристално бълбукане, макар и приглушено. Аурелио се спря на моста, който минаваше над него, и се заслуша. Водата и снегът. Звучеше му като толкова чист концерт, че успя да се примири с желанието, което го караше да ходи.

Разгледа просторната зала, отоплена от голяма горяща печка и заобиколена от всички страни от нисък диван, покрит с разноцветни платна и килими. На дървения под имаше други килими от по-груба вълна и ниски кръгли масички със сладки, кафе и ракия. Дузина момичета влязоха през врата в дъното с глави, покрити с кърпи с бродирани цветя, стигащи до раменете, широки поли и празнични престилки на тънки ивици в нюанси на червеното с бели, жълти и кафяви шарки. Носеха тъмни елечета, и те бродирани, и платнени колани, закопчани с две големи сребърни куки на белите им ризи, украсени с дантели.

Сред присъстващите настъпи тишина. И в тази тишина, идеца от кой знае кой изгубен дъх, прекосила стени и векове, бликна песен. Повелителен глас се извиси съвсем естествено с нотки на болка и печал, но и на негодувание и възжелание. Други гласове отговориха, на места сливайки се силно заедно в хор от необикновена полифония, напоена с хармонии. Солистката също се изкачваше гъвкаво по пътеки на мелодичен дисонанс с гами от последователни ноти на малки интервали и променливи

²² „Розата разцъфва през месец май,
душата ми тъмнее, болна от любов.
Славите пеят с вчерашно ридание,
душата ~~ми~~ и съдбата ми са твое притежание.“ – Б. пр.

несъответстващи темпа. Единствените инструменти бяха дайре за по-ритмичните песни и дълга дървена флейта, която едно момиче държеше нито права, нито встрани, а само леко встрани, на нейно дясно. Излизаше остър и криволичещ звук, изцяло слят с изострените гласове, водещи песента.

Тази обгръщаща молитва упои слуха и душата му. Беше уморителна и плътска, едновременно боязлива и буйна в низ от възможно най-тихи и плътни ноти, бързи обаждания и интервали със сола на флейтата. В този безкраен момент за него в залата и във вселената съществуваха само тези девойки, някои все още подрастващи, други приличаха на двадесет–годишни, възприемаше ги като един-единствен организъм, който му предаваше чувство за обилие и общение, сякаш благодарение на тази магия всичко си беше възвърнало смисъла и посоката. В него беше пламнала искрица, която връщаше жизнено значение в изчисляването на температурите.

Дори езикът им, тъй причудлив в ежедневието, сега го спохождаше като близък, топъл, звучен: водопад от срички, една по една разбираеми, макар и сглобени по необичаен начин. Почти се замая, когато, в знак на почит към гостите, изпълниха и две песни на стар испански език с познатия контрапункт. Тогава осъзна кой е източникът на светлината, която беше започнала да блещука вътре в него. Срещна очите с цвят гагат на солистката на тези две песни и повече не можеше да откъсне поглед. Махагоновите ѝ къдрици свободно падаха до гърдите ѝ, докато другите момичета носеха косите си прибрани с плитки. Когато замлъкна, на лицето ѝ грейна неразгадаема, смутена усмивка от почти слисано щастие.

Нещо неописуемо беше нарушено и бяха нужни няколко мига мълчание, преди всички да дойдат на себе си – полковникът започна да ръкопляска в унисон с командира на гарнизона и останалите ги последваха.

Аурелио се разкъсваше между желанието да се уедини в лично опиянение и силния копнеж да научи повече за това момиче. Въпреки че не познаваше Йосиф Рубенов отдавна, вече можеше да го смята за приятел – подпоручик от запаса, отговарящ за управлението на връзките с офицерите от окупационните войски. Беше му връстник, говореше добре на италиански, след като беше прекарал няколко години в Ливорно, и също като него имаше силно влечение към музиката. Йосиф му обясни, че последните две традиционни песни, „La rosa en florese“ и „Scalerica de oro“, са на сефарадския говор на местната еврейска общност, част от която е самият той, както и четири от момичетата в хора: трите сестри Брокамо и Люба Алфандари, неговата годеница. Аурелио трепна, но веднага се окопоти, когато Йосиф даде да се разбере, че водещият глас е на Вида Брокамо.

Попита го дали би било неуместно да я заговори при дадените обстоятелства и Йосиф повдигна вежди, разпервайки ръце – със сигурност щеше да я смути, имаше почти само военни и съпрузи. И наистина момичетата веднага се оттеглиха, изнизвайки се тихо. А офицерите се посветиха на размяна на любезности, която изискваше работата на Йосиф като преводач. Аурелио си намери извинение и се отдалечи, за да избродира със стъпки снега, нахлул невъзмутимо във Враца и цялата северозападна част на България, от Балкана до Дунава.

Прекося парка, обвит в бял мрак, като усещаше как снежинките умираха по горещото му лице. Малко по-нататък му се стори, че разпозна очертанията на група къщички. Беше се озовал точно в квартала, където беше отседнал. Портиерът дремеше загърнат зад вратата. Прислужницата беше държала включена теракотената печка в стаята му. Той с благодарност усети топлината, едва успя да се съблече и потъна в сън.

Сардзанският [военен ветеринарен лекар](#) поручик Аурелио Делфи беше далеч от Италия от октомври 1916 г., когато от Таранто отплава за Солун с 35-ата дивизия на кралската армия, тогава под командването на генерал Петити ди Рорето, която щеше да се присъедини към френската армия на генерал Сарай на изток. Беше специален отряд с числен състав от над четиридесет хиляди и водеше със себе си десет хиляди четириноги. Половината и от едните, и от другите остана завинаги в Македония. Беше позиционна война на суровия планински фронт на завоя на Черна, близо до Монастир, с яростни атаки и контраатаки, но без резултат. В разгара на тежки бомбардировки пехотните дивизии се редуваха между огневата линия и кратки почивки в негостоприемни долини, сред бедни села, със затруднения при снабдяването с провизии и катастрофални комуникации. Беше изтощителна и патова ситуация, в която хората страдаха дори повече от животните поради суровите зими и мръсните блата и ставаха жертви на малария, тиф, чревна амебиоза. Близо половин милион български войници с няколко австро-германски части, действайки при същите ужасни условия, се изправяха срещу още по-многобройни френски, английски, сръбски, италиански и гръцки полкове в продължение на две години.

Повратният момент настъпи в края на лятото на 1918 г. Френският генерал Франше д'Еспере, новият главнокомандващ, съсредоточи мощни ударни сили с войски и превозни средства в района на Добро поле, щурмува противника с артилерия и на 15 септември, в мъглата на зазоряването, предприе офанзива, която направи пробив в българо-германския фронт и в отбраната им зейна голяма пролука. На 21 септември, двадесет и седмият рожден ден на Аурелио, беше дадена заповедта за всеобщо настъпление. Отбраната отстъпваше и българската армия се оттегляше по долината на Вардар, като се съпротивляваше само на места и оставяше след себе си безброй пленници и значително военно оборудване. 35-ата дивизия, която през юни 1917 г. беше преминала под командването на генерал Момбели, също се придвижи към Прилеп, Крушево и масива на Баба планина. Призори на 30 септември, при вече готовата за решителна атака срещу обкръжените врагове дивизия пристигна заповедта за прекратяване на военните действия, тъй като на предния ден в Солун България беше подписала примирие, което предвиждаше демобилизация, изтегляне, разоръжаване и окупация на някои части на страната. На 3 октомври българските и австро-германските сили, останали в Македония, предадоха оръжията си. Същия ден цар Борис III се възкачи на престола на България след абдикацията на баща си, Фердинанд I Сакскобургготски, който веднага замина на заточение.

И така, докато в Италия същата тази война приключи с Виторио Венето, превземането на Тренто и Триест и примирието във Вила Джусто, Аурелио, заедно с бригадата „Иврея“, прехвърли поредната планинска верига и слезе в българското градче с термални извори Кюстендил, където на 11 ноември отбеляза празника на Сан Мартино, покровител на пехотата. От там тръгна за София, където пристигна навреме, за да свири в малък оркестров концерт; накрая полкът му беше прехвърлен в северозападната област Враца с нощен влак.

В клаузите на капитулацията българите бяха постигнали това на тяхна територия да няма балкански окупационни войски, тоест сръбски или гръцки. А италианците бяха най-добре приетите сред съюзниците и поради факта, че французите бяха изпратили някои опасни колониални батальони от сенегалци и араби. Но сърдечният прием, който получиха във Враца, надмина всички очаквания. Старейшините устройоха не един банкет, по време на които местният етикет задължаваше човек да пие до припадък и да

слуша тенор в редингот с огромни засукани мустаци, който изпълняваше „О соли мио“ и „Наздравицата“ от „Травиата“.

Беше противоречиво веселие редом с очевидните признаци на траур, присъстващи във всяко семейство. По думите на Йосиф народът мразел тази война, която го довела до глад, приписвал я на авантюризма на царя, избран измежду австро-унгарското благородство. И не остана глух за новините, идващи от революционна Русия. Освен това в по-голямата си част тази област подкрепяше земеделската партия на Стамболийски, противник на участието и съответно от доста време в затвора. Що се отнася до офицерите, въпреки пронизващото чувство на поражение за армията, смятана за най-голямата на Балканите, и за вечния реваншизъм на поробените територии Македония, Южна Добруджа, Беломорска Тракия, помирителната нагласа на бившите италиански врагове им се струваше по-приемлива, отколкото високомерието, което показваха бившите германски съюзници по време на конфликта.

При малко по-надълбоко вглеждане се разбираше, че българските старшини чувстваха недоумение и дезориентация, също за случилото се в бурните дни в края на септември, братоубийствен сблъсък, който се усещаше като хвърлена сянка в историята на дългогодишните борби за независимост. Аурелио чу много бегло за това, докато преминаваше през Югозападна България и след това в София. Доби по-ясна представа само благодарение на Йосиф и на Крум Древногорски, артилерийски капитан, който говореше на френски, обичаше конете и веднага му беше станал симпатичен, дотолкова, че тримата често бяха заедно.

След рухването на фронта в Добро поле значителен брой разгромени, изнемощели и недоволни български войници бяха предприели открит бунт. На 24 септември няколко хиляди пристигнаха в Кюстендил, където арестуваха офицерите от щабквартирата на действащата армия. От там се насочиха към Радомир с намерението да отидат в София, за да накажат отговорните за конфликта и виновните за бедствието. На 25 септември правителственият глава Александър Малинов освободи от затвора политическите водачи на Българския земеделски народен съюз Александър Стамболийски и Райко Даскалов, като ги изпрати при бунтовниците, за да ги убедят да се откажат мирно, благодарение на тяхната популярност. Вместо това двамата оглавиха антимонархическия бунт – на 27 септември в Радомир републиката беше провъзгласена.

Правителството, което преговаряше за мир, въпреки че цар Фердинанд искаше да продължи войната, беше решено да си възвърне контрола над ситуацията и да обезоръжи отцепниците или да ги разстреля за дезертъорство. За отбраната на София разполагаше с няколко пехотни роти с картечници и батареи, конен ескадрон, съставен от юнкери от Военната академия и немски подкрепления с още оръдия. Те се разположиха по склоновете на Витоша. На 28 септември дълъг конвой, натоварен с напуснали фронта войници, пристигна пред портите на столицата, на гара „Захарна фабрика“. Според някои са били започнати преговори, но след това от вагоните открили огън. Според други артилерията веднага е подложила влака на обстрел. Със сигурност имаше много загинали и ранени, преди да се предадат.

Но по-голямата част от републиканските сили бяха достигнали околностите на София, минавайки през Перник и село Владая, разделени на четири колони, които посрещнаха с хладно оръжие преданата войска в Княжево, Бояна и Горна Баня на 29-и. На 30-и, докато в Македония италианците получиха заповед за прекратяване на военните действия поради примирието, започна контраатаката, която разгроми бунтовническите редици с картечници, отново с много сериозни загуби. Даскалов,

ранен, избяга в планината и се предаде на съюзниците. Стамболийски беше принуден да живее в укритие.

Сега и двамата се бяха върнали с амнистията от 31 декември 1918 г. и вече участваха в българския политически живот. Офицерите, с които дружеше Аурелио, демонстрираха, може би и заради разбираемата нужда да се уповават на надеждата, голямо уважение към новия цар, който, макар и млад, беше преживял „двете национални катастрофи“, както наричаха изхода от Балканските войни и от неотдавна приключилата, и щеше да търси решение за издигането на страната. Борис III, подчертаваше Йосиф, винаги зает с ролята си на посредник, беше син на италианска принцеса, Мария Луиза ди Борбоне-Парма, която е умряла млада след раждане през 1899 г. Цар Фердинанд се беше оженил за нея преди шест години, близо до Лука.

Вила „Борбоне деле Пианоре“ беше в Камайоре, във Версилия, но като чу за Лука, в съзнанието на Аурелио изплуваха спомени. Първата му мисъл се насочи към кавалерийския полк на Лука, който оперираше в Македония, стигаше до София, и имаше на служба колеги ветеринари, с които често се беше консултирал. Но после се върнаха най-далечните спомени от излет с колеги от университета, шумни шегички под безгрижното небе между крепостните стени и улица „Филунго“ и руменината по бузите на млада жена, чийто глас и лице сега се мъчеше да си спомни изцяло, и този кратък вихър от образи сякаш принадлежеше на почти неправдоподобно и може би невъзвратимо време.

Сардзана (1991)

Винаги има ново начало. Отварям очи замаян. Летните лъчи проникват през капациите на прозорците, все още нежни с неопитния ден. На тавана звуците идват отдалече и объркани. Изплува някой и друг спомен. Днес имам ранна среща. Вчера нарочно не се прибрах късно. Защото сутрин се задействам доста бавно. Препъвам се във всички ъгли преди да измеря добре света. Когато решавам, че съм представителен, слизам по всички стълби на сградата и излизам точно по средата на улица „Мацини“.

В този час историческият център е територия на пенсионерите. Именно те държат Сардзана на крака – всеки със своята пазарска чанта или вестник или редейки се на опашка пред някой офис или някакво друго оправдание. Поздравяват постоянно, защото познават всички. И се спират да разменят две думи на всеки няколко крачки, от време на време ръкомахайки, за да посочат нещо тук и там, сякаш не е същият град, както винаги, каменен кръстопът, преминал от безброй подметки. Групичките деца се появяват по-късно, учениците са във ваканция. Времето на пенсионерите е, и аз отивам при един от тях.

Съдията непрекъснато отбелязва, че е пенсионер, може би за да свикне, тъй като напусна съдилището преди няколко месеца. И именно оттогава се виждаме често. Веднага щом пристигне, има няколко въпроса от „Седмичник за енигматика“, защото знае, че припечелвам дребни пари от кръстословици. После играем на дама, шах, табла. Единственото, което не ми харесва, са пурите му, но седим навън, на улица „Дей Фондаки“ в „Наслади“. А насладите според мен са Кри и Мики. В топ десет на поколението ми. Съдията го третират като дядо, а мен – много по-малко от колкото и както бих искал. Но откакто седя на масичката му спечелих позиции. Въпреки че с момичетата се получават конфузни ситуации, едва ли имам добра репутация.

Съдията, разбира се, вече е пристигнал, купчината вестници стои недокосната до него, а той пуши, загледан в нищото. Днес ме помоли да дойда по-рано и със свободно време, защото трябва да ми обясни сложен въпрос, да ми покаже някакво място и да ми възложи задача. Говори като университетските учебници – комплексни хипотактични конструкции, върху които сякаш много е разсъждавал. Ще да е от професията. Не виждам „Седмичника за енигматика“, нито шахматната дъска или таблата. Загася тосканската пура, подчертава, че това, което ще ми каже е поверително и е голямо изпитание на доверието му в мен, кара ме да обещаая, че няма да казвам на никого и после обяснява: „Не вярвам да познаваш Фолко Малертис, въпреки че сте се разминавали неведнъж в този район. Той е антиквар и изкуствовед, приятели сме, и на 21-ви този месец, юли 1991 г., и той ще навърши седемдесет. Но от май като че ли е изчезнал. Да сме наясно – на заминаване се сбогува, никой не го търси, нито има новини нещо да му се е случило, но от него няма ни вест, ни кост. Разследването ми беше безуспешно, едно предчувствие ме безпокои, а и не мога да намеря и следа от съобщението, което ми беше обещал. Ще ми трябва външен събеседник, дискретен и проникателен, който да ми задава и да си задава правилните въпроси, като без съмнение освежава логическата ми разсъдливост. Някой, който при нужда да ми изпълнява разни задачи. Ако си на разположение, ще ти дам подробностите“.

Сковавам се, както и стомахът ми. За щастие Мики ми носи капучино и кроасан. Ех, този неин дрезгав глас! Да не говорим за разкопчаната ѝ блуза. Отправлям ѝ възхитен поглед с прикрепена разнежена усмивка, на което тя отваря широко очи и казва: „Не съм те карала да чакаш много!“. Съгласявам се, но не успявам да добавя, че бих я чакал колкото си иска, и че замечтаното изражение не беше отправено към

капучиното. Съдията си поръчва още едно кафе и довършва: „Ти си изобретателен и с добри диалектически умения. Освен това не ми се струва да си твърде зает, а и така като те гледам малко пари няма да ти дойдат зле. Това, което ти предлагам, си е ангажимент.

Много съм чувствителен на тази тема, от икономическото ми състояние има какво да се желае. Последната изпитна сесия си беше мъка, дори и вече да ми остава малко. И добре че, понеже вече трябваше да съм завършил. Трябва да помисля над дипломната си работа, така може би ще се дипломирам догодина. Вместо това, с лятото нараства проклетият ми вроден мързел. Приемам, като се надявам да не го разочаровам и, тъй като той предпочита въпросите, за да си подреди мислите, а аз трябва да разбера повече, казвам:

– Започнете разказа от заминаването му.

– Беше малко след едни събота и неделя, които прекарахме заедно, разхождайки се в Апуанските Алпи. Малертис каза на жената, която поддържа дома му в ред – Джана, че ще тръгне на дълго пътуване, и че тя ще трябва да идва от време на време да бърше праха, да проверява пощата, и така нататък. А на мен – че ми поверява нещата си и че щял ме уведоми по-късно по нашия специален начин, така било по-забавно. Не се учудих особено, свикнал с определени странности на Фолко, нито пък му исках обяснения. Радвах се най-сетне да го видя заинтригуван като дете от какъвто и да беше този негов план. Срещата ни беше вълнуваща – вечеря, каквато не си беше позволявал от край време, прокарана както е редно с верментино²³ и ракия, в ясна вечер с полумесец и ветрец. Бяхме като хлапета преди ваканцията. От известно време ми се струваше като угаснал, вял. На шега му казвах, че ако продължава така, ще се наложи да му викам Болко. Но пък екскурзията си беше весела, обнадеждаваща. Прекарахме половината си съществуване, бърборейки свободно по път, който обичахме. Бяхме задъхани и уморени, разбираемо, но продължавахме поляка през гори, ливади, върхове и пещери. Но бяхме там, нависоко, по извисения път. От заслона Донегани до Карара, където спяхме, от Вал Сереная до Кампо Чечина с околните Контрарио, Пицо д'Учело, Грондиличе, Пизанино и Сагро, откъдето се качихме в неделя.

– И оттогава повече не сте го чували? Нито семейството му?

– Фолко е единствено дете и ерген. Няма близки роднини и често ми повтаряше, че не чувства силно семейните връзки. От друга страна си е автентичен вълк единак. Познава много хора, но неколцина са в приближения му кръг. Мислех си, че аз съм този, на когото се разкрива повече, но вероятно дългогодишното ни приятелство ме е накарало да приемам много неща за даденост. Миналата година разпусна малкия си бизнес и продаде магазина на колега. Беше си направил допълнителна пенсия и имаше спестявания. Напролет изпрати разни пакети с ценни предмети като подарък на приятели, клиенти и съдружници от едно време. Сякаш искаше предварително да уреди всички работи. Но поговорихме за това и ми се стори разумно, разбираемо, без травми. Нерядкото му мрачно настроение през последните месеци отдавах на факта, че беше прекратил дейността си. Или на световните събития, като войната в Персийския залив или бедствието с ферибота „Моби Принс“ в Ливорно²⁴. Или пък смяната от Италианска комунистическа партия на Демократическа партия на левицата, защото Фолко в миналото си беше член, не без остатъци от вражда и жлъч. От друга страна, не го следях отблизо, понеже и аз бях поел по пътя към пенсионирането, знаех, че е деликатен преход, но след това човек се чувства по-добре. А и познавах моментите на самота и потайност на моя приятел и ги зачитах. Ала бях и толкова привикнал с нашия

²³ Сорт грозде, използвано за направата на бяло сухо вино. – Б. пр.

²⁴ На 10 април 1991 г. фериботът „Моби Принс“ се връзва в петролен танкер, което довежда до смъртта на 140 души. – Б. пр.

алюзивен, понякога загадъчен начин на общуване, и съм сигурен, че Малертис ми е оставил някъде съобщение, дори и да не съм го намерил.

– Казахте, че сте разследвали...

– Имам много познати и напоследък съм ги задвижил всичките. Ако се случи нещо лошо, в общи линии ще се разбере. Не изглежда Малертис дори да е закупил пътнически билети, нито да е съобщил нещо на когото и да било. Директорът на банката ми довери, че е изтеглил почти всичко, според него, за да изнесе състоянието си в чужбина. А от други източници знам, че е направил дарение на Института по реставрация за няколко стипендии, а също е приписал сметка на децата на своя братовчедка, която живее в Тоскана. Трябва да действам много предпазливо, за да не вдигна фалшива тревога. Има граница, която е добре да прекрача сам. И накрая, това, което ме подтикна да потърся помощ, беше посещението ми в апартамента на Малертис, който между другото аз му отдавам под наем, отзад, на улица „Маскарди“. Хайде да отидем и ще видиш.

Кри пристига с чинийка със сладки. Нито един от двамата не се и опитва да откаже. Между другото, аз не бих ѝ отказал съвсем нищо. Набързо изчезват и ставаме. След малко крачки и много стълби стигаме до последния етаж. Апартаментът не е голям – от предверието се влиза в коридор, който води до три стаи. Първа е кухнята, цялата дървена и с цветна керамика, голяма маса и масивен бюфет. После е спалнята, много съществено, с телевизор и шкаф, пълен с видеокасети. По стените има грижливо подредени картини, почти всичките пейзажи, с изключение на една, на която играят деца. В дъното на коридора има затворена врата. Съдията изважда връзка с ключове и я отключва.

– Ето, това е кабинетът му. Фолко не позволява на никого да влиза тук, много рядко дори на Джана, само колкото да измие прозорците. Тази стая е нещо като продължение на характера му. Книгите ни свързват като планините, много повече, отколкото изкуството, към което не съм особено чувствителен. Както видя, в дома му цари ред, не се забелязва нищо странно. И тук всичко изглежда сякаш си е на място, като се изключи това пространство на стената, единственото, на което няма книги, там винаги е била колекцията му от старинни български икони. На тяхно място в момента е тази огромна картина на Богородица, която прогонва демони с пръчка. Никога не я бях виждал, не твърдя, че съм познавач, но може би е от първата половина на седемнадесети век, период, който Малертис познаваше добре.

Рови из рафтовете, изважда дебел том и ми го подава.

– Дръж. Това е книгата, която издаде за сардзанския художник Доменико Фиазела и епохата му... Фолко обожаваше тези икони, притежава ги от десетилетия. Защо да ги маха? За да ги сложи някъде на сигурно? Ако се приближиш към Богородица, ще забележиш, че стената отзад е наскоро преобоядисана, така че без съмнение колекцията е била махната и тук, сам видя апартамента, иконите ги няма.

– Много ли бяха? Няма ли сейф?

– Бяха двадесет и четири, почти всичките с малки размери, но изключително ценни. Сейфът държеше в офиса-склад във фирмата си, но винаги искаше да вижда иконите от бюрото си. Чете и пише със светлината от прозорците зад гърба си и когато вдигне поглед, те са насреща му. Липсата на иконите ме накара да си спомня, че по време на вечерта, за която ти разказах, ми подари една, въпреки че е наскоро направена. Нося я с мен.

Взема коженото си куфарче от предверието и се връща в кабинета с опакован в хартия пакет. Вътре има нещо като икона в модерен стил върху правоъгълник от дебело и тъмно дърво с размерите на пощенска картичка. Свети Георги и змеят са изрисувани с прозрачен лак върху гравирани златен лист.

– Това е символ, тъй свързан с Генуа и Лигурия, че почти не бях обърнал внимание на гърба. Но сега ме кара да се замисля...

Обръщам иконата и най-отдолу на дървената плочичка е залепен лист кафеникава хартия, на места протрит. Отгоре има етикет с датата 1 май 1990 и нечетлив подпис. В пространството, където листът е непокътнат, има три изречения в колони, написани накриво със ситен шрифт: „Лес от значение/ И личността щеш и дуети/ И акордите на лес превърнах“.

– Неговият почерк е. Но звучат като сюрреалистични стихове със смътно чувство на надежда.

– Или заплетена шарада. Или пък анаграми за начинаещи, защото трябва да се формират колони с цялостен смисъл. Нека да опитам. Има ли лист и химикалка?

– В чекмеджето на бюрото.

Сядам и започвам да пренареждам първото изречение. „Заличен“... „е стон“, но има още едно „е“. „Златно“ и остава... „сечение“. Има доста общо с изкуствовед! Чувствам се леко ентузиазизиран и ми хрумва идея.

– Златно сечение. Да опитаме. Казахте, че книгите ви свързват. В тази стая има две стени, изцяло покрити с тях. Нека потърсим точката, където златните сечения на вертикалните и хоризонталните мерки на всяка стена се пресичат, като по-късата страна е към източника на светлината, тоест прозореца зад мен. На ръка трябва да е... там, където е онази дебела книга, която сякаш е...

Изправям се, приближавам се и виждам, че наистина е дървена книга. Изваждам я и се оказва затворена кутия. Поглеждам към същата точка на другата стена и там има друга, която е напълно еднаква.

– Еха, толкова са видими, открояват се ясно! Как не ги бях забелязал преди? – казва съдията.

– Най-доброто скривалище е на най-видното място. Погледът се спира върху кутиите-книги, но не ги фокусира.

Отивам да извадя и другата и му ги подавам.

– Не, ти ги отвори.

Имат секретно резе, което лесно се освобождава с лостче.

– Десничар или левичар е Малертис? – питам.

– Левичар.

– Тогава първа по ред е кутията вляво.

Вътре има малка дървена икона с размерите на пощенска картичка, видимо изобразена със същата техника и от същата ръка, като тази на свети Георги и змея. Тази обаче изобразява съвкупност от ярки пламъци, от които неясни голи тела протягат или вдигат сплетени ръце. По-добре очертаното тяло е женско и ангел го прегръща, за да го отнесе в небето. На гърба – същият етикет с неразбираем подпис. До иконата в кутията има и жълтеникава книжка със заглавие, отпечатано в кафяво: „Църквата Светото сърце на молитвите за мъртвите и Музеят на душите от чистилището“, в Рим. Отзад има отпечатък от червилото на две женски устни, разтворени в целувка и посвещение или нещо подобно, на азбука, която ми изглежда руска, последвана от същия подпис.

Поглеждам мястото на рафта, откъдето взех дървената книга. Близо до вече празната дупка намирам „Чистилище“ на Данте, но без другите кантики, книга на Жак льо Гоф, „Зараждането на чистилището“, и „Годениците“ от Мандзони с открояващ се книгоразделител. Взимам всичко. Разделителят всъщност прилича на иконка, която представлява лика на брадат православен светец. Частите на латиница изясняват, че става дума за спомен от гробницата на свети Кирил в долната базилика „Сан Клементе“ в Рим. Очевидно е да се заключи, че азбуката на останалата част от иконката е именно кирилицата, съответно трябва да е на руски или на друг славянски език, както и

изречението, което запълва празното пространство със същия почерк като подписите и посвещението. Обяснявам всичко това на съдията и го питам дали Малертис е религиозен.

– Съвсем не, съвършено невярващ е. Свещеното изкуство няма нищо общо с атеизма му.

Хваща „Годениците“, отворена на страницата, където беше отбелезателят.

– Точно в началото е, срещата на Дон Абондио с наемните разбойници. Отбелязано е следното изречение: „Вътрешните зидове на двете пътеки, вместо да се съединят в ъгъл, завършваха в един параклис, върху който бяха изрисувани някакви продълговати, виещи се изображения, които завършваха с остър връх и които в помислите на художника и в очите на околните жители означаваха пламъци; редом с тия пламъци имаше и някакви други изображения, които е невъзможно да се опишат и които означаваха души от чистилището; душите и пламъците бяха с керемиден цвят на сивкав фон, тук-там издраскани.“²⁵ Вече няма съмнение за душите на чистилището.

– Душите на чистилището! – възкликвам. – И личността щещ, и дуети!

Съдията остава озадачен за момент, после схваща. Втората анаграма. Отсича:

– Да видим и другата кутия.

В нея има синкаво керамично петле с огненочервен гребен, компас, малка шишарка и картата на Фолко Малертис за Италианския алпийски клуб с касова бележка, където заплатената сума е била изтрита и на нейно място се мъдри написано „1640“.

Съдията взима петела в ръце и казва:

– Аз му го донесох от Португалия.

После разглежда компаса. Магнитната стрелка не се помръдва, фиксирана е на юг.

– А третата анаграма? – пита той.

– Нищо не излиза, само случайни думи. Но втория ред беше само допълнително указание. Тоест, ако не бяхте стигнал до кутията с първия ред, като дешифрирате втория, щяхте да търсите книгите за чистилището в библиотеката и така или иначе щяхте да я намерите. Следователно е вероятно третият ред да не е решаващ. Между кои книги се намираше кутията отдясно?

– В частта, посветена на планината.

– Съветвам ви да вземете най-близките томове до дървената книга и да ги прелистите, в случай, че откриете нещо, тъй като сте експерт и можете да установите връзката между предметите. А пък аз, ако ми позволите, ще задържа книжката за Римския музей и изследванията на Льо Гоф. Така или иначе приятелят ви вероятно няма да се появи, защото очаква да разгадаете съобщението му и да разберете как да се свържете с него. И трябва да е пресметнал, че ще ви отнеме поне няколко месеца, не се притеснявайте. Но отгук нататък трябва ясно да вземем предвид женското присъствие. Затова, извинете ме, трябва да ви попитам за Малертис в това отношение.

– В действителност съм изумен. Виж, синко, на твоите години не се мисли за друго, сервитьорките в кафенето са живото доказателство. Всеки ден е страница от каталог. Но половин век по-късно нещата са много различни. Поне с Фолко стана така – като млад беше донжуан, неспособен да се задържи с една за дълго време. В един момент изгуби стимул. Не ми е говорил за съществени срещи миналата година. Може би е някоя, завърнала се от миналото. А и все пак имаме само отпечатък от червило и два римски адреса...

²⁵ „Годениците“, Алесандро Мандзони, превод Петър Драгоев, Народна култура 1977, София. – Б. пр.

Препратката към Мики и Кри показва, че ме наблюдава поне толкова, колкото аз него.

– Слушайте, не виждам нито една снимка на приятеля ви. Понякога вдъхновяват...

– Въобще не му харесваше да се снима. Но трябва да има някакви в кухнята. Ела. От чекмедже на бюфета взима куп снимки, хванати с ластик. Поколебава се и не ми ги показва – избира една и ми я подава.

– Тази е от миналата година, август месец, по време на базара „Тавана на улицата“. Ала той не участваше, дори по това време често беше в Луниджана. Беше доста необичаен сред антикварите и реставраторите в Сардзана. Предимно пишеше каталози, оценяваше произведения на изкуството за продажба или провеждаше консултации. Но му харесваше атмосферата на тези улици.

Изобщо не изглежда така, както си го представях. Добре сложен и със заострена брада, е застанал засмян заедно с други продавачи на базара. Винаги оставаме далече от истината в предположенията си. Колко информация трябва да притежаваме, за да уцелим малко по-близо до целта? Запазвам за себе си това прозрение за ограничеността и се опитвам да бъда конструктивен: „Утре трябва да отида в Пиза при професор по съвременна история, който може да ми е научен ръководител за дипломната работа. Последният му приеман час е преди ваканцията. Междувременно там ще намеря кой да ми преведе изреченията на руски, или какъвто език е“.

Кима и слага ръка на рамото ми.

– Благодаря ти, не ме разочарова. Подозирах, че който се занимава с пъзели, гледа на живота като на решима кръстословица.

– Ех, де да беше така! Животът е много по-сложен. Ако беше кръстословица, нямаше да ми устои!

Казвам „живот“, но мисля за момичетата. Моята концепция за живота трябва да е опасно близо до анатомичните им атрибути. Което от биологична гледна точка не е изцяло неточно, но се оказва подвеждащо, веднага щом се погледне по-общото.

Заклучваме и слизаме. Разделяме се на площад „Каландрини“, като отново си обещаваме да се чуем вдругиден.

– Аз и Малертис седяхме на един чин в гимназията по време на фашизма. Точно бяхме започнали университета през войната. Завършихме едва по-късно. Не се тревожи за времето, което ти отнема.

– Прекалено съм бавен. Или бъркам метода. Преди изпитите се затварям като отшелник, а после почти никога не успявам да дам най-доброто от себе си. Все пак още нещо ми е любопитно – относно пакетите, които наскоро Малертис е изпратил... дали ще успеете да се сдобие с списък?

– Познавам куриера, по който ги е изпратил. Възможно е.

След няколко крачки срещам Алесандро.

– Здравсти, Лео. Ей, какво правиш с Валделорса?

– Нищо, играем на шах и ми разказва за едно време. Свидетел е, нещо като устна история.

– Абе, не вярвай твърде много. Доста обсъждан е. Смята се за кой знае какъв. Виж го как ходи облечен – костюм от бял лен и панама, няма такива дори по тропиците.

Никога не съм обръщал внимание как са облечени хората. На снимката Малертис е много по-спортен, не бих си ги представил заедно. Не бих си го представил да докосне върха на шапката си за поздрав, както направи съдия Валделорса преди

малко. Алесандро е с тениска на комикс герои. Аз – риза цвят съомга и бордо, късен хипи стил, поне така мисля.

– Слушай, ще дойдеш ли на плажа? Следобеда съм на Сан Теренцо. И чу ли новия диск на „Куин“?

– Да, Але, прав си – наистина им е най-добрият. Слушай, тези дни съм малко зает. Но веднага щом мога, ще отскоча.

Слънцето напича, дори денят вече се смята за кой знае какъв.

3.

Родът Древногорски

„Aprite la finestra, o vago fiore,
Or che la notte è scura e il vento tace;
Aprite la finestra, io son l'amore,
Son venuto a rubar la vostra pace“²⁶
„Аз съм любовта“ на Франческо Паоло Тости,
стихове на Франческо Чимино

III

Първите ешелони започваха да се връщат в родината си, но Аурелио не оправда очакванията на писмо, пристигнало от Сардзана, изпълнено с надежда за бързото му уволнение и завръщане от „дивата вражеска земя“. Развълнуваха го редовете, прибавени от малката му сестра Фиамета, родена от втория брак на майка му, с която се беше сбогувал, когато тя беше на шест години, а сега беше почти на девет. Беше го нарекла „моя герой, който язди из планините“. Вероятно вече беше намерила книгите му на Салгари и беше започнала да ги чете.

Той замина за София по разни дела на полка, както и свои, включително да съобщи, че е на разположение, ако началниците му сметнеха за уместно да остане в България. В неделя се очакваше да свирят някои местни и чуждестранни военни оркестри, макар почти нито един от тях в пълен състав, с разнообразен репертоар пред парламента и пред катедралата на площад „Невски“. Аурелио участваше с миланската си напречна флейта „Рампоне“, която винаги носеше със себе си.

Предната вечер, в събота, имаше среща на старшините, любители на музиката във Военния клуб, сграда в неоренесансов стил по продължението на булевард „Цар Освободител“, до бившата австро-унгарска легация, където сега се помещаваше управлението на италианската мисия. Италианският концертмайстор и Аурелио трябваше да отговорят на многобройните въпроси на българите относно иновациите в оркестровата инструментация, принос на Алесандро Весела. Аурелио успя да поговори за ярки тембри, ясно разграничаващи се от подсилено тъмните, за максимално разширение във всяка духовна част, за оптимални пропорции между дървените духови с тръстикови пластинки и медните духови инструменти и различните звучности, за обединяващата роля на саксофоните и така нататък, осъзнавайки доста добре, че всичко това беше доста трудно да се постигне там, особено след продължителна война. Французите сумтяха и хвърляха надменни погледи – за тях нищо съществено не можеше да се случи далеч от Париж. Аурелио говореше на италиански, за да ги изолира, а за щастие превеждаше композиторът Георги Атанасов, който е учил при

²⁶ „Отворете прозореца, о смътно цвете, красота,
сега, когато нощта е тъмна и вятърът мълчи;
Отворете прозореца, аз съм любовта,
дошъл съм да открадна мира ви.“ – Б. пр.

Маскани в консерваторията в Пезаро и дирижираше **Гвардейския духов оркестър в София.**

Благодарение на него Аурелио успя да намери нотите, които търсеше – в понеделник Атанасов го придружи до възрастна музикантка, която ги прие увита в разнообразни шалове поради студа, който дебнеше веднага щом се отдалечаха от камината. Аурелио осъзна, че тя много съжаляваше, че от тези трудни времена е принудена да продаде част от съкровището си – очите ѝ бяха навлажнени, а устните ѝ трепереха. Така че той похвали вкуса ѝ, плати без и да гъкне за това, което му поискаха и се поинтересува от снимките и посвещенията. „Поне знам, че ще са в добри ръце...“, каза накрая леко ободрено госпожата. „Най-добрите!“ – отвърна той, усмихвайки се с чиста съвест, защото не ставаше дума за неговите.

Този път пътуването с влака беше през деня, през ветровитото и скалисто дефиле, образувано от река Искър. Беше приятно отново да се наслади на природата като пейзаж, а не в ждрелото да вижда само засада. Аурелио държеше да занесе тези партитури на Йосиф като подарък. Приятелството им се беше разраснало в топлината на взаимната музикална страст, която у младия сефарад придобиваше всеядни и всеобхватни измерения, понеже другата голяма любов на живота му, Люба, също бе свързана с музиката. И на тези две любви той се посвещаваше изцяло и систематично, всичко останало сякаш беше само второстепенна подробност, като се започнеше от униформата му. В дома на Йосиф на улица „Петропавловска“ имаше колекция от най-различни инструменти; искаше да може да свири на всичките и в действителност много от тях се подчиняваха на ръцете и дъха му. От Ливорно си беше донесъл мандола, дело на Луиджи Моцани и алтхорн „Рот“. Ала имаше и френски кларинет „Буфе Крампон“, чешки тромбон, унгарска цигулка и изящно украсена гръцка лютня с плектър.

Люба седнаше пред малък роял „Петроф“, отметнала назад дългата си руса коса и оставаше почти неподвижна, с изключение на ръцете ѝ, които галеха или удряха по клавишите, и очите ѝ, които на моменти примижаваха или проблясваха в синьо-сиво. А пък Йосиф, висок и жилив, с къдрава медна коса, не можеше да стои неподвижен, докато свиреше – извиваше се, люлееше се, надуваше бузите си, отмерваше ритъма с крак. Бледото му гладко лице, осеяно с лунички, изразяваше недоволството на методичен четец на ноти, противно на свободните и променливи интерпретации на Люба, която не следваше партитурата и добавяше непредвидими лични вариации, докато Йосиф се мъчеше да върне дуета им в диктовката на автора. На Люба ѝ доскучаваше да репетира и да повтаря, не желаше да свири на нищо друго, освен на пианото, но имаше абсолютен слух, изумителна способност да схваща и запаметява. В края на парчетата, въпреки градушката от инатливи звуци и ритми, с която Люба го беше заляла с анархичното си изпълнение, педантът Йосиф ѝ целуваше ръка, като ѝ благодареше за душата, която е вложила в тези ноти.

Разбирането ѝ с Вида Брокамо, нейна връстничка, родена през 1900 г., беше спонтанно и пълно. И двете се отклоняваха, извивайки музиката според прищевките и чувствата си. Правиха го в унисон, само с кратък проблясък в очите – възчерните очи на Вида и едновременно перлените и лазурни очи на Люба. А понякога без дори и да се погледнат. Забавяния и забързвания, фиоритури и удвояванията разцъфтяваха естествено, сякаш бяха изпробвани във времето. Местната публика оценяваше театралността и оригиналните им изненади, така че двете момичета си бяха спечелили слава във Враца и ги викаха и в женския студентски хор.

Втората среща на Аурелио с Вида, уредена от Йосиф, беше именно музикална вечер. Вида, може би в чест на госта, изпя различни романси на Франческо Паоло

Тости, включително „Тъга“, „Аз съм любовта“, „Идеална“, „Последната песен“, както и „Вечерта“ и „Бих искал“ по стихове на Д’Анунцио, редуващи се със затрогващи традиционни сефардски строфи, като „В морето има кула“, „Наричат ме Морена“, „Трите сестри“. За завършек избра „Аз живях за изкуството“ от „Госка“ на Пучини, и за Аурелио, от нейните уста, това изобщо не звучеше като отчаян упрек. Той ѝ благодари и ѝ направи комплименти, опитвайки се да бъде едновременно брилянтен и формален, което малко или много му се получаваше на италиански, но не толкова на френски – език, благодарение на който се надяваше да не се налага винаги да прибегва до превода на Йосиф, и в който вмъкваше по някоя и друга току-що заучена българска дума. Нямаше много пространство за маневриране, защото двете сестри не изоставяха Вида нито за минута. По-младата, четиринадесетгодишната Флор, изглеждаше изключително заинтригувана от италианеца, докато по-голямата, Перла, го гледаше накриво и, представяйки се за отговорничката на триото, ускори сбогуването.

Двамата с Йосиф останаха сами, и последният се захвана да му показва българските народни инструменти, които притежаваше, като *гъдулката*, вид виела или лира да брачо от черница, *тамбурата*, подобна на мандолина, изработена от явор, с двойни струни и много дълъг гриф, *гайдата*, *зурната*, *дудука*, и *кавала*, дрянвата флейта, която Аурелио беше чул с женския хор в незабравимата вечер. С мъка изслуша изобилния инвентар на приятеля си, изчакайки момента да го попита дали според него е показал достатъчно ясно възхищението си, въпреки че не е могъл да каже нищо директно на Вида. Йосиф отговори развеселен: „Дори стените го разбраха, Аурелио! Беше загубил ума и дума – по едно време Флор направи четири физиономии под носа ти, а ти дори не забеляза! А пък ако Перла можеше да те изпепели, със сигурност щеше да го е направила“.

Обясни му, че майката на трите сестри, Ребека Езрати, е загинала трагично на фаталния 20 юли 1913 г., когато румънците са окупирали Враца. За дъщерите е бил тежък удар за преодоляване. Флор и Вида са били малки, Перла – девойка, и като по-голяма сестра е трябвало да бъде силна и да влезе в ролята на майка. Сега била доста неспокойна, защото се беше омъжила и се чувстваше разкъсана между задълженията си като съпруга и защитата на сестрите си, особено след като баща ѝ Давид Брокамо не се радваше на добро здраве и трябваше да прекарва дълго време в Русе по работа при роднините им Алалуф, семейство на лекари, в което се е била омъжила леля Рахил Езрати. Вида беше споделила на Люба за страха си сестрата на майка ѝ да се върне да стопанисва къщата във Враца, след като единственият ѝ син, братовчед ѝ Моисей, се беше преместил във Виена. Леля Рахил се беше грижила за тях през първите няколко дни след смъртта на Ребека и Вида пазеше спомена за строга и авторитетна жена. „Но не се притеснявай“, завърши Йосиф, „ако Вида иска да се срещне с теб, ще се погрижи за това. Наследила е характера на майка си Ребека – макар много мила, не приема нещо да ѝ се забранява. Помня не една проява на твърдоглавието ѝ, която в семейството смятаха за прищявка, въпреки че бях в Ливорно по време на трагедията. Ребека е тази, която е научила дъщерите си да пеят“.

IV

През февруари Аурелио беше уволнен и прие поканата на артилерийския капитан Крум Древногорски да посети селото на семейството му и да яздят в снега. Отидоха с влак до Фердинанд, на четиридесетина километра северозападно от Враца. По време на пътуването Крум му разказа, че по времето на римляните мястото се е

наричало Монтанезиум, след това славяните го преименуваха на Кутловица, защото се намира в котловина между хълмовете, спускащи се надолу към Дунава, и накрая, през 1891 г., в деня на откриването на железопътната гара, бъдещият цар му е дал името си и статут на град. Когато Фердинанд е избран за княз през 1887 г., той пристигнал в България по Дунав, слизайки в Лом паланка, на около петдесет километра на север. От там продължил с файтон към София и прекарал първата си нощ на българска земя именно в Кутловица. Що се отнася до статута на град, според злите езици местните управници, за да убедят виенския аристократ, любител на ботаниката и филателията, го напили и на всичкото отгоре фалшифицирали броя на жителите така, че да излезе достатъчен.

Якият тридесет и пет годишен Крум със завити и заострени мустаци, много къса черна коса и винаги гладко избръснат, дотолкова, че да придава синкав ореол на лицето му, имаше голяма триетажна къща с изглед към булевард „Трети март“ в центъра на това градче с малко над шест хиляди жители, горе-долу с размерите на Аула в Луниджана. Там живееше съпругата му Надежда с двете им деца, но беше и един вид представително жилище за безбройното семейство Древногорски, когато слизаха от планината до пазара, търговиите, болницата или по бюрократични дела. Крум не само беше единственият от това многолюдно потомство завършил висше образование, а пък и в чужбина – в Санкт Петербург и Париж, но и единственият, който живееше за постоянно в града.

Родът Древногорски на практика населяваше цяла долина встрани от градчето, в планините западно от Берковица. На следващата сутрин тръгнаха рано, яхнали дорест и сив кон. Изкачиха една долина по почистен от снега коларски път, отначало сред лека мъгла, после със срамежливо слънце, огряващо ледените висулки. На Аурелио тези недостъпни места отчасти напомняха за втора Вал ди Вара или Гарфаняна. Стигнаха до разклон и поеха по стръмен път за мулета сред гората, където от време на време измежду клоните се открояваше заснежената маса на Ком. Пътят, понякога криволичещ или наклонен, ги отведе до планинско село с димящи комини върху две дузини каменни и дървени къщички, всяка с двор и зеленчукова градина. В центъра имаше площадка с голяма двуетажна постройка: механата на приземния етаж и над него – малко училище. Отсреща имаше отворени дюкяни: ковачница, подковачница, дърводелска работилница. А отстрани се намираха тухлен склад и вратата към голям двор – къщата на Асен Древногорски, бащата на Крум, който ги прие радушно с топла, високоалкохолна сливова ракия.

В селището всички бяха от един и същи род, дори учителят и старият поп от параклиса точно извън селото, отвъд потока, който течеше наблизо. Древногорски бяха нещо като самодостатъчна общност, която притежаваше и махала с колиби на високи пасища след Дива Слатина, почти недостъпно място, където се беше оттеглил да живее родоначалникът, осемдесетгодишният Рангел, дядо на Крум. Там, сред върховете, наречени Ледени кукли, имаше таен проход, който водеше отвъд близката сръбска граница. Мъжете, повечето от които с хайдушки мустаци и брада, обикновено носеха широки бели ризи като туники, бричове или широки тъмнокафяви панталони и червен пояс на кръста. На краката си имаха някакъв вид цървули, а на главите си – калпаци. Предпазваха се от студа с подплатени кожени сака или големи палта от необагрена сурова вълна, поръбени в черно. Жените носеха бели ризи с червена бродерия на гърдите и ръкавите, пристегнати от черни елечи, украсени със сребро. Престилките им бяха пъстри и изработени с ивици или флорални декорации.

Заведоха Аурелио да разгледа конюшните и кошарите. Освен стадата имаше крави и биволи, коне и магарета, кокошки и зайци. Родът Древногорски обработваха

кожи и правеха сирена. Някои от зверовете имаха леки проблеми и Асен се зарадва, че синът му е довел ветеринар, което беше начин Аурелио да бъде полезен. Докато се занимаваше с магаретата на Древногорски, си спомни военните мулета, които пренасяха ранени и лекарства, толкова търпеливи и упорити, но и толкова изгладнели, че ядяха стърготините и гризяха кората на дърветата, колелата на колите, завивките... дори ризата му, ако беше в полезрението им. Крум му разказа, че според дядо му Рангел тези тъмнокафяви магарета бяха с изцяло бяла долна страна на муцуната си, защото прародителят им в далечните времена е пил от извора на самодивите, съблазнителните и опасни нимфи от българската митология, които са сметнали за забавна дързостта на магарето и не са го ослепили, а само му оставили бялото петно. „Но в този сезон сме в безопасност. През зимата самодивите се подслоняват в селцето Змейково, което никой не го знае къде е.“

Отидоха и на кратък лов. Аурелио участваше от чиста любезност със своята пушка „Москето“ 91 за специални войски, не особено подходяща, а и изстрелите ѝ бяха неточни. Той не беше единственият с военно оръжие – някои от Древногорски използваха карабини „Маузер“, но те поражяваха целите си. Местността беше много богата на дивеч: диви свине, сърни, диви зайци и планински яребици. Този ден обаче се ограничиха до фазани и горски бекаси за пиршеството в чест на госта, което се повтори всяка вечер, в която Аурелио оставаше в селото, оживен от каните вино от Дунавската равнина, дъхащо на планински билки.

Нощите сред еловите и буковите гори бяха спокойни, приспивани от бученето на потока на няколко крачки от прозореца на стаята, където беше настанен, цялата дървена и топла, с килими и възглавници. Но през една от тези нощи в дъното на душата на Аурелио една преграда се срива. Дълго избягвани кошмари, може би потискани и държани под ключ от необходимостта да оцелее, изплуваха на повърхността. Не бяха взривовите на минохвъргачките или пукането на картечниците, които през първите седмици след примирието му връщаха ужаса от сраженията, заедно със страха, че примирието е било само сън. Бяха сцени на животни – закланите от службата за надзора на храните и болните в лечебницата, не само поразени от куршуми и шрапнели, но и изнемощели, покрити с краста, стопили се до кожа и кости. Впрегнати коне, пренасящи храна, боеприпаси, артилерийски бомби, огnehвъргачки, противогази – товари, надвишаващи квинтал²⁷. Тази огромна война беше изклала милиони коне, мулета и магарета. В очите им Аурелио сякаш четеше, не само уплах, ами и слисано неверие спрямо действията на хората. И веднага след това се появи намръщеното, почти яростно лице на Перла Брокамо, което му изсъска: „До вчера убиваше българи, християнино, как да ти вярваме и да те приветстваме?“. И се опитваше да се извини насън, като объркано отговаряше, че не е бил в окопите, а в тила с инженерите, трансмисиите, снабдяването и се е грижил за четириногите, хигиената, понякога дори за здравето на затворниците, често жертви на дизентерия, поне да получат прилична дажба...

Асен се чувстваше принуден да забавлява италианеца с дълги вечерни разговори, неизменно на военна тематика, с чашки ракия, редуващи се с чаши турско кафе. Речите, които Крум превеждаше сбито, бяха подправени с прочувствени междуметия и приветствани от шумни прояви на одобрение от страна на присъстващите, така че между езиковите и алкохолните мъгли на Аурелио му остана само същината.

²⁷ 1 квинтал е равен на 100 килограма. – Б. пр.

Асен демонстрираше силно недоверие към всички граничещи с България народи и по-силно – към сърбите. Като млад е участвал в Сръбско-българската война от 1885 г., в следствие на съединението на Княжество България с автономната османска провинция Източна Румелия. Претекстът е бил нелеп граничен спор, но истинската причина била, че Сърбия не можела да понесе да има голям и силен съсед. Асен бил сред тези, които спрели сръбската армия в Сливница, докато към тях бързали войските, разположени на турския фронт, където се опасявали за атака, която така и не дошла. Бил е и сред ония, които нахлули в Сърбия, окупирали Пирот, и които след това е трябвало да отстъпят, но спечелили международното признание на новата държава. Победили за по-малко от месец и то без генерали, защото Русия е била изтеглила висшите си офицери, които преди това са командвали и обучавали младата българска армия. След така наречената „война на капитаните“ Асен решил, че първородният му син Крум, роден няколко месеца преди да бъде извикан в армията, някой ден щял да е почетен старшина. Така и станало – Крум изучил науката от руснаците и французите и я използвал за слава на злощастната България.

Асен не пропусна да похвали Италия за нападението срещу Османската империя с либийската инвазия през 1911 г., като по този начин насърчила и българите да се бият с турците на следващата година. И приписа преди всичко на сърбите, но и на гърците и румънците цялата вина за бедствието от войната между бившите съюзници, заради която през 1913 г., и този път за един месец, България загубила завоеванията си от Първата балканска война. Крум, който сигурно вече е чувал тези разсъждения повече от веднъж, обобщаваше думите му, прескачайки. За Втората балканска война се намеси учителят, който припомни как цар Фердинанд и генерал Савов са предизвикали избухването на конфликт, който е можело да се избегне, с всичките му ужаси, като са се възползвали от иредентистката настройка на българите спрямо Македония.

За щастие на вечеринките присъстваха и двама от братята на Крум, неуморно пушещи лули, и негова възрастна леля, смятана за особено мъдра. Обсъждаха някои местни случки, които Крум пропусна да преведе, а когато пак подхвана, се говореше за *таласъми*, тоест нещо подобно на вампири, но не точно, каза Крум, който не можа да намери по-подходящ термин на френски.

Аурелио го обзе любопитство. Обясниха му, че таласъмът е зъл нощен дух, който обитава мостове, чешми или къщи. Жертва е на проклетие и си отмъщава, където му свари – това е човек, чиято сянка е зазидана по време на строителството и умира четиридесет дни по-късно. Ако е жена, пее, а ако е мъж – свири на кавал. Във всеки случай стене и вика всеки, който минава покрай него, но не бива да му се отговаря, или го грози загуба на зрение, слух или нещо още по-страшно. Ако нощем човек трябва да мине по тези места, може да се защити с тамян и молитви или с факла и кръст. Понякога обаче таласъмите се появяват под формата на животни.

Аурелио осъзна, че мненията по въпроса не съвпадат. Възрастната леля държеше да уточни, че бродещите духове на таласъмите търсят мир и убежище и ако се настанят в къща, вече не могат да бъдат изгонени, даже те искат да прогонят обитателите и за това ги и плашат. Остава само да бъдат измамани, като стопаните се възползват от тяхната мания – не понасят къщната бъркотия. Таласъмите трябва да намерят къщата с главата надолу и оплетена на много възли прежда. Нощем таласъмът подрежда и почиства, после започва да развързва възлите и разплита нишките, а не приключва, и сутринта ги заварва, преди да успее да се скрие обратно в стените – тогава е принуден да тръгне в търсене на друг дом. Таласъмите често обитават изоставени колиби в гората, където човек е по-добре да не стъпва. Въпреки това, заключи Асен, има и благоразположени таласъми, които избират да помогнат на близките си благодарение на свръхестественото си състояние.

Като много специална привилегия и доказателство за братско уважение, през последната вечер Асен разкри на Аурелио, че родът Древногорски могат да разчитат на таласъм-покровител, духа на прародител, дядото на дядо му на име Кирил, който на преклонна възраст е зазидал собствената си сянка в основите на параклиса. „За да ни защитава и да ни прави добро. И да държи другите таласъми надалеч.“

4.

Чистилице

„Влакът от Специя за Пиза пристига на втори перон.“ Ако страшният съд съществува, гласът, който ще прозвучи, ще е толкова безапелационен и отегчен, колкото този от високоговорителя на гарата. Със служебни съобщения за жп архангелите. Хмм... май все още съм под въздействието на снощните четива за чистилицето.

Хвацал съм влакове по тази линия стотици пъти. Познато ми е всяко пуфтене, всяко изсвистяване, всяко полюшване, всяко почукване. Скърцането на скачването, ударите на вятъра по прозорците или в коридора, навалицата от гласове или смесичката от шепоти. Но това, което винаги е налице, е някой, който въпреки модата на уокмена, да слуша джобно радио, като си го доближава до ухото, ако е мач или са новините. Днес един слуша музика, безсрамно подпрял радиото на миниатюрната масичка до прозорчето. Някакъв вид резюме е на тазгодишния фестивал „Санремо“. Слуша най-известната песен, която спечели второ място, „Spalle al tugo“ на Ренато Дзеро.

Говори за старостта, „когато годините са оръжия, насочени към теб“. За самотата. За моментите, в които за другите един е отрязан, пет пари не струва, и е „отчаяно на ръба на всяко течение“. Трудно ми е да се поставя на мястото на Валделорса и Малертис, да възприема начина, по който те гледат на нещата, те, които са живели почти век, пълен с бурни промени. Но най-вече какво изпитват, когато пътят, който им остава да извървят, е спускане, осеяно със спомени. На младини ни липсва опитността. А на старини – може би младостта. Никога няма баланс. Струва ми се, че съдията се стреми да упражнява силно рационален контрол върху всичко. Докато антикварят може би просто иска да смени малко обстановката, най-сетне да направи някоя лудория, да има нещо забавно, което да разкаже. Пенсионерите пътуват, и той, като добър вълк единак, избягва да му досаждат, докато обикаля света.

Опашка в секретариата. После приемът, и там сме много, но професорът ни разчиства набързо. От друга страна, просто исках да се уверя в посоката на дипломната ми работа, тъй като курсът беше забележителен и изпитът мина добре. Каза ми, че, да, ще трябва да му приготвя конкретен и изчерпателен проект за септември. И в момента си проправям път през туристите, които не са обезкуражени от затворената кула – опасна и за реставрация. Отивам в Института по славянска филология. Има читалня, където обикновено учи Амбра. Тя точно защити дипломната си работа за историята на Балканите и също така спечели парична награда за публикуването ѝ. Бях на защитата ѝ, макар че не я познавам особено. В гимназията беше един вид гений. Беше друга категория. Всички момчета искаха да излязат с нея, но ги смущаваше. Срегнахме се отново в университета. Първите години следвахме заедно, само че тя се движеше побързо и после се премести в Пиза в апартамент със сардански момичета, на който се гледа като на клон от имението „Плейбой“. Но достъпът е почти невъзможен. Камо ли

пък за мен, който пред жени става непохватен. Амбра се специализира на Балканите и учеше няколко езика, за да разбира документалните източници. Не съм я мяркал наскоро, но редките пъти, в които съм я срещал, е било в славянска филология. Предпочитам да мина от там като че ли е случайно. Ако я няма, ще я потърся у дома ѝ. Или пък може би ще има кой да ми помогне.

Вратата на Института ми се струва затворена и не се чуват никакви звуци. Бутам вратата и се отваря. Влизам. В малката аула-библиотека няма никой. Влизам в съседната и виждам професор Дел'Агата с петнайсетина отворени книги на голяма маса. Поздравявам го и го питам дали случайно е тук студентката му. Обяснява ми, че Амбра е в София, България за летен семинар по балкански изследвания в университета „Св. Климент Охридски“. Заминала е преди няколко седмици.

Колко тъпо. Но бързо изваждам книжката и иконката.

– Дали бихте могъл да ми преведете няколко реда, написани на кирилица? Мислех да питам Амбра, но...

– Разбира се. Така... Тук пише: „От твоята художничка на души“. А пък тук: „Православните нямат чистилище“. На български е.

– Защо не прилича на, да кажем, по-стандартната кирилица?

– Е, тук е с ръкописни букви. Доста се различават от печатните. Но азбуката е същата, само че ние разпознаваме по-лесно вторите.

– Извинете, а този подпис?

– Светла Бойкова. Ела, ще ти дам табела за транслитерация, имаме много копия от нея.

Обаждам се на съдията и се срещаме в кафене „Конституционале“ на площад „Матеоти“, на ъгъла с моята улица „Мацини“, където Валделорса си пие ликьора след вечеря. Шушукаме като двама заговорници.

– И в списъка с пратките има българка, всъщност дори е най-обемната, за която Малертис я е изпратил с препоръчана поща. Била е нищо по-малко от старинен сандък. Куриерът каза, че не е било лесно да го изпрати по кораб. Но през май успял да съобщи на Фолко, че е стигнал дестинацията си. Даде ми адреса в София. Обаче името не съвпада – тук е Елисавета Карастоянова. Честно казано имам далечен спомен, който е отпреди тридесет години. Навремето Малертис пътуваше неколкократно до Източна Европа като културен представител на Партията. Разказа ми за приключение с българската екскурзоводка Лиза, която би могла да е въпросната Елисавета, и която той срещна неведнъж в онези години, когато организираше приятелски изложби и внасяше творби на художници от „братските“ страни. Всичко приключи с Пражката пролет от 1968 г. Във всеки случай сега ми се вижда приоритет да се разследва в Рим. Какво ти каза професорът?

– Да помисля за хубава тема от местната история от края на деветнайсети век до Втората световна война и да подготвя план с източници. Иначе след лятото той ще ми я избере.

– Мога да ти помогна с нея. Ще поговорим пак. Сега искаш ли да потърсиш тази художничка на души?

– Като започна от Музея на чистилището ли? Възможно е там да има някаква следа. Дори и да не сме точно на лов на съкровища.

– Малертис има колега в Рим, на която разчиташе. Познавам я и ми е малко антипатична, чувство, което предполагам е взаимно. Но с нея бяха близки. И ако има какво да сподели, ще ти го сподели. Дръж, тук има малко пари.

– И кога трябва да замина?

– Колкото се може по-скоро.

Отварям плика, виждам няколко банкноти по сто хиляди лири с лика на Караваджо, който определено виждам рядко.

Затова съм в Рим, на река Тибър в квартала „Прати“. Църквата „Светото сърце на молитвите за мъртвите“ смътно ми напомня на умален неоготически и изтънен модел на „Дуомото“ в Милано. Едва се е закрепила, сивкавобяла, до сграда с цвят шафран, отвъд която се разкрива внушителното здание на Двореца на правосъдието. Отвътре изглежда по-просторна и висока. Лесно откривам пазача. В часа, в който пристигам, е единственият човек тук. Придружава ме до стаичка до сакристията²⁸, където има остъклени шкафове с номерирани реликви. Прочетох книжката, но въпреки това го питам за повече информация. Така де, да подхвана разговор. На неопределима възраст е, около шейсет, с тъмнокафява кожа, почти лилавееща, освен ако не е ефект от изкуствената неонова светлина, и със ситни и гъсти прошарени къдрици, каквито никога не съм виждал. Откривам, че се казва Патрик и е от Папуа Нова Гвинея. Говори бързо с напевно произношение и с щипка английски. После се оттегля с жест и ме оставя сам.

Пръстови отпечатъци и изгорени ръце върху книга с посвещение, нощна шапка, пижама, престилка. Върху кальфката на възглавница, на нощница, на расо, на банкнота от десет лири. Души от чистилището, които се появяват, за да помолят за молитви, меси, благотворителност, които да скъсят пречистването им чрез огъня. Това ли е целият „Християнски музей от отвъдното“? Знам, че основателят му, марсилският мисионер Виктор Жуе, събрал още много свидетелства, но след това са били внимателно подбрани, за да не привличат насмешливото любопитство на невярващите, а вместо това да разпалят отново съжаление у поклонниците. Не успявам да разбера обаче какво е търсил Малертис тук. Няма произведения на изкуството. Трябва да накарам Патрик да говори, много по-добре ще е от това да чакам свещеник, но осъзнавам, че си нямам и на представа за Папуа Нова Гвинея, нито пък дали имат някакъв традиционен продукт, национален герой, футболен отбор. Това, разбира се, се отнася и за по-голямата част от държавите на планетата. Но обикновено невежеството ми не ме спъва. А и той е малко кривоглед и ме гледа ту с едното, ту с другото око, което ме смущава.

Приготвям се да кажа някоя глупост за важността на молитвата за мъртвите или нещо подобно, взето от изследванията на Льо Гоф, които прочетох във влака на отиване. В краен случай ще попитам за списанието на архибратството „Чистилището, посетено от милостта на вярващите“. Или пък ще му покажа снимка на Малертис, въпреки че... винаги ми се е струвало смешно, колкото и да е удобно и ефективно, когато детективът обикаля и разпитва за някого, показвайки снимката му. Във филмите повечето клатят глава, после един се сеща и казва, че може би да, чакайте малко, а, ама разбира се, че съм го виждал! И механизмът се задейства. Във филмите.

Влизам почтително в сакристията и съм на път да се обадя, когато на рафта на мебел до Патрик забелязвам миниатюрен резбован дървен статив, върху който е подпряна икона в безпогрешния стил на българската художничка на души. Патрик ме гледа с едното си око, а с другото – иконата. Бързо успявам да реагирам:

– А, ама това е произведение на Светла Бойкова! И аз имам едно.

– Не е на църквата. Мое е! – държи да уточни Патрик.

Приближавам се и виждам, че не е алегорично – от краищата на златния лист тръгват нещо като черни линии на татуировка, след това има червена бучка с жълти

²⁸ Помещение в католическите храмове, където се държат богослужебните дрехи и църковната утвар. – Б. пр.

точки, а по ръба – синя капка, отпечатък от пръст или раковина. Стативът е изработен от дърво, издялкан с етно мотиви, може би той си го е направил.

– Много е красива, моята представлява душите от чистилицето, а тази?

– Семеен дух.

Предполагам, че има предвид на своя народ от противоположния край на планетата, откъдето идва. Казвам му, че съм си купил иконата на изложба на Бойкова преди известно време, но после съм я подарил на църквата си и бих искал да се сдобия с още една. Само че не знам как да намеря художничката. Нито едно от двете му очи не ме гледа. Обяснява ми обаче, че Бойкова е направила реставрацията в църквата преди повече от година и оттогава повече не я е виждал. Сега очите му гледат към иконата и вратата на сакристията.

– Е, жалко. Надявах се да знаете как да я намеря. Все пак благодаря.

Сбогувам се, оставям дарение в касичката, която е в коридора и се връщам в църквата. Сядам пред олтара, над който се издига триптих, целият в златно и червено с ангели и пламъци. На Светла сигурно ѝ е харесал. Нещо като поучително обобщение е на католическата доктрина за чистилицето. Изобразени са мъчни и продължителни страдания в огъня, макар и преходни. Тези души са различни от осъдените, знаят, че рано или късно ще стигнат в рая, и тяхното време ще спре да се отброява, за да се превърне във вечност. Това е състояние на непорочно пред-блаженство, в известна степен подобно на живота, но с пълно осъзнаване на доброто и злото. И само ние, останалите на земята, можем да успокоим тази тревога, да ускорим прехода. Най-много ми харесва връзката между живите и мъртвите, макар и да излиза малко отчетна и не много диалектическа. Но сега трябва да ми дойде добра идея за един последен опит с Патрик, който за щастие е познавал Светла. Може би е време да покажа снимката на Малертис, макар и да не съм сигурен с какво оправдание, което не противоречи на използваното преди.

Забелязвам го едва когато вече е почти до мен. Патрик държи в ръка лист хартия с рисунки. Казва ми, че е правила скици с молив на музея и на картините. Това, което ми показва, са скиците за неговата икона. В полето има телефонен номер и подпис, който вече разпознавам. Патрик не знае дали е все още валиден, но е всичко, което има. Поне с едно око гледа право към мен и се усмихва.

Отнема ми известно време да реша какво да кажа по телефона. Не искам да говоря простотии, но малко разкрасяване, което да подобри общуването, няма да е никак зле. Струва ми се по-добре да се обадя от името на Малертис. После ще чуя реакцията и ще продължа лека-полека. Влизам в кабинка, снабдена с дребни и казвам, че търся Светла Бойкова. Женски глас ми отвръща: „Вече не е тук. Ще ти дам другата“.

След няколко минути друг женски глас вдига слушалката и пита кой е.

– Казвам се Лео Спадачини, Фолко Малертис ми даде този номер.

– Приятелка съм на Светла. Тя си тръгна от Рим преди много месеци. Запознах се с господин Малертис миналата година. Но какво точно желаете?

– Малко е сложно, за да го обясня по телефона. Става дума за икони и проблем с Малертис. Бих искал да ви помоля да се срещнем. Ще е само за няколко минути, но задължително трябва да ви покажа някои неща, за да разберете.

Съгласява се, щом е толкова важно. Благодаря ѝ и си записвам адреса ѝ в квартал „Кастро Преторио“. Трябва да се явя в осем и да позвъня на звънеца „Джорджи“. Тя ще слезе и ще пием по кафе. Дори не я питам как се казва.

Учудва се да види момче. Сигурно е на моите години, може би една или две по-голяма. Минава на „ти“.

- Казах кафе, но още не съм вечеряла.
- Ако знаеш някое място наблизко, ще те заведа на вечеря.
- Има евтин и нелош индийски ресторант на две крачки.

Всичко протича естествено, дори не се чувствам неловко, и още от началото ѝ разказвам истината, или по-точно историята, както я знам аз. Дясната ѝ ръка си играе с черната ѝ коса с малинови отблясъци. Поне докато не ни носят агнешките *биряни*.

– Аз и Светла израснахме в един и същи блок в София. Тя е няколко години по-голяма и първа пристигна в Рим. Беше спечелила стипендия за специализация по реставрация. Малертис ѝ намери различни работи. Представи ми го, когато се установих тук. Симпатичен беше. Помогна и с моята виза.

– Говориш отлично на италиански с произношение от някоя област, която ми е трудно да определя, но все едно си от тук.

– Учех езици и съм преводач от доста време. Кореспондент съм на туристическа агенция. Придружавам групи туристи, занимавам се с документация и решавам проблеми. Миналогодишното световно по футбол ми дойде добре. Светла пък го мразеше. През есента се върна в София, но само за да се подготви да заживее за постоянно в Щатите сега, когато е по-лесно. Тук завърза правилните контакти.

Питам я за Елисавета Карастоянова, получателката на сандъка; дали някога е чувала за нея.

– Разбира се! Освен, че беше любимата учителка на Светла, в София е известна – отговаря за колекцията икони в криптата на катедралата „Александър Невски“. Уважавана както от режима, така и от опозицията. Корава жена е, поне така казват.

– Извинявай ако се намесвам там, където не ми е работа, но възможно ли е Светла да е имала не само професионални взаимоотношения с Малертис и съответно да знае нещо относно пътуването, което той е предприел?

– Едва ли. Имаха приятелска връзка и общи интереси. Не смятам, че е било нещо повече. Освен това се виждаха сравнително рядко. Повече не ми е споменавала за него. А ние двете си казваме почти всичко.

– А душите от чистилицето? Би ли могло да е някакъв вид спиритизъм или езотеризъм?

Избухва в звънък смях, отмятайки глава назад.

– Не, слушай. Трябва да имаш предвид едно нещо – Светла е полулуда. Рисува безформено петно и е убедена, че е отпечатък на душа. Много си я обичам, изключително сръчна е, но наистина е сбъркана. По-точно – живее в собствен свят със собствена логика. В името ѝ се съдържа коренът на думата „светлина“ и е убедена, че рисуването ѝ може да доведе до просветление, чрез форми и цветове, и че тя самата гори като душа. Татуира си мото на единия глезен, от български поет Яворов е, което гласи: „Аз не живея: аз горя“. Очарова всички с тези истории, особено мъжете, които ѝ се връзват.

Виждам светлината на така веселото ѝ нежно лице. Казваме си „наздраве“ с бира „Kingfisher“ и изведнъж се сещам, че все още не съм я питал как се казва.

– Нина.

– И то ли е българско име?

– Не. Просто име. Всички ми викат така.

– А Джорджи?

– Това е фамилията на жената, при която живея, българка вдовица, която е тук от много години и дава стаи под наем на други българи. Останах в стаята, която дялях със Светла. До тази седмица. Вдругиден заминавам, днес следобеда си набутах всичките неща в два куфара. Утре е ден за сбогувания.

По дяволите, мисля си, всички си тръгват! Но казвам:

– Значи се връщаш вкъщи.

– Да, първоначално исках просто да избягам оттам. Затова учех чужди езици. Но сега нещата бързо се променят в цяла Източна Европа. Комунистическата диктатура приключи. Ще прозвучи наивно, но чувствам, че мястото ми е там.

– И какво ще правиш там?

– Инвестирах спестяванията си, заедно с приятели, в компания, нае стара къща, която да реновира и там ще отворим бар с жива музика за излизане вечер. В очарователен квартал на София е, зад Орлов мост. Улицата се казва „Леонардо да Винчи“... представяш ли си!

– И аз по документи съм Леонардо, Лео за по-кратко.

– Лео, съгласих се да се срещнем, заради благодарността, която изпитвам към Малертис. Той беше щедър с нас. Обаче сега, като вече се запознахме, ще бъда откровена. Струва ми се, че и ти не си съвсем наясно какво търсиш.

– Такова е човешкото състояние.

Не знам откъде ми дойде подобна глупост, но Нина отново се смее, звънко, отмятайки глава назад. Готов съм да родя каквато и да е глупост, само и само да го направи отново.

На входната вратата ѝ казвам:

– В такъв случай благодаря и приятен път.

– Може би ще се видим отново някъде.

– Ще се радвам.

Хотелът ми не е далече, но обърквам улицата на няколко пъти, защото си мисля за друго. От кога не съм бил така непринуден с момиче? Накрая се допитвам до картата. Хващам най-дългия път, като минавам през Римския форум. Нощният Рим ми се струва невероятен. Ако се бях забавил с няколко дена, нямаше да срещна Нина. Нито пък щях да съм напреднал с разследването. Въпреки че в момента не мога да преценя особено какво извлякох от пътуването.

На следващата сутрин, точно за да направя всичко по силите си, посещавам госпожа Лорена, римската връзка на Малертис, в магазина ѝ на улица „Дей Коронари“. Като от порцелан е, няма нито един детайл не на място, нито гънка във фигурата ѝ на безупречна дама. Започва с това, че е много заета. Формулирам си въпросите малко объркано, смесвайки ги всичките на едно, но отговорът е остър и директен:

– Не виждам защо се притеснявате. Малертис винаги е бил особняк. И, да му се не види, инат – приключи радикално с работата на живота си от днес за утре. Не че се оплаквам, изпрати доста работа насам, но мъжете с годините имат тенденцията да се връщат обратно към юношеството, ако не и към детството. Вие се опитайте да го избегнете, ако можете. Доведе момичето и тук, като възхваляваше вродените ѝ качества на реставратор. Отнасяше се с нея с бащинска любов и не долавяше подмятанията ми. От друга страна, не е моя работа – мъжете са си такива, достигнали определена възраст загубват ума и дума по свежата кръв. Достатъчни са две замечтани очи и най-вече хубаво дупе. Момичето се беше взела за чувствителна, ефирна и капризна художничка. Качествата ѝ обаче не свършваха тук. Музеят, за който ми споменахте, не го знам, но Малертис е материалист и безбожник, няма много общо с религията. Сигурно си прави шеги със съдията, докато се забавлява в Бразилия. В този ред на мисли, поздравете Валделорса от мен. Оценявам, че не дойде той. А сега, моля да ме извините...

И още как.

Със съдията се разхождаме в едно от най-красивите кътчета на Сардзана, Цитаделата, с масивни сиво-кафяви цилиндрични кули по бастيونите, голям затревен

ров с мост, кръгла кула, която съответства на квадратната на крепостта в Сардзелено, на върха на хълм. Разказът ми е подробен, макар да трябва да призная, че не се е убедил особено.

– Все пак дори не сме наливали вода в кофа без дъно! Напротив, контекстът добива форма.

Пак се заговаряме за чистилището, към което Валделорса има почти съдебно привличане.

– Протестантите го отхвърлят. Според Лутер папството търгувало с индулгенциите по начин, който е бил толкова доходоносен, колкото и теологически неоправдан. Ала извън политическата стойност на това изобретение от тринадесети век, при по-внимателно разглеждане, в чистилището има една много човешка полусянка, сива зона, която не е манихейска²⁹. Третото място, междинният стадий, е малко като място на правосъдие без изпълнение, на снизходително измерване, в крайна сметка почти солидарно. Най-тежки вреди нанася неоспоримото божествено правосъдие или убеждението, че има абсолютна правота. Гражданското правосъдие измерва всички грешки с безкрайни дозировки, не само защото съществува процент съмнение, но и защото мотивите и отговорността често са несигурни и разпределени, всеки има частица право.

– Не знам, дори да се поставим на мястото на вярващите и да оставим настрана безобразието с индулгенциите, тези сметки не рискуват ли да отменят естеството на финалната равносметка на присъдата? И ако покаянието за извършеното зло и произтичащата от него болка е достатъчно наказание, за какво ни е толкова пречистване? Намирам за утешителна идеята живите да могат да направят нещо за мъртвите. А може би и обратното. Това обаче може да съществува и без бюрокрацията на чистилището. Така или иначе „Чистилището“ на Данте е може би кантиката с най-красивите човешки и граждански примери, за това съм съгласен с вас...

– На твоите години не е особено нетипично да си с малко манихейско мислене. Във всеки случай, в момента всички пътища водят към България. От там идва художничката на души, там живее получателката на сандъка. А сега се появява и младата Амбра. Познавам баща ѝ, доктор Никори, и ще го помоля за българския му адрес. Нужен ни е някой, който да може да се ориентира там.

– Вие ли ще заминете?

– Не бих бил подходящ, а и нито задълженията, нито здравето ми го позволяват. Надявам се ти да имаш желание да отидеш. С разходи за моя сметка, разбира се. Балканите са в размирица след кратката война в Словения, която се отдели от Югославия, и с обявената независимост на Хърватия. Но в България трябва да е спокойно, а така или иначе пътуваш със самолет. Съдейки по думите ти, предполагам с удоволствие ще се срещнеш отново с тази Нина. Като стана дума, взе ли ѝ номера?

– Не, не ми го даде. Но знам как се казва улицата, където ще отваря бар.

– Твоето със сервитьорките си е мания. Значи да приемам отговора ти за „да“.

²⁹ Манихейството е една от древните дуалистични религии, която се появява през III в. сл. Хр. и продължава до около XIV сл. Хр. Името идва от създателя Мани и разглежда света като борба между силите на духовното добро (светлина) и материалното зло (тъмнина). – Б. пр.

5.

Черешите на султана

„Dame tu mano palomba
para suvir a tu nido,
maldicha que durmes sola
vengo a durmir contigo“³⁰

La serena (традиционна сефарадска песен)

Бележката беше написана с мастило от сепия върху нотен лист и му определяше среща за 1 март пред църквата „Св. Николай“, на ъгъла на ул. „Поп Сава Катрафилов“ и бул. „Христо Ботев“, за да му даде подарък. Бежовия плик му го беше донесло момченцето, което всички наричаха Челеби – чирак от бакалията на Алфандари, място, където можеше да се намери от всичко по малко и веднъж стъпил, човек веднага биваше обгърнат от уханието на подправки и парфюми.

Аурелио пристигна по-рано от насрочения следобеден час в цивилни дрехи и влезе в отворения и празен православен храм. От купола и от страните падаше бялата и решителна небесна светлина. От многото свещници се издигаше трептящата и крехка жълтеникава светлина на възтънките свещи. Лъчи и пламъчета се отразяваха върху ореолите и златните украси на иконостаса. Стъпките му, приглушени от килимите, се чуваха само там, където дървеният под не беше покрит. Аурелио се спря пред амвона, също дървен, със стълба, която се извиваше около колона, за да разгледа от тази централна позиция изобилието от икони и стенописи, което изпълваше голямото, но обрано, почти интимно пространство. Чу шумолене зад себе си, по-скоро на криле, отколкото на коприна, и като се обърна, я видя.

Отвън, сред боровете и брезите зад камбанарията, Вида му подаде кесия с препечени бадеми, лешници и тиквени семки. „Приготвят се за съботата“ каза тя. – „Но подаръкът ти е друг.“ В ръката ѝ се появи гривна от усукани червени и бели вълнени конци, завършваща с два пискюла във формата на кукли. Обясни му, че това е *мартеница*, талисман за късмет по случай празника на Баба Марта, който е древен български обичай в края на зимата. „Носи се отляво, страната на сърцето, и през следващите няколко дни, когато видиш знак за настъпващата пролет, като например

³⁰ „Подай ми гълъбовата си ръка
до гнездото ти да се изкача,
осъдена да спиш сама
идвам при теб да спя.“ – Б. пр.

цъфнало ябълково или прасковено дърво, щъркели или лястовици в полет или чуеш песента на кукувицата, трябва да я окачиш на клон. Или да я сложиш под камък. Или да я хвърлиш в река, като и в трите случая трябва да си пожелаеш нещо“.

Тя се отдалечи малко, после се завъртя като в танцова стъпка, развързвайки воала, който покриваше косата ѝ. Разлюля я във въздуха и се върна при Аурелио, като каза: „Обичам този празник. Останалите са възпоменания на поражения или военни победи, или пък религиозни чествания. За разлика от тях, този е невинен и почти безпричинен, освен желанието за възраждане... и за пълно обичане на живота“. Денят беше ясен, възвишенията, които се издигаха над града, блестяха ярко.

– Бялото и червеното са снегът и слънцето ли? – попита Аурелио, докато завързваше *мартеницата* на лявата си китка.

– Казват, че символизируют щастието и кръвта, тоест пулса на живота. Други твърдят, че са студът и жегата, смяната на сезоните. Всеки може да си измисли свой собствен символ.

– Чистота и страст.

– Или сирене и вино – засмя се Вида.

Няколко дни по-късно, докато яздеше извън града, Аурелио видя щъркел да излита от нивята и закачи мартеницата на сливово дърво – нямаше никакво съмнение какво да си пожелае. На следващата сутрин Челеби донесе нов бежов плик с указания, написани на петолинията. И така изчака Вида на часовниковата кула и я последва от разстояние, когато я видя да минава забулена покрай него. Беше се запътила към нейна приближена шивачка на улица „Рила“ в покрайнините на града, откъдето започваха гористите склонове. Там пиха чай с орехови бисквити и *локум* на кубчета между измервания и бърбене относно промените, които трябва да се направят на някои дрехи. Не се допитваха до Аурелио, може би поради някои негови галантни изказвания, които издадоха, че е ненадежден за критика.

На връщане, докато вървеше до него по улица „Подбалканска“, Вида му каза, че шивачката се смята за *индулкадера, ехизера*. Не е магьосница или лечителка, уточни тя; говореше се, че се занимава само урочасване или премахване на уроки... Ето защо мнозина я избягваха, въпреки че беше добра в занаята си. Но тя не вярваше и беше неподатлива на мълвите, защото вече веднъж се беше върнала от онзи свят: „Майка ми смени името ми на Вида след боледуване, като съм била малка, от което са се страхували, че няма да оживея“.

– А какво беше предишното ти име?

– А, това е тайна! – отговори през смях.

Аурелио осъзна, че предпазливостта по време на тези срещи, освен реалната нужда за дискретност, беше любовна игра за Вида, която не продължи дълго. Срещаха се необезпокоявани у Рубенов на ул. „Петропавловска“. Тя придружаваше Люба, която можеше свободно да се вижда с Йосиф, тъй като бяха сгодени с традиционните *шидужим*. Там разговаряха надълго, в голямата зала с музикалните инструменти. Диалогът им беше любопитна смесица. Отправната точка си оставаше френският, който и двамата знаеха доста добре. Но Аурелио ежедневно усвояваше много изрази на български и започна да взема уроци при Йосиф, от когото Вида на свой ред взе назаем учебника по италиански, по който той се беше подготвял години по-рано за престоя си в Ливорно. Така и двамата подправяха изреченията с термини и фрази от езика на другия, с неизбежните и понякога комични промени в произношението. Освен това Аурелио откри, че успяваше повече или по-малко да следи мисълта на Вида, ако тя говореше на джудезмо – езика на сефарадите, потомци на евреите, прогонени от Испания в края на XV и през XVI век, който имаше за основа испанския от онази епоха,

смесен с многото слова, кръстосани в диаспората. Той обичаше да го слуша и да го отгатва, винаги му звучеше като песен. Същото ставаше с Вида и италианския. Така те преминаваха от един език в друг, спирайки се от време на време, за да помолят другия да повтори по-бавно или по различен начин, и малкият споделян хаос далеч не пречеше на общуването – правеше го интригуващо, разнообразно, весело. В крайна сметка, не темите или по-скоро това, което езиковите филтри дестилираха от тях бяха важното, невероятното, а буйното им общуване; и двамата бяха изумени от дара, получен, когато най-много се нуждаеха от него. Вида беше момиче, израснало между войните. Аурелио беше мобилизиран малко след дипломирането си и стажа. Сега те имаха свят от напълно различни неща за изследване.

Вида му четеше произведения от двамата си любими български поети, и двамата починали наскоро, Пенчо Славейков на езерото Комо, а Пейо Яворов – в София, който се е самоубил още млад след драматична история. Аурелио възстанови по памет нещо от любимия си Пасколи. И дори се осмели да ѝ посвети стихове, нежни парафрази, които в друг контекст биха го накарали да се изчерви. Справи се по-добре с парче, композирано за нея на флейта, озаглавено „Двоен диез“. В замяна Вида изпълваше сефарадски *копли* с тих глас.

Аурелио ѝ описваше Сардзана, арката на брега в Луни и кариерите на Карара, конфермата, която искаше да започне с приятел в Луниджана. Вида му говореше само за един град, този, от който е дошла майка ѝ Ребека в края на миналия век и където тя искаше да живее – Солун. Познаваше го само от приказките на майка си, изпълнени със сладки вкусове и морски бриз, весели мелодии и цветни платове, турски бани и дворове със смокини и нарове, орлови нокти и жасмин.

Аурелио нямаше много впечатления от Солун и не всичките бяха приятни. Беше там за кратко, в дъждовната есен на 1916 г. Изплуваха му спомени за голямата бъркотия от униформи на различни армии, разпънали палатки навсякъде, ресторантите на улица „Енятия“, залива, пълен с военни кораби, мръсните театри, в които войниците от всички географски ширини търсеха невъзможен отдых. Една година по-късно се беше върнал по време на уволнение, но градът вече не беше същият. Пожарът през август 1917 г. го беше опустошил, особено старата му част от ул. „Агиу Димитриу“ до брега. Вече ги нямаше грациозните площадчета и улички, а само скелети на сгради. Чу, че е станало случайно, започнал е пожар в кухня, а след това силният вятър е разнесъл огъня и недостигът на вода не е позволил да бъде потушен навреме. Той се опита да разкраси солунските си спомени, но новината за бедствието беше достигнала Вида. Той знаеше, че са били засегнати най-вече сефарадските квартали – изгорели синагоги, училища, библиотеки и архивите на великия равин; от десетките хиляди бездомни хора три четвърти са били евреи. Но дори и тогава, ако Вида си се представяше щастлива на едно място, то беше Солун. Един следобед, придружена от лютнята на Йосиф, тя му изпълня омайна ориенталска балада:

*Primavera en Salonico
allí al café Maslúm
una niña de ojos pretos
que canta y sona ud.*

*No me manques tú Fortuna
del café de Avráм Maslúm
tú quitas los maestros dertes*

VI

През май Аурелио получи задачата да отиде до италианските поделения, които защитаваха пристанището Лом паланка и Видинската крепост на Дунава, за да провери състоянието на четириногите им и да одобри евентуални замествания с оглед на бъдещи придвижвания. От вече известно време Йосиф имаше намерение да отиде с Люба да се сбогува с близък роднина от Видин, на когото му предстоеше да емигрира в Америка. Беше дългоочакваната възможност да пътуват заедно извън Враца. Бяха се уговорили да се срещнат във Видин, където Аурелио бе посрещнат от капитан Чилюти от Пиемонте, любител на историята, който не криеше симпатиите си към социализма. Показа му средновековната крепост, наречена Баба Вида, на брега на Дунав, заобиколена от ров. „Датира от края на XIII век от времето на Второто българско царство, и е построена върху отдавнашно римско укрепление. Видин е последният град, паднал в ръцете на турците през 1396 г.“

Но за Чилюти героят беше Осман Пазвантоглу, еничар от влашки произход, който станал управител на Видинския санджак и се разбунтувал срещу Високата порта, като от 1795 до 1807 г. управлявал обширна територия, включваща и земята от другия бряг на реката. „Султан Селим III, музикант и поет, който по-късно води война срещу Наполеон в Египет и Сирия, още през 1793 г. го е осъдил на смърт с ферман. Пет години по-късно изпратил войска да обсади Видин, но Пазвантоглу го отблъснал и започнал контраатака, окупирайки цялата днешна Северозападна България, включително и Враца.“ Те посетиха джамията на Пазвантоглу; на високото минаре, както и на купола на съседната библиотека имаше не полумесец, а символа на Осман, копие, символизиращо независимостта, извоювана с оръжие. „Според тукашна легенда това всъщност е сърце наопаки, поставено там в почит на възлюбената му, българка, която той взел за жена, но била противоречива любов, защото тя била християнка...“ Аурелио усети как му се сви сърцето.

Според Чилюти пашата-сепаратист се отнасял толерантно към покорните християни и проповядвал равенството на всички жители в царството си, сякаш ветровете на Френската революция духали и във Видин. „С крепостните си стени и ровове градът устоява отлично на обсади. Сърбите го знаят добре, обградиха го безуспешно през 1885 г., а след това го бомбардираха през кошмарния юли 1913 г.“ Аурелио си спомни какво му беше казал Йосиф за смъртта на Ребека Езрати в деня на превземането на Враца от румънците – той така и не събра смелостта да попита открито Вида за подробности от страх да не отвори наново рани, навярно дълбоки. Но за сметка на това попита Чилюти какво се е случило през този месец. „Неописуеми зверства от всички страни в конфликта! Втората балканска война беше ад, бумът на най-див шовинизъм. Румънците обаче нагло се възползваха от ситуацията, преминаха Дунава с голям брой войници в средата на месеца и настъпиха, без да срещнат съпротива, почти

³¹ Пролет в Солун
там, в кафене „Маслум“
момиче с черни очи
пее и свири на лютня.

Не си отивай, Фортуна,
от кафенето на Аврам Маслум
ти изтриваш мъките ни
песейки и свирейки на лютня. – Б. пр.

до София, защото българските армии бяха заети на западния и южния фронт, изправени срещу сърби, гърци и османци. Няма и да споменавам масовите екзекуции, отмъщенията, изнасилванията, опожарените села, насилственото изселване на населението от едно място на друго. И е позор, с който са се изцапали всички страни, да е ясно, дори българите! Не знам дали народите на този изтерзан полуостров някога ще могат да съжителстват в мир...“

Чилюти сподели, че е доволен от трезвото и дисциплинирано поведение на италианските войници и от спокойната атмосфера в града, въпреки опасенията за плана на новите граници, резултат от мирния договор. Повери му също така, че според него българите все още разполагали със значителен арсенал не само във Видин, и нямало да е лесно да го опишат и намалят, както със сигурност са наложили победителите. Поднесе червено вино на масата, получено от местното грозде *гъмза*, което той хвалеше, сравнявайки го с тези, които произвеждаше брат му в Ланге.

Аурелио намери книжарница, в която имаше и илюстрирани картички не само с български градове, но дори със Солун и Букурещ. Купи няколко и изпрати плик на малката си сестра Фиамета. Беше написал малко писма, откакто бе пристигнал на Балканите, но често помагаше на войниците от италианската войска, почти всичките селяни, които се изразяваха на разнообразни диалекти, да напишат съобщения до далечните си семейства – скромни редове за несигурния маршрут, изпълнени с изгаряща носталгия и слисано недоумение за тази трагедия, която ги застигаше, която ги заковаваше в окопите в дъжд и сняг, за да се покрият със слава, кръв и кал. Някои нямаше да издържат изпита на подпоручика, отговарящ за пощенската цензура. Той се опитваше да предлага въздържаност и някои откровено патриотични изречения за заключение, но пехотинците не щяха и да знаят – имаха малко за споделяне и искаха да споделят точно него. За Аурелио пък не представляваше проблем – в края на краищата пишеше само на Фиамета, която все още не се интересуваше от политика, и на приятеля си Бруно, с когото бяха достатъчни само косвени намеци, за да се разберат от раз.

Една десета от жителите на Видин бяха сефаради. Внушителната синагога от края на деветнадесети век с три кораба, с четири кули в ъглите и високи стени, осветени от двоен ред ярки прозорци, възплащаваше разцвета на общността. Аурелио ѝ се възхищаваше само отвън; от благоразумие не придружи Вида и Люба дори на концерта, който изнесоха за Марко Афталион, братовчеда на Йосиф, който това лято заминаваше за Ню Йорк. Тяхното начинание, грижливо подготвено с духа на деца, устремени към лудория, беше пътуване по Дунав до Лом паланка с пътнически кораб, който наскоро беше възобновил плаването по българския бряг до Русе. Курсът не беше дълъг, но на кораба можеше да се резервират, макар и само за няколко часа, две просторни съседни каюти и никой нямаше да види размяната. При пристигането си в Лом и четиримата бяха на палубата, вдишваха пролетните ухания на въздуха и гледаха как бързите облаци се отразяваха върху водната шир. И не залязващото слънце зачервяваше лицата им, а все още разпаленото вълнение, непознато досега.

От Лом паланка Йосиф и момичетата се върнаха във Враца с влак. Аурелио получи заповед да замине за Фердинанд, веднъж приключила мисията му, и там да изчака междусъюзническа делегация, която инспектираше демобилизацията на българската армия и съставяше опис на останалото ѝ въоръжение, боеприпаси, логистично оборудване и укрепления. Нямаше нужда да му го повтарят. Дори побърза и стигна рано във Фердинанд. Беше му много важно да види Крум начаса, с необходимата предпазливост. Последният явно знаеше за делегацията, защото пристигаше във Враца от Плевен. Между тях имаше момент на смущение, защото да си

кажат всичко би означавало явно съучастие. Усещаха, че взаимната им лоялност беше заложена на карта по два начина – беше изпитание на приятелство и чувствителност, като или единият трябваше да уважи пространството на другия, държейки го далеч от въпроси, които биха го поставили в морална дилема, или да му сподели, имайки му пълно доверие и оставяйки го свободен да действа както намери за добре. Те инстинктивно и едновременно поеха по втория път.

Крум разкри намерението си да скрие част от оръжията, намиращи се във Фердинанд, за да не се окажат в архивите на френския генерален щаб в България: „Най-вече ме интересуват картечниците „Максим“ и някои планински оръдия „Шнайдер“, заедно с куршумите и гранатите им. През 1912 г. бях в Лозенград, Люлебургас, Чаталджа с 3-тата армия на генерал Димитриев, знам какво значение имаше артилерията в Южна Тракия срещу турците. Честно казано, не вярвам Антантата да унищожи излишните оръжия, боя се да не ги дадат на сърбите или румънците. Не знаем кои ще бъдат враговете ни на идния ден, можем да разчитаме само на собствените си сили... По-добре да бъдем подготвени.“

Планът беше всичко да се занесе през нощта в няколко карстови пещери недалеч от града. Ако някой се приближеше, щеше да намери кордон от жандармеристи, обградил опасни бандити, избягали от затвора и намерили убежище в пещерите, измислена роля, която отряд Древногорски щеше да изиграе.

– Дори да допуснем, че се вържат на сценката, след няколко месеца ще дойде експертна контролна комисия, може би и британци или американци. Пещерите са твърде очевидно скривалище, а и със сегашния прецедент, със сигурност ще отидат да я проверят. Да не говорим за шпионите, които винаги са налице, особено в тези времена на мизерия. Как ще се справите?

– Каквото не може да се отнесе високо в планината, ще го скрием в лозята! – отвърна Крум през смях. – Виж, не сме единствените. На доста места има плевници или мазета, пълни с патрони. Някои ще ги открият, някои ще си останат. За нас ще е добре дошло, ако можеш да ни помогнеш. В противен случай забрави, че си чул каквото и да е. Аз ще оценя и разбера каквото и да избереш.

По-късно делегацията потвърди казаното от Крум – на почти всички места, които са посетили, открили нелегални скривалища на експлозиви, минохвъргачки, ръчни гранати и картечници „Шварцлозе“, дори гаубици. И също така забелязали, че много пушки „Манлихер“ М95 са били заменени с по-стари модели, събрани кой знае от къде. Аурелио действаше като домакин и отчасти като преводач. Придружаваше френски капитан на кон, който претърсваше района. Когато минаха покрай пещерите, видяха ситуацията и продължиха нататък. В развнтеното въображение на Аурелио дори и предполагаемите жандармеристи приличаха на рода Древногорски, а не само мнимите бандити, които гръмнаха няколко изстрела във въздуха от скалите. От Фердинанд инспекцията продължи към Белоградчик, където ги очакваше Чилюти, който след това щеше да ги ескортира до Видин. Аурелио пък се върна във Враца.

Участието му беше минимално и в крайна сметка цялата афера не беше толкова сериозна, но остана с впечатлението, че е прекрачил някаква граница или я е премахнал. Не устоя на изкушението да разкаже за случилото се на Вида, но не се получи ефектът, който си представяше. Тя само му каза тихо: „Наистина ли мислиш, че ще бъдем по-добри с повече оръжия? Унищожаването на оръжията е най-приятната част от мирните договори, дори и винаги да са оръжията на победените...“ И запя тихо тъжен романс:

Muerte que a todos convida

*dime ¿qué son tus manjares?
Son tristuras y pesares
altas voces doloridas...*³²

VI

Беше изтекла новината, че част от репарациите, които подготвяният в Париж международен договор щеше да наложи на България, е щяло да бъде и предаването на значителен брой едър рогат добитък в съседните страни: стада, впрегнати волове и млечни крави, мулета и коне. Аурелио мислеше да се опре на това, за да потвърди пред командването на полка желанието си да остане на служба. За съжаление надеждите му веднага се изпариха – казаха му, че оценяват отдадеността му, но от Италия настояваха за изпълнението на плана за съкращаване и смяна на числения състав, а той не беше кадрови офицер.

Полковникът го уважаваше, заведе го да поговорят насаме, предложи му ликьор, и след като уточни, че правеше изключение, му даде да разбере, че са получили сигнализация за него, както и анонимно писмо: „ Сам го скъсах, не се притеснявайте. И не дадох ход на сигнализацията. Светът е пълен със завистливи хора. Бяхте ценен както на фронта, така и тук, никой няма да ви отнеме заслугите. Но можете да приложите обширните си умения и в Италия, където има голяма нужда. Казвам го за ваше добро... войната изкривява перспективите. Хората копнеят за хармония, при все че тук ни посрещнаха радушно. Въпреки това не трябва да прекаляваме с побратимяването. Трябва да се отнасяме с възможно най-голямо уважение към българите, но те ще си останат победения враг, който е поразил нашите редици, а ние – окупационните войски, на които им е възложено да наложат, наред със съюзниците, с които между другото взаимоотношенията не винаги са цветя и рози, условията на мирния договор, на който се позовавате, което във всеки случай ще доведе до непоносими териториални загуби, потоци от бежанци, тежки плащания на щети и унижения за армията. Само като останем авторитетни, приветливи, но непреклонни, ще можем да се справим с тази задача. Повярвайте ми, когато се върнете в Лигурия, ще видите нещата по съвсем различен начин.“

„Хората много обичаха черешите. Като минеше зимата, след репичките, марулите и краставиците, с нетърпение очакваха черешите да узреят. За съжаление, радостта от този красив и сладък плод не продължаваше дълго, само две-три седмици. За да се насладят отново, трябваше да чакат цяла година. Мнозина се чудеха защо нямаше череша през цялата година. Движението в полза на целогодишните череша се разрастваше като горски пожар и един ден някой започна да разпространява идеята делегация да отиде при султана, който, както беше известно, говореше с Бог, за да го измоли да направи черешата обичаен плод във всеки един сезон.

Мълвата стигна до султана и, като желаше лично да се запознае със ситуацията, излезе да се разходи прикрит по улиците и площадите. Чу, че поданиците му не говореха за нищо друго, а също така се разпространяваше известно недоволство спрямо него – обвиняваха го, че не обръщаше необходимото внимание на проблема. Загрижен,

³² Смърт, която каниш всички на угощение,
кажи ми: какви са ти деликатесите?
Тъги и разкаяния са те,
извити, страдащи гласове... – Б. пр.

султанът повика везира, за да го посъветва. Везирът му каза: „Ваше Величество, от смута, който се наблюдава у народа, нищо чудно рано или късно вкупом да нападне двореца, застрашвайки дори вашата безопасност. За да се избегне, имам предложение. Познавам един еврейски обушар на име Шеломò, във всички отношения прилича на Ваше Височество. Би било добре да го доведем тук и когато тълпата дойде да повдигне въпроса за черешите, да я посрещне този евреин, когото всички ще вземат за истинския владетел“.

Султанът хареса съвета, дори и да не бе поласкан от факта, че един обушар толкова много приличал на него, и заповяда да заведат Шеломò в двореца. Облякоха го в господарски премени и го настаниха в залата за аудиенции.

Шеломò, който вече беше наясно с историята с черешите, в първия момент се стресна. После размисли върху нещата търпеливо и реши, че тъй като е под закрилата на султана, е по-добре да се възползва от това за себе си и за доброто на близките си. Поиска от везира да изгонят другия обушар, който имаше дюкян на същата уличка като него, понеже конкуренцията го ощетявала. После си спомни за различни бедни и състрадателни хора, които му бяха помагали в определени трудности в живота, и накара везира на всеки да даде по сто сребърника.

Не мина много време и в двореца пристигна делегация от народа с молба да бъде приета от султана. Заведоха я при Шеломò, който ги посрещна сериозен и учтив, като ги подкани да представят молбата си.

– Ваше Величество, народът е разгневен, защото ти, който говориш с Бог, все още не си намерил време да го убедиш да ни даде да берем череша през цялата година. Знай, че чашата преля и ни изпратиха да ти кажем, че ако не разрешиш проблема с черешите в рамките на една седмица, народът ще разруши двореца, камък върху камък няма да остане.

Шеломò обеща, че ще помоли Бог да изпълни желанието им.

В уречения ден делегацията отново се представи пред султана, за да чуе отговора. И Шеломò им каза: „Възлюбени мои поданици, говорих с Бог, който ме изслуша великодушно. След това ми обясни, че черешата и Рамазан произлизат от един корен. Това означава, че ако искате да берете черешите целогодишно, Рамазан също трябва да трае цяла година. Сега, като знаете тайната на черешата, върнете се при народа и го попитайте какво предпочита. За да ядете череша през цялата година, трябва да спазвате Рамазан всеки ден, както Бог самият обясни“.

Хората чуха тайната на черешата и, представяйки си лишенията на Рамазан, решиха да оставят нещата както си бяха. И така продължават да се наслаждават на вкусните и приятни череша само по две-три седмици в годината или най-много за период, равен на продължителността на Рамазанския пост.“

Вида му беше разказала тази история преди да го задържи в дълга целувка, последния път, когато се срещнаха. Но не и в деня преди заминаването му, когато трябваше да си кажат сбогом, защото този ден пристигна само бежов плик, донесен от Челеби, с нотен лист, върху който ръката на Вида беше записала вариация на партитурата за флейта на Аурелио „Двоен диез“, възстановена по памет, която се развиваше и сливаше с мотива на сефардската песен „Porque Porax blanca piña“. В полето беше отбелязала: „Днес не ме търси, знам какво искаш да ми кажеш. Утре е лятното слънцестоене на 5679 година от създаването на света. Приятно пътуване“.

Аурелио, от друга страна, не знаеше как да тълкува приказката за черешите, освен очевидната мисъл, че всички красиви мелодии имат контрапункт и връзката им трябва да се изживее естествено. Въпросът беше в дозата фатализъм или смелост в тази естественост – дали това беше естествено временна любов, предназначена за един-

единствен сезон, или изискваше известно време да се развържат естествено всичките ѝ сложни възли? Във всеки случай Осман Пазвантоглу беше прав – има чувства, които обръщат сърцата наопаки...

Отне му два дни, за да пристигне с влак на пристанището в Бургас на Черно море с контингента ликуващи италианци, които се качваха на борда, за да се приберат у дома. Той писа на Вида още от София, а след това изпрати още едно писмо от Бургас, преди корабът да отплава, формулирайки обещанията, които не беше произнесъл на глас, които все беше отлагал.

„Коя вода не вали от небето, не тече от планините, понякога е сладка като мед, а друг път – горчива като алое, въпреки че капките идват от един и същи източник?“ Едва сега разбра гатанката, която Вида му беше прошепнала с все още навлажнени очи от едно съвсем ново щастие, докато излизаха на палубата на бавно прекосяващия Дунава кораб в недалечен пролетен ден, който обаче вече изглеждаше невъзвратим.

6.

Любопитни души

Туполев от компания „Балкан“ ме изсипва на летище София десетина дни след връщането ми от Рим. Съдията се беше сдобил с билет и виза за рекордно кратко време. Трябваше да уредя някои въпроси, но общо взето нямах особени възражения срещу пътуването. Напротив. Също така успяхме да предупредим Амбра, която ми намери квартира при семейство, което познава.

Тя идва да ме вземе и е загрижена и закриляща, държи се като с братовчед, който не е виждала известно време. Придружава ме до стаята под наем в самия център на града, при солиден мъж с впечатляващи мустаци, който накуцва и говори на приличен английски, да кажем по-добър от моя.

Вечерта се връща и ме води в „Под липите“, ресторант, навремето посещаван от българските писатели. „Сега е полупразен, защото икономическата криза е плашеща. Всичко е прекалено скъпо на фона на мизерните заплати и пенсии, с непрекъсната инфлация. Миналата зима е била много тежка, казват, че нямало нищо, често дори ток, вода и парно. Държавните предприятия фалират, а частните се мъчат да вържат двата края, туризмът почти е изчезнал, безработицата расте и освен това напрежението в Югославия прекъсна основния път за комуникация със Западна Европа. Доста объркан преход, както виждаш.“

Сред ролцата от лозови листа, пълнени с кайма и ориз и глинени съдове със сирене и зеленчуци ѝ разказвам накратко за разследването, което ми повери съдията. Тя казва, че може да ми помогне да се свържа с Карастоянова, която със сигурност познава Светла, и да потърсим улицата на бара на Нина.

Питам я за семинара ѝ и тя отбелязва интересна аналогия:

– Освен ученето, правя и лично проучване за мой прачичо, полубрат на баба ми. Пристигнал е тук като ветеринарен лекар с окупационните войски в края на Първата световна война. Затова мисля да отида на северозапад, веднага щом мине семинарът, а той приключва утре.

Спомня си, че ми носи карта на града на латиница и търси Орлов мост и после улица „Леонардо да Винчи“, подчертава ми я, отбелязвайки и най-прекия път да стигна от там, където съм отседнал, на улица „Славянска“.

– Утре се разходи да видиш забележителностите. Галерията с иконите ще я откриеш лесно – намира се под катедралата, символ на града, със зелените и позлатените куполи. Ще дойда да те взема от вас към четири и ще ти разправам.

На следващия ден се будя без да бързам и излизам да поопозная града, като се разходя из центъра. На картата намирам основните забележителности, но влизам само в „Александър Невски“, и за да видя изложбата на иконите. Така после, на срещата с Карастоянова, ще мога да кажа нещо по въпроса. Наблизо е античната базилика „Света София“, която е дала името на града, както прочитам на табелата на входа. Хората наоколо са учтиви, но често имат угрижен вид. Вървят твърде бързо или твърде бавно. Има колосални сгради в съветски стил, площади, булеварди, театри и големи магазини. Но веднага щом завия зад ъгъла, улиците са съставени от дребнобуржоазни блокове с централноевропейски вид, с миризма между кисело и мухлясало, тъмни и избелели цветове, влажни проходи към вътрешни дворове, някое и друго невзрачно магазинче и механа, от която вони на пушек, пластмаса и чорба. В крайна сметка се запътвам към улица „Леонардо да Винчи“, която е сравнително малка, но не намирам нито една къща, в която да работят по изграждането на заведение. Няма и действащ бар. Няма да е толкова лесно да намеря Нина.

Амбра пристига с добрата новина, че в университета са ѝ дали телефона на Карастоянова и ѝ е звъннала. В момента се намира в Пловдив и подготвя изложба, но се връща утре, в събота, и ще се радва да ѝ отидем на гости.

– Знаеш ли поет на име Яворов? – я питам. – Светла има татуировка с негов стих, нещо подобно на „не живея: горя“. Може би е някаква следа.

– Разбира се, че го знам, дори е един от любимите ми. Не че е много трудно, той е може би най-обичаният български поетичен глас на двайсети век, включително и заради злостастния му живот. Прокълнат символист до мозъка на костите. Ела, все още имаме време да посетим неговата къща музей, наблизо е, на улица „Раковски“.

Улица „Раковски“ се пресича със „Славянска“, но трябва да я изминем цялата. В един момент завива наляво и пристигаме пред малко запусната жълта къща. Влиза се през портичка с розов храст до нея. Качваме се по стълбите. Няма никого. На втория етаж влизаме в апартамент с малко стаи, тъмни мебели, цветни килими, рафтове, остъклени шкафчета. Във всекидневната има няколко стола, наредени около кръгла масичка, канапе, лампион, картини. Стените са на вертикални розови и кремави ивици и златни орнаменти. В малкия кабинет виждам писалище и библиотека с разнообразни предмети, между които вази, оръжия и диванче. Амбра слиза да говори с някого, после се връща с лист в ръка.

– Има само една служителка, която в момента има друга работа. Затова аз ще съм ти гид. Знай, че тук е живял поетът Пейо Яворов, бивш телеграфист и библиотекар, с жена си Лора Каравелова, дъщеря на известен либерален политик. Ето ги, можеш да ги видиш на тези овални портрети. Били са две страстни и свръхчувствителни души. Карали се и се сдобрявали. Лора била на двайсет и седем години и била красавица, както можеш да видиш на снимката, тази от сватбата им, където изглежда като срамежливо момиченце, или на другата, с китайския чадър и цветята в косата. Била страшно ревнива и страдала от това. Онази вечер, в студената късна есен на 1913 г., са били с компания приятели и тя за пореден път проявила нетърпимост към инак много внимателния поет, когото желала единствено и само за себе си. Вкъщи се скарват, после той си ляга в кабинета и премята дрехите си на стол. Късна нощ е, тя не може да понесе вътрешното си противоречие, или може би ясно усеща, че съвършената мечтана любов не съществува или не е по силите ѝ. Влиза, запалва лампите, взима пистолета от костюма на Яворов, насочва го към сърцето си и стреля. Той събужда прислужницата и вика на хазяите, които живеели на долния етаж, където сега има офиси, да повикат лекар. После разкопчава дрехите на Лора и разбира, че е мъртва. Тогава прави опит за самоубийство. Насочва револвера към слепоочието си. Изстрелът го лишава от

зрението му, но не умира. Остава съобщение, където казва, че тръгва подир любимата си. Трябва да е тук някъде...

Амбра се движи, сякаш си е у дома, и показва неща, които като че ли ѝ принадлежат – лъх на живот в тези изоставени стаи, които сякаш се пробуждат, когато чуват собствената си история.

– Тази черна рокля е от сватбата ѝ, същата, която Лора носела във фаталната нощ, с дупката, изгорена от куршума. Тя била ерудирана и богата, капризна и на настроения. Изблиците ѝ били неконтролируеми. Зад гърба си имала брак, малък син, развод. Признала чувствата си на Яворов в Париж, където той посещавал гроба на първата си любов, Мина, момиче, умряло от туберкулоза. Яворов ѝ казва, че не могат да обвържат съдбите си, защото ще настъпи трагедия. И наистина избягва от нея, но в една снежна нощ тя чука на вратата му, цялата премръзнала и с огнени очи, без изобщо да се притеснява какво ще си кажат хората. И така, той се жени за нея през 1912 г., преди да замине като доброволец в Балканските войни. Тяхната история е низ от щастие и мъка.

Амбра се спира, лешниковите ѝ очи пробягват през апартамента, където всички предмети сякаш я гледат внимателно и притеснено поради финала, който вече знаят. После въздъхва и пак подхваща:

– Животът на слепия Яворов ще продължи по-малко от година. Изгонен е от театъра, където работи, обвинението, че е убил жена си, му тежи – груба съдебна грешка, подсилена от клеветите, въпреки че аутопсията го изключва. Подготвя окончателната антология на произведенията си, тази, която виждаш тук, като я посвещава на Лора. И когато отново става есен, пие отрова и се застрелва. Този път не иска да има грешки. Бил е на трийсет и шест години. Не е живеел вече тук.

Спуканата чаша, пистолетът, писалката. Всичко това ме заобикаля. Както и снимките, от които ме гледа Пейо Яворов с високата яка, гъстите мустаци и с поглед, излъчващ нещо средно между уплах и неспокойство.

– Леле, ама да не би в тази история да е замесен прачичо ти, та затова да я знаеш така добре?

– Не, разбира се, беше университетско задание, върху което работех с Дел'Агата! Така или иначе, това цялото по-скоро аз си го представям така.

Амбра взима антологията и я разлиства.

– Ето, стихът, за който ми говореше, е взет от това стихотворение, озаглавено „Две души“. Цялата строфа гласи:

Аз не живея: аз горя. Непримирими
в гърдите ми се борят две души:
душата на ангел и демон. В гърди ми
те пламъци дишат и плам ме суши.

– Напълно отговаря на това, което знаем за Светла.

– Но моето любимо стихотворение е друго, „Все пак“, което също така преведох на италиански за университета. Да видим дали ще си го спомня...

За няколко минути тя само мърда устни, вирайки се в страницата на книгата. Пред прозореца е и слънцето изпълва кестенявата ѝ коса със златни проблясъци. После почва да рецитира, като следва оригиналния текст:

...Но пак те любя аз. Любя те, защото
от тебе съм далеко – може би
тъй, както е далеко злото от доброто;
защото сме чадата може би
на две враждуващи съдби.

...Но пак те чакам аз. Чакам те, защото
обичам чудесата – може би
ще се досегнат с нас земята и небето:
защото и душата може би
без вяра нивга не скърби.

– И чакам влюбен аз: може би защото
пред радостите скръб ще избира,
до смъртен час за тебе да блуждай окото;
защото радостта ще избира –
от скръб за тебе да умра.³³

Харесва ми, защото съдържа целия му дуализъм, измъчената му радост, пламъка, който се превръща в дъх и огъня, който разрушава. Обаче ми харесва само на хартия. В живота съм по-практична. И предпочитам любовта, която оцелява.

Долита глас от стълбището. Амбра извиква нещо в отговор, после прави гримаса и въздъхва.

– Бях ѝ казала, че ще останем за мъничко. Трябва да тръгваме.

На излизане виждам статуята на поета с наведената глава, която в началото не бях забелязал.

– Според градска легенда тази къща е обитавана от духове – завършва Амбра.

– Е, не е изключено. Но вече сме отвън.

На връщане се спираме на грациозен площад с издължена форма – „Славейков“, с дървета, кафенета и сергии за книги. Амбра отбелязва, че предлагат предимно западни романи, пълни с престъпления, секс и ужаси. Но също така има и учебници и речници по чужди езици, готварски книги или такива от типа „Направи си сам“, и класики, по-рано забранени, от еротика до политика и окултизъм.

– Започват да се появяват първите пренаписвания на историята след толкова много официални догми и сервилност, но българската литература почти е изчезнала. Както и тази на другите държави от Изтока, която вече никой не иска. А това беше народ на активни читатели. За съжаление, от чекмеджетата не излязоха шедьоври, написани срещу течението. А и сега книгите са скъпи и има други тревоги.

Старателно гримирана и елегантна по свой начин дама, със светлосиня копринена рокля, която ще да е била последен писък на модата преди двайсет години, предлага джобни издания и американски списания втора ръка за мода, плетива и украси. Виждам специален брой, посветен на обзавеждането на барове, и го купувам. Тъй като говори английски, ѝ посочвам американските булевардни романи и я питам защо се търсят толкова много. Дава ми следното обяснение:

– Преди време в историите, които четяхме или гледахме по телевизията, винаги побеждаваха съвършени герои, много антипатични, които изначално бяха прави, защото заставаха на така наречената правилна страна. В американските истории героят побеждава, защото е по-силен, по-красив, по-богат или по-зъл. Не казвам, че е утеха, но е по-близо до реалността. И една малка, бедна и забравена държава като тази е хубаво да не си прави твърде много илюзии.

У дома заварвам господин Максим, моя внушителен и мустакат хазяин, който решава кръстословица. Омагьосва ме гледката на квадратчета, попълнени на кирилица. Очевидно е, че пасва идеално, но за първи път ми прави впечатление. Това са страници,

³³ В оригиналния текст авторът е превел двете стихотворения на италиански език. – Б. пр.

изрязани от списания и вестници, с които се сдобива от познати. Накуцвайки, той се отправя към бюфета и изважда бутилката ракия, две чашки и купа с шамфъстък. Казва ми, че е сложил касетофон в стаята ми, както го бях помолил, и че ако искам, стига да го уведомя предварително, мога да се храня при тях – жена му готви за гостите. Леко замаян от ракията, слушам „Innuendo“ на „Куин“, с проточените вокали и частта, която наподобява испанската звучност. Фреди Меркюри е много болен и може би това ще е последният им албум.

While we live according to race, colour or creed
While we rule by blind madness and pure greed
Our lives dictated by tradition, superstition, false religion
Through the eons and on and on

Oh, yes, we'll keep on trying, yeah
We'll tread that fine line
Oh oh we'll keep on trying
Till the end of time.

Следващият ден е събота. Разхождам се из градинките и парка, които започват от края на улицата ми в посока, обратна на центъра. Когато стигам до езерце, едно момче ми казва нещо много убедено. Напъвам се, но не разбирам нищо, нито пък то разбира мен. Отдалечава се, като ме гледа като обидено. Отправлям се към Орлов мост, който минава над канал с рекичка. Тук имам среща с Амбра и осъзнавам, че не съм се сетил да взема никакъв подарък на Нина, освен списанието за обзавеждане. Така че веднага питам Амбра:

– Смяташ ли, че трябва да ѝ занеса цветя?

Пронизва ме с лешниковите си очи. По дяволите, двойна грешка – и на нея не донесох нищо. Много съм смотан, къде ми е главата?

– Дай първо да я намерим.

Веднъж стигнали до улица „Леонардо да Винчи“, пита нещо жена на балкон и после влиза в магазин. С нея излиза един тип, който ѝ показва как да заобиколи жилищен блок. На гърба на зелена сграда, не в отлично състояние, трима души се суетят в салон с широко отворени прозорци. Нина взема мерки с дървен сгъваем метър. Вързала си е косата с носна кърпа. Почти не вярва на очите си, когато я поздравявам. Засмива се от изненада, представя ни на останалите и вселената затрептява прозрачно, като след порой. Показва ни бъдещето заведение – кухнята вече е готова, в момента оправят основното помещение, където ще са масите и сцената за музикантите. После ще се захванат с площадката с пръстен под отпред, оградена с мрежа и с три бора в средата. Там ще има още маси под чадъри. Ще разширят двойната врата и ще сложат фенери. Било е нещо като клуб на фабрика, която е затворила. И са наели и двата апартамента отгоре, където ще се преместят съдружниците, тоест Нина, Павел и Дамян. Павел е бил готвач в столова и е с най-много професионален опит. Дамян работи в музикално списание, но получава много малко. Той ще отговаря за връзките с обществеността и концертите.

Отиваме за вино и *баници*, тоест кекс със сирене и яйца, и сядаме на масата в кухнята. Говорят на български, за да не изолират Дамян и Павел от разговора. И малко на английски. Следя хода на приказките, защото или Нина, или Амбра ми превежда. От време на време се разпалват и ме забравят, но после ми преразказват. Обясняват колко е трудно да се снабдят с кафе или шоколад. Уискито е сирийско, а пък брандито – малтийско. Лесно се намират само бира, вино и ракия. Кервани с българи отиват с

автобус за един ден до Истанбул, за да си напълнят пазарните чанти с нискокачествена стока. И после я продават в гаражи, в импровизирани магазини. Турция се е превърнала в нещо като задна врата на Запада. Някои са отишли да работят като селскостопански работници в Северна Гърция, други берат плодове и зеленчуци в провинцията, да ги консервират за зимата. Всеобщият блян обаче е емиграцията, и то без връщане. По възможност в Северна Америка, но също в Европа.

Но не и те, те искат да променят живота си тук и, ако не друго, да допринесат за промяната на нещата. Откриването на заведението ще е в събота, 10 август, техни приятели ще дойдат да свирят от следобед до късно през нощта. Дамян казва, че може би ще мине и Васко Кръпката, един от символите на бунтарите. Пуска негов блус с повтаряща се и весела мелодия, като ми обяснява припева: „Комунизмът си отива, спете спокойно, деца“. Преди няколко дни са приели демократична конституция и е започнала октомврийската предизборна кампания. Хората искат да експериментират в нова посока. И имат вяра в президента на републиката Желю Желев, философ-дисидент, запознат с остракизма и запазил баланс в размислянето.

Дърпам Нина настрана за малко, за да я попитам за Светла и да ѝ споделя за Карастоянова. Предлага да ме придружи до дома на изкуствоведката, с която се е срещала преди. Така ще има време да ми разкаже за Светла. Същата така или иначе вече е в Щатите. Чакала е чудо, че тя да се върне от Италия. И за подарък ѝ е оставила табелата на заведението, голямата, която гледа към улицата и една по-малка за задния вход. Изрисувани в същия стил като миниатюрите, макар и без златни листа – използвала е бронзов прах и бои.

– Досуц в неин стил, сама избра името от няколкото, между които се чудехме. Така че ще се казваме „Любопитни души“. Дамян предложи „Суперкупон“, защото на жаргон „купон“ означава забава. Но в крайна сметка нямаме нищо против „Любопитни души“.

Давам ѝ американското списание за обзавеждането на барове и добавям и касетката на „Куин“. Предлагам ѝ да помогна с украсяването. Първоначално ме гледа с колебание, после ме включва:

– Е, тук си се справяме добре. Но работа не липсва, ако имаш желание...

Написвам ѝ адреса си, записвам си номера ѝ и ги оставяме да продължават работата. Амбра отказва да дойде при Карастоянова – предала е всичко на Нина.

– Освен това ще станем много. Така ще мога да тръгна по-скоро на моето пътуване. Днес си взимам мотора, бях го занесла да го видят.

– Как така, с мотор ли ще пътуваш?

– Не е какъв да е мотор: съветски Иж „Планета Спорт“ 350! Дават ми го назаем.

– Не е ли малко опасно?

– Опасности има и докато се разхождаш в Сардзана. Почти няма движение, пътищата са хубави, времето – също, и знам къде отивам. Ще се върна за откриването. Мисля да запозная Нина и Дамян с група музиканти от Северозапада.

Леко потръпвам – ще бъда сам в свят, гъмжащ от българи и без инструкции за употреба. Но не ѝ казвам нищо. А пък когато стигнахме до улица „Славянска“, тя ми казва усмихнато и с поверителен тон:

– Слушай, Лео. Не съм ти сестра и не искам да се бъркам в неща, които не са ми работа. Но не можеш да не забележа колко внимателно слушаше Нина. Тя е очарователна, но няма да ти подхожда. Така че позволи ми да ти кажа, че ние не искаме някой, който да ни обожава. Помисли малко. Ако една жена е убедена, че е обожавана, е глупава, и че ви е писано да сте заедно, няма да стигнете далеч. Ако е и малко интелигентна – а Нина ми се струва доста умна, няма да си търси верни мъже пред олтара, но ще иска да бъде разбрана – може би и обичана – за това, което е или планира

да бъде. Човек би си помислил, че тези, които изгарят от желание като оглупели, сякаш пред тях се е появила Богородица, биха въздишали по същия начин за която и да е друга. Накратко, те са почти толкова отблъскващи, колкото нарцисите, които дори не те зачитат. Имай предвид, че може да се позабавляваш за една нощ, с когото си искаш. Но няма как да има нещо трайно с типове от тези две категории. Очевидно говоря за моментите, които нямат нищо общо с връзка за една нощ. Така че не приемай съветите ми за чиста монета. В случай, че Нина ти харесва за нещо повече от едното чуване, изслушай я и вземи възможно най-насерiously както нея, така и теб самия. Дори и инстинктивно, не се изискват нечовешки усилия. А, цветя, не забравяй да занесеш поне на Карастоянова. И баналните бонбони стават, но не отивай с празни ръце.

– Слушам, господин генерал! Не, наистина, благодаря ти за всичко, Амбра. И ще се видим като се върнеш.

Хванат в крачка. Не знам как е усетила бурния ми сексуален живот, съставен от необуздан низ от случайни любовници за еднократна употреба. И все пак ми пука за всички момичета на полукълбото, не го отричам, но особено за Нина. Особено много. Особено премного. И щом Амбра ми изнесе цялата тази реч, може би е забелязала, че има нещо. Е, ще го погледна от добрата страна. Във всеки случай е права и няма да си простя – две такива на едно място, а аз без стръкче цвят.

В ранния неделен следобед с Нина отиваме в „Драгалевци“, квартал в полите на големия масив на юг от града – планината Витоша. Въръжен съм до зъби със свежи местни цветя и бонбони „Фереро Роше“, тъй срасан и напарфюмиран, че съм като причастник. В автобуса Нина ми говори за Светла. Потвърдила ѝ е, че не се е чувала с Малертис от край време, но рано или късно щяла да му пише от Щатите.

– Иска да може да му съобщи добри новини, тъй като е вярвал в нея. Но това ще стане само когато се почувства наистина далеч и когато е осмислила и преживяла всичко, случило ѝ се в Италия. Понеже не всичко е беше приятно. Светла привлича хората, в частност мъжете, но интересът, който те пробужда в нея, е доста краткотраен. Никой никога не ѝ е на нивото. Те реагират зле и Светла осъзнава с какво се е сблъскала, защото наивно се е отдала. Тя ми е като по-голяма сестра, обичам я без да я съдя. Но живее в свой собствен свят, вече трябва да си го разбрал.

Да, разбрах, че няма да срещна Светла, и че от нея няма да научим нищо. Двете приятелки ми се струват много различни. Или вече имам склонност да ги разграничавам, защото интересът към разследването на Валделорса и този към Нина в същността си вече са поне на едно и също ниво.

При Елисавета Карастоянова веднага се чувствам на място. Тя е жена, която излъчва хармония, със спокойствието на движенията си и ведрата си и ярка усмивка. Сигурно е на по-малко от петдесет години, но не си боядисва белите кичури. Стаята, в която ни приема, е просторна, светла, цялата от дърво и с много дивани, възглавнички, килими и платове. Погледната откън, къщата изглеждаше скромно, но вътре демонстрира добър вкус. Навсякъде има икони, картини, предмети на изкуството и снимки в рамки с Карастоянова и ред художници и различни личности. В единия ъгъл има камина, а пред нея – голям прозорец с изглед към добре поддържана зеленчукова градина, където работят мъжът и синът ѝ. Опитва да каже някоя и друга дума на италиански, но казва, че не го е упражнявала от твърде дълго. Така от време на време се спира, за да може Нина да преведе. А аз я питам дали мога да си водя записки, за да не забравя нищо съществено.

Запозна се с Малертис през 70-те, когато от университета са я изпратили да придружи делегации на посещения на художествени произведения. Малертис дошъл в

България като представител на Италианската комунистическа партия. Било времето на десталинизацията на Хрущов. Избирал е художници, чиито картини после продавал или които успявал да покани на изложби в Италия. Първата икона му била подарена от представител на Българската комунистическа партия, като я е извадил сякаш била розово масло или занаятчийска керамика, за да отговори на вкуса на уважавания чуждестранен сътрудник.

– Малертис все ме търсеше, носеше ми книги за изкуството и дори дрехи. Аз следвах специализацията си, той ме ухажваше от време на време и не ме ангажираше. Беше изключителен четиридесетгодишен мъж, много запознат със света на изкуството, голям пътешественик за нас от провинцията. Накратко, младежки работи, не смятам, че е нито интересно, нито оригинално. Помогнах му с някои контакти, но той можеше да си ги набави по много други начини. Нямах представа за иконите, които успяваше да отнесе. Солидарните му действия бяха ценени, никой никога не вдигна шум. В един момент връзката ни приключи, без да се превърне в нищо повече. Не мога да кажа, че не се почувствах наранена, особено след като той просто спря да ми пише. Но мъката ми не продължи дълго. Имах късмет както в професионален, така и в личен план.

Прави неопределен и плах жест с ръка към библиотеката, снимките и градината под слънцето отвъд прозореца.

– После се срещнахме отново случайно, през 1989 г. във Виена, няколко месеца преди падането на Берлинската стена. Името ми беше в каталога на панаира. Той участваше доста често, а аз бях отишла за първи път. Намери ме на българския щанд. Приех факта спокойно като това, което беше – безобидно изплуване на миналото. Бях минали повече от двадесет години и си личаха и у двамата. Трябва да спомена, че ми изглеждаше развълнуван, но с възрастта човек лесно се трогва. Освен всичко останало ме попита дали познавам реставратор на старинни икони в Италия, защото искаше някой да му прегледа колекцията. Тогава разбрах, че притежава две дузини. Малко след това се сетих за Светла, която беше в Италия и щеше да е подходяща за целта. Написах му го. По-късно, през май същата година, пристигна сандъкът от Малертис. Същият този, на който седите в момента.

Посочва го и инстинктивно скачам на крака, което предизвика звънкия смях на Нина.

– В момента е пълен с книги, но ако се изпразни, се вижда двойното дъно. Това е първото място, което би трябвало да се провери, стига някой да иска да го провери. Ала аз бях предупредена и бях взела мерки. На пристанището в Бургас не биваше да минава митница. В двойното дъно имаше двадесет и четири старинни български икони, най-скорошната от началото на деветнадесети век, но две датираха от края на четирнадесети. Фолко ми беше звъннал, после и писал да ми обясни, че иска да върне това малко съкровище на България чрез мен. И аз приех. Не е като да ги беше откраднал, но беше платил доста малко, без да ги провери. Навярно и той самият можеше да ги дари, но щеше да е по-трудно във време, когато всичко се гледеше под лупа. В социалистическата партия, която наследи комунистическата, все още има ултраконсерватори, твърде забъркани с тоталитаризма и липсата му на проверки. Кой знае как и от кого е придобил тези икони! Може би е замесен някой поп. А и предполагам и в Италия ще да е разровил неща, които е предпочитал да останат заровени.

В писмото от Малертис имаше странно уточнение – ако по някакъв начин Спартако Валделорса се свържеше с нея от Италия, Карастоянова трябваше да му каже истината. А Амбра беше звъннала от името на съдията. Изкуствоведката не може да си обясни защо Малертис не е уведомил лично приятеля си. Разказвам ѝ как от Малертис няма вести от няколко месеца и точно заради това Валделорса се опитва да дешифрира,

с моя помощ, и напълно секретно, следите, които е оставил. Вярваме, че са оставени нарочно и това, което тя ни казва, също го потвърждава.

– Тогава ще ви разкрия цялата тайна, но разчитам, че ще си остане между нас. Така или иначе, поради причини, за които се досещате, не бих потвърдила официално нищо от казаното. През август в Пловдив ще бъде открита изложба на редки икони, за които се смяташе, че са изгубени и бяха възвърнати от незаконни държавни складове и сейфове на неправомерни служители. Общо са четиридесет, като повече от половината са от колекцията на Фолко. Можеше да изчакам и да направя нещата по-добре, но по всяка вероятност опозицията ще спечели изборите, макар и с малко. И всичко ще стане по-несигурно. Иконите трябва да бъдат описани сега и да бъдат върнати публично в националното художествено наследство. Така че се престорихме, че откриваме заключена стая в отдалечен протоколен кабинет с икони, пристигнали от Италия. И, разбира се, че не успяваме да узнаем кой ги е скрил там. А пък останалите в действителност бяха реквизирани. Като че ли всички ни повярваха.

Показва ни черновите на каталога и иконите са наистина невероятни. Само като се замисля, че са били в Сардзана, на няколко улици от таванското ми помещение! Казвам на Карастоянова, че съм отишъл да видя тези в „Александър Невски“ и ми предлага да ме придружи да разгледаме историко-археологическата колекция в Светия Синод, където се намират и други важни икони, а също и в Националната художествена галерия и в Етнографския музей. Като сватбена покана е и веднага уреждаме срещата за сряда.

Нина я пита за Светла.

– Светла ми се обади преди да замине за Ню Йорк и ми каза, че Фолко много ѝ е бил помогнал. Попитах я дали е реставрирала икони за него, но ми каза, че не е. Обаче му е направила няколко нови. Не ѝ споменах нищо за колекцията. Светла е невероятна, но съвсем не дипломатична или дискретна. А и никой не трябва да научава за тази работа, както и по изричната молба на Фолко.

И двамата повтаряме, че ще мълчим като гроб. Питам я дали са се чували повече с Малертис. Не са – само писмото, което е съдържало и информация, отбелязана по онова време за иконите, и няколко телефонни обаждания, последното през май, за да му каже, че всичко е минало по план. Помолва ме да му занеса няколко копия от каталога в Сардзана, който ще е готов след няколко дена. Нина я кани на откриването на „Любопитни души“ и тя отвърща, че с удоволствие ще изпрати сина си с каталозите.

Мъжът на Елисавета си слага плътни ръкавици, когато се посвещава на градината, защото по професия е хирург. Пригответил е кошница със зеленчуци и плодове за Нина, която предоволно си напълва раничката.

Когато излизаме ми подава три сливи и казва, че на няколко километра от тук има манастир с красиви стенописи, на сред гората. Освен ако главата ми не се върти много вече.

– Може да се разходим малко, така ще си обобщя нещата по-добре, и после ще звънна на съдията. Като стана дума, как мога да се обадя до Италия?

– Най-добре ще е от кабинките в пощата. Не забравяй да му кажеш да не си отваря устата пред никого. Иначе Карастоянова може да пострада. Най-сетне имаме положителен резултат, нека не го разваляме. Може ли да му се има вяра?

– Напълно.

– Знаеш ли как наричаме бившите комунисти-ултраконсерватори, за които говореше Елисавета? *Хеви метъл*. Даваме си сметка, че има и разумни и неопетнени сред социалистите, и че е добре преходът да се извърши без кръвопролития, но трябва да напуснат правителството. Дори и от чувство за срам. Техниките и диалогът не са

достатъчни. Сега е ред на други. Които, разбира се, на свой ред ще допуснат грешките си.

– А опозицията сплотена ли е?

– Хич! В Съюза на демократичните сили има от всичко по малко, непредставителни типове, дори монархисти. Но трябва да направим масов удар, защото така или иначе твърде много ще се прехвърлят. С моите партньори се разпознаваме в зелените, движение на име „Екогласност“. Ще видиш и други през следващите няколко дена в заведението. Ако не считааш работата си тук за приключена, сега, когато знаеш какво е станало с колекцията с иконите...

Сливата ми засяда в кривото гърло. Докато кашлям ми идват петнайсет различни начина, по които мога да ѝ направя комплимент, но не конкретизирам нито един.

– Шегуваш се – ѝ казвам, когато ми минава. – Вече и аз се чувствам като любопитна душа. Да ги видим малко тези гори, после се връщаме на улица „Леонардо да Винчи“.

7.

От април до септември

„Foglia di rosa, o fiore d’amaranto,
se ti fai sposa, io ti sto sempre accanto.

[...]

Foglia di menta, o fiore di granato,
Nina, rammenta i baci che t’ho dato!“³⁴

Последната песен на Франческо Паоло Тости,
стихове на Франческо Чимино

VIII

Йосиф Рубенов и Люба Алфандари пристигнаха с кораб в Ливорно, отправяха се към Барселона и оттам – към Куба, в средата на април 1923 г. С тях пътуваше тригодишната им дъщеричка Естрела. Йосиф беше телеграфирал на Аурелио да го предупреди, че щяха да останат само за няколко дни. Размениха си няколко съобщения по пневматичната поща, като се уговориха да се срещнат на 20 април.

Сестричката му Фиамета, вече на тринадесет години, която в известен смисъл беше единственият довереник на Аурелио, искаше да го придружи на всяка цена, а в този момент той се чувстваше тъй зашеметен и несигурен, че не се възпротиви. От гарата взеха карета до получения адрес на улица „Скали дел Понте ди Мармо“ в квартала на малката Венеция. Фиамета веднага се очарова от Естрела, на която донесе като подарък най-красивата си кукла от детските ѝ години. Възпитана, но и много непринудена, набързо се разбра с Люба и разговорливата домакиня от Ливорно, която

³⁴ „Лист от роза, о, цвете амарант,
дори и да се жениш, винаги съм до теб.

[...]

Лист от мента, о, цвете от нар,
Нина, помни целувките, които ти дадох!“ – Б. пр.

се захвана да сервира сладкиши. След прегръдките Аурелио и Йосиф в унисон се възползваха от случая да се разходят сами навън, оставяйки женския свят у дома.

Бяха минали толкова малко години, а тежестта им си личеше у лицата и маниерите и на двамата. Отправиха се към бариерата на пристанището в търсене на кръчма и правилната отправна точка за труден разговор, но това беше и споделената цел на тази среща. И двамата искаха да стигнат до него с цялата възможна деликатност, с цялата възможна привързаност, пренебрегвайки факта, че почти не си бяха писали през цялото това време.

Не подхванаха веднага темата. Започнаха отдалече, с по-общи приказки. Йосиф му разказа, че Стамболийски бе спечелил изборите през август 1919 г. в България и съответно подписал Ньойския мирен договор в края на ноември, разпространявайки мълвата, че веднага е счупил писалката, с което е ратифицирал тези изключително тежки условия. На следващата година нови избори дали мнозинство на земеделското движение и оттогава Стамболийски управлявал сам, враждебен както към социалкомунистите, така и към буржоазните партии. Провел някои социални и икономически реформи, важни за развитието на селата, с особения си поглед на града като перверзен и паразитен. Нацията обаче трудно се възстановявала, централизацията на властта умножавала корупцията, а Стамболийски въоръжил и селска милиция, наречена Оранжева гвардия, която действала под негово командване. Няколко месеца по-рано, през ноември 1922 г., той свикал и спечелил референдум, за да изправи пред съда управляващите по време на загубените от България войни, посочени за отговорни за „националните катастрофи“. И по този повод започнал да хвърля опонентите си в затвора. Вече е разочаровал почти всички, не само в София, като си е спечелил омразата особено на военните. Йосиф, след като оставил униформата, се посветил най-вече на преподаване на музика, но без солидни перспективи. Така че, когато братовчед му Марко Афталион му писал от Ню Йорк, че фирмата му за внос и дистрибуция на музикални инструменти процъфтяваше и възнамеряваше да отвори филиал в Хавана и да му го повери, е нямало много какво да го мисли, преди да реши да се възползва от случая. Чувстваше се късметлия – беше изход, без да е скок в тъмното, дори от езикова гледна точка.

Аурелио се опита да отговори на това обобщение с бързи вметки към случилото се в Италия, за което Йосиф със сигурност вече беше чувал в Ливорно. Но осъзна със смесица от срам и смущение, че успяваше само да си припомни сцени, които буца в гърлото му пречеше да свърже и да коментира рационално. Недоволството от унижителната победа, конфликтът във Фиуме, настъплението на социалистите, насилието на скуадристите, сблъсъците в Сардзана през юли 1921 г., в които той участваше... И после походът към Рим, правителството на Мусолини и репресията на противниците, наказателните експедиции, масовото уволнение на железопътните работници. „Отмениха Деня на труда, Първи май, като го замениха с Раждането на Рим, който ще се празнува за първи път утре. Планират икономически, фискални и синдикални мерки, които да дадат всички предимства и облаги на вечните хора на върха и никакви права на работниците. Както и силно изявен мажоритарен избирателен закон, който да им позволи да държат всички карти на властта и образователна реформа, с която да контролират умовете. А да не говорим за агресивните им колониални намерения – Мусолини е започнал да се нарича *дуче*...“. Но колкото повече говореше, толкова повече се разпадаше речта му... Всъщност това, което той объркано искаше, беше да обясни на Йосиф, че последните години бяха изтощителни, че е видял как всички врати и пътища са се затворили пред него.

Затова остави темата за политиката и стигна до същината и личното. Беше постъпил в армията от чувство за дълг, тъй като така или иначе щяха да го повикат като военен ветеринарен лекар, може би в малка степен от приключенски дух и до голяма степен, за да избяга от къщата на втория си баща, където не можеше да си намери място след обучението си в Парма. Докато беше в гимназията, майка му, вдовица, откакто той беше невръстен, се омъжи повторно. През 1910 г., докато той учеше в университета, се роди Фиамета. Офицер от запаса, той винаги беше мислил да се върне към цивилния живот, но не беше пресметнал дезориентацията, сякаш много дълъг, логично следващ и споен път беше приключил едва тогава, отстъпвайки място на куп несигурност от неуловими възможности.

Не успя да осъществи замисъла си за коневъдство в Луниджана, първоначално поради неблагоприятните икономически обстоятелства, обезценяването на парите, данъците и недостига на капитал. След това се случи земетресението на 7 септември 1920 г. в Луниджана и Гарфаняна. Накрая Бруно, приятелят, с когото искаше да започне начинанието, трябваше да замине и когато се върна, го простреляха в сблъсък между „Ардити дел Пополо“³⁵, от които беше част, и фашистите. Така Аурелио сега практикуваше професията само от време на време в земеделски стопанства и понякога заместваше колеги. Живееше сам в селска къща под наем в Брадия, по склоновете, които се изкачваха към Джукано от Сардзана, и се придвижваше с двуколка... Беше странно да разказва на Йосиф за себе си така, както никога не беше правил в България, да се обобщи и да остави да изникнат съществени неща, които бяха сякаш още по-масивни, тъй самотни и изолирани от сложния ежедневен поток на живота.

Загрени от десертното вино и преоткритото разбирателство, най-накрая успяха да достигнат темата, която витаеше над целия им разговор. Аурелио подхвана плахо, като сподели, че е получил отговор от Вида само в началото, а после – нищо повече. И с времето беше спряла да пише. Освен това не беше могъл да спази нито едно обещание, нещата съвсем се бяха объркали.

Последните думи дадоха тон на Йосиф: „Писмата ти така и не пристигнаха, с изключение на най-първите. Едва наскоро разбрах, че Перла се е била уговорила с пощенския управител на Враца, зет ѝ Барух Москона, да направи кореспонденцията между теб и Вида невъзможна. Самият Москона ми го призна, много угнетен, като каза, че Перла на практика го е изнудвала, накарала го е да ѝ носи писмата и ги унищожавала. А Вида, нали знаеш, си е много горда... За нас беше мъка да я гледаме такава, повярвай ми, тя видимо увяхваше, все по-затворена в себе си. А не можеше дори да си го позволи, трябваше да действа – баща ѝ Давид се влошаваше, след което почина на следващата година, а Флор растеше. Леля ѝ Рахил се премести за постоянно при тях във Враца. Двете с Перла решиха да канят у тях всеки, който сметнеха за „добра партия“ и настояваха Вида да пее заедно с Люба. Понякога се съгласяваха, но трябва да кажа, че изпълненията бяха доста вяли. Един ден се появи Мордехай Самуилов-Перахий, бизнесмен с фирма в Солун и любител на музиката. Благ ерген, не първа младост, висок и малко непохватен, който вървеше сякаш на пръсти по невидимите граници на света на Вида. И който се научи как да се сближи с нея за голяма радост на сестрите и настойничката ѝ, а в крайна сметка и на Люба, натъжена от неврастенията на приятелката си, която като че ли ѝ предаваше меланхолията си. С Люба се оженихме няколко месеца след заминаването ти. Люба вече беше бременна с Естрела. Това също трябва да е повлияло на решението на Вида, обявено веднага след раждането на момиченцето ни. Замина за Солун, вече булка на Самуилов-Перахий.

³⁵ Буквален превод „Дръзките от народа“ – антифашистка група, създадена през юни 1921 г. с цел да се противопостави на Националната фашистка партия на Бенито Мусолини и Черните ризи. – Б. пр.

През лятото на 1921 г. се роди синът им Рафаел. Видяхме го само на снимки. Наскоро пристигна новината, че в началото на юни Вида ще се завърне за първи път в България за сватбата на Флор и ще остане в София, където съпругът ѝ има къща и офис. На Люба ѝ се искаше да отложи заминаването ни, но вече всичко беше готово и за съжаление според братовчед ми това е правилният момент... Според него, когато човек се впусне в пътуване до друг континент, е по-добре да не се протака, а да се гледа само напред“.

Разхождаха се по ул. „Гранде“, където дрънчаха трамваите, до площад „Дел Волтоне“ и, като вървяха за малко покрай крепостта „Нуова“, се върнаха във Венеция от страната на старите обществени перални, по моста „Дел Анджоло“.

Люба хвърли сиво-син поглед към Йосиф и разбра моментално и с облекчение, че е успял да изкаже това, което е трябвало да се изкаже. Дръпна Аурелио настрани и му прошепна: „Вида е там, където винаги е искала да бъде, в разцвет, преодоля всичко под закрилата на седемте благословии, без да се обръща назад. Щастието ѝ си струва, дори на цената на раздяла. А и така или иначе, никой не може да открадне спомените“.

Все още имаше прощални думи, пожелания и усмивки, но мисълта на Аурелио вече беше другаде. Само трепетната радост на Фиамета, която беше успяла да общува дори с малката Естрела и вече мечтаеше за приключенско морско пътешествие до Куба, беше факелът, който му помагаше да не се изгуби в тази плътна мъгла и да намери обратния път към Сардзана.

IX

След посещението в Ливорно, Аурелио за известно време остана като вцепенен, струваше му се, че самите въздух и съществуване имаха вискозитет, който възпираше движенията и мислите му. Предпочиташе да остане на улица „Брадия“, където пролетта сияеше между намигването на паричките и пуха на валериана, розовите цветове на прасковите и синьо-лилавите на перуниките, пресния лук и дивите гладиоли. Голямата череша пред къщата вече губеше белия си облак, разпръснат по тревата, между жълтата дързост на лютичетата и глухарчетата.

После, една сутрин, седнал пред неохотна чаша кафе, си каза смътно безразсъдно, че не всичко беше изгубено, че все още имаше място, на което да отиде и нещо, за което да се бори. Сякаш искаше с един тласък да се отърве от постоянния блокаж на характера си, твърде често отбранителен и твърде бързо примиряващ се, ориентиращ се към малки цели и малки стъпки. И така той се задейства шеметно и с постоянно ускорение, без да се фокусира върху никакви подробности, може би и от страх, че този импулс нямаше нито начало, нито край. Действаше без почти никакви обяснения, а малкото, които даде, бяха прикритие, така или иначе всички го разубеждаваха от тази безразсъдна постъпка. Изключение беше Фиамета, на която до известна степен се доверяваше, и която трябва да си е създала собствена и романтична представа относно истинските причини за това балканско пътуване, само за да си изплаче очите по-късно на гарата в Сардзана, откъдето Аурелио, с малко багаж и всичките си спестявания, заминаваше за Милано, за да хване „Симплон Ориент Експрес“.

Крум, на когото беше телеграфирал, дойде в София, за да го посрещне, обеща му, че ще го посети на Северозапад и му предостави опорната точка на семейство Древногорски в столицата, нещо като ферма с просторни складове по пътя за Костинброд. Но той предпочете да се настани в „Гранд хотел Лидо Венеция“ на ул. „Екзарх Йосиф“ 10, на две крачки от централната синагога. Не беше трудно да намери дома на Мордехай Самуилов-Перахия на ул. „Пиротска“ в квартала Ючбунар – беше

доста известен търговец. Аурелио отправи молба към доверения човек на Древногорски, който всеки ден проверяваше дали се нуждаеше от нещо, да предаде много дискретно бележка на Вида, в която я молеше да му се обади на телефона в „Лидо Венеция“, номер 26-91, или да му уговори среща писмено, където и когато иска, за да може да ѝ сподели лично съдържанието на многото писма, които ѝ бяха попечили да прочете.

На следващата вечер той намери в кутията бежов плик с нотен лист, където Вида, изразявайки голямата си изненада, му обясняваше, че не възнамерява да се среща с него сама и дори не може да го покани официално в дома си, защото това би създадо твърде много смут в семейството ѝ. В памет на всичко, което ги е свързвало, го молеше да не настоява: „Страдах за нас. Но имаше предел. Реших да забравя и забравих. Без негодувание, но с ясен избор. Казват, че в първата любов е включено всичко, което трябва знаем за любовта, и че останалото са просто повече или по-малко успешни реплики. Аз пък съзнателно направих всичко възможно да стане точно обратното. Искан да се науча да отворя повторно сърцето си и пак да имам песни да пея. Няма вече място за теб, Аурелио, освен в миналото. Но наистина, искрено ти желая всичко най-хубаво“.

Това беше най-очевидната развръзка, но въпреки това Аурелио дори не я беше предвидил. И нямаше резервен план. На следващия ден, още от сутринта, се притаи пред къщата на Ючбунар, дори и да не беше лесно да не бие на очи, но въпреки това така и не видя Вида да излиза или влиза. Този, който видя да се връща у дома, беше Самуилов-Перахий. Веднага разбра, че е той. Висок и изправен, с прошарена брада, вървеше погълнат по „Пиротска“, като си повтаряше нещо и често наместваше шапката си на главата. Късно вечерта Аурелио като че ли зърна женски профил зад люлееща се завеса на прозорец, който внезапно светна. Сърцето му подскочи – беше тя и беше разкрила глупавото му и нерешително вироглавство. Върна се в хотела с наведена глава, без да изпитва нито глад, нито умора, нито нищо.

На следващия ден се премести в луксозния хотел „Юнион Палас“ в самия център. Обади се на бръснаря в хотела и извади най-хубавите си дрехи, поинтересува се за концертите през почивните дни и отиде в операта да види дали Атанасов беше в програмата, полюбува се на археологическата колекция, поместена под множеството куполи на голямата джамия от петнадесети век точно пред „Юнион Палас“, разгледа работата по реставрацията на древната базилика „Санта София“, построена по заръка на Юстиниан, след което се разходи до идеално поддържаните царски градини след Орлов мост. Като че ли преоткри част от дързостта, с която беше слязъл от влака няколко дни по-рано, опита се да измисли някакво българско начинание, различно от това да преследва Вида, скалъпи неясни идеи от великодушие на духа, укори се, че е действал твърде необмислено и рязко след толкова много време. Накратко, хвърли всякакви усилия да си възвърне равновесието – дори се намеси в приказките на чужденци, които обсъждаха политиката, пушейки и разлиствайки вестници в позлатения салон на хотела. Преобладаващото мнение беше, че България със Стамболийски вече беше достигнала ръба на пропастта.

Но с вечерните сенки всички тези защити и опори започнаха да се напукват и да поддават. Или може би се дължеше на пианиста, който по време на вечерята имаше злополучната идея да изсвири романс на Тости „Вече не те обичам“. Или на тежестта, която започна да смазва стомаха му, тласкайки го към силните ликьори, нещо необичайно за него. Или на леката треска, която го измъчваше по-късно, ужилвайки го с втрисане, лежащ облечен на леглото, бутилката коняк на нощното шкафче. Напиването до несвяст не му помогна да заспи. Погледна през прозореца, стаята му

беше на последния етаж, полупрозрачните очертания на хоризонта го караха да разпознае планините. Счуха му се глухи и необичайни шумове за този час в далечината. Усети съвсем ясно, почти спокойно, че идването му до тук беше лудост и че трябваше да си тръгне възможно най-скоро. Затвори прозореца, отиде до банята и си изми лицето със студена вода. Каза на отражението в огледалото с все още капеща вода, че преди това обаче искаше да погледне в очите господин Мордехай, за да разбере как става така човек да има толкова много късмет. Затвори багажа си и го остави на леглото.

Портиерът се смая от молбата му да плати уреди сметката. Попита го да не би да не е останал доволен. Аурелио оправда внезапно си заминаване с това, че е възпрепятстван. Каза му, че има ангажимент, но скоро ще се върне. Портиерът обеща, че ще му подготви разписката веднага щом счетоводителят на хотела се върне. Посъветва го да не излиза сам в този час – беше бурен период, обикаляха странни слухове. Аурелио го увери, че умееше да се грижи за себе си.

Довереният човек на Древногорски му каза, че Самуилов-Перахий винаги ходеше много рано в централната синагога, след което минаваше през близкия покрит пазар, Халите, построени преди десетина години от негов приятел предприемач и най-накрая отиваше в софийския филиал на компанията си. Беше събота, 9 юни, и може би последната част от маршрута този ден не се изпълняваше, но доста вероятно беше да го срещне по пътя за синагогата. Отправи се към площад „Бански“ и си намокри челото на чешмите с гореща вода на общинските извори. После застана на ъгъла на „Пиротска“ и гърба на постройката с покритите пазари, огромна и солидна сграда, но разкрасена с арки и орнаменти в неовизантийски стил. Вълнението вече започваше, а заедно със селяни от околията бяха пристигнали отряди на Оранжевата гвардия на земеделската партия, по-скоро за красота, отколкото за бой. Аурелио видя името на улицата, която разделяше пазара от сградата на синагогата – „Ломска“. Точно Лом беше пристанището на най-краткото и най-радостно пътуване в живота му.

Различи Самуилов-Перахий отдалеч. Беше сам и вървеше право към него, пипаше си шапката и сякаш мърмореше под носа си. Аурелио осъзна, че и този път не му беше ясно какво искаше да направи. Може би просто го погледне в очите. Подпря се на стената. Самуилов-Перахий сви на ъгъла на „Пиротска“ и „Ломска“ и не обърна никакво внимание на елегантния и превъзбуден мъж, застанал точно там. Аурелио го последва, хвана го за раменете и го обърна рязко към себе си. Шапката на Самуилов-Перахий падна, в очите му блесна смайване. Точно тогава се чуха изстрели. Аурелио видя как Самуилов-Перахий се свлече и мъже в униформи тичаха към тях по „Ломска“. Ала се спряха, за да потърсят прикритие, когато от пазарите започна ответен огън.

Аурелио се затича отчаяно към площад „Бански“. Стигна до хотела без дъх, подмина портиера, който напразно се опитваше да накара телефона да заработи и му направи трескави жестове. Обаче забеляза, че гледаше панталона му, на който имаше ярки пръски кръв. Качи се в стаята си, отвори куфара и се преоблече в бързината, след това взе само ветеринарната чанта, където държеше най-важните неща, в това число и флейтата, и слезе надолу. Портиерът го чакаше пред асансьора. Каза му обезпокоен, че счетоводителят все още не е пристигнал и че в града има размирици, затова молеха гостите да останат по стайте си. „Аз съм лекар“, отговори Аурелио, показвайки чантата си, „нуждаят се от мен“. Излезе точно когато влязоха двама жандармеристи. Мина напърно по ул. „Сердика“ и около Лъвов мост спря файтонджия и го убеди, като му плати прещедро, да го изведе от града по пътя за Костинброд, при Древногорски. Трябваше да заобиколят, за да избегнат гарата, окупирана от армията.

По здрач пристигна на кон, придружен от доверения човек, в планинска селска къща недалеч от прохода „Петрохан“, отвъд който се разкриваха горите на

Северозапада. Там го надви нечовешка умора и рухна в сън, в който зазидаха жива сянката му във фонтана на двора и отвътре, превърнат в *таласъм*, свиреше тихо на кавал в топли ноци през сезона на черешите.

Х

В ранните часове на 9 юни 1923 г., все още по тъмно, с прекъснати телефонни линии, полковете излязоха от казармите и окупираха министерства и ключови места в София и основните български градове, арестувайки членовете на правителството на земеделската партия, току-що дошло на власт след изборите на 22 април. Превратът беше подготвен и извършен от Военния съюз, начело с полковник Иван Вълков, и от организацията Народен сговор с реакционни уклони, която обаче събираше много противници на Стамболийски с различна политическа ориентация. Цар Борис III, макар не без колебание, узакони новото правителство същата сутрин, поверено на Александър Цанков, крайно десен политик, който получи подкрепата на консерваторите и отмени реформите на земеделците. Докато в София всичко се развиваше бързо и присъстващите групи от Оранжевата гвардия лесно бяха обезоръжени, в много провинции избухнаха селски бунтове, жестоко потушени от гарнизоните.

Стамболийски се намираше в родното си село Славовица край Пазарджик. Първоначално поведе бунт, след което си даде сметка, че щеше се превърне в клане и разпусна формованията си, укривайки се по селата, където бе предаден и отведен при враговете си, които го върнаха в дома му и там го измъчваха и убиха по зверски начин. В стаята, където издъхна на 14 юни, остави последния си подпис на стената, изписан с кръв. Антиземеделският терор продължи дълго време с безброй жертви, участваха и българските иредентисти от Македония, противници на подписаното през март споразумение от Стамболийски с Югославия; един от тях уби другия исторически ръководител на земеделците, Райко Даскалов, в Прага през август.

Това лято беше бурно. Комунистите, неутрални по време на държавния преврат от 9 юни, промениха курса си, повлияни от Коминтерна, и решиха да оглавят всеобхватно антифашистко въоръжено въстание, съюзени с останалите земеделци. Тайните служби бяха разбрали за това и на 12 септември полицията извърши сериозна хайка срещу комунистическите борци. Така се даде начало на първите местни бунтове, докато въстанието на национално ниво избухна между 22 и 23 септември и имаше най-силна народна подкрепа на северозапад. Фердинанд, завзет, изгубен и повторно превзет, се превърна в главен оперативен център. В много села се установи селска и работническа власт, въстаниците се разпространиха с червените и оранжевите си знамена от прохода Петрохан до Дунав, освободиха Берковица, но не успяха да влязат във Враца и при обсадата на Лом трябваше да се изправят срещу гарнизона на Видин с артилерията. Въпреки няколкото значителни победи, превъзходството на въоръжението на редовните войски, които скоро получиха подкрепления от София през Петроханския проход, сломи съпротивата на бунтовниците за броени дни.

Последвалата репресия беше опустошителна и жестока. Към падналите в бунтовете се прибавиха жертвите на репресиите, екзекутираните без съд и обесените. Срещу жителите на надигналите се села се бяха настървили и проправителствените паравоенни фашистки отряди. Имаше и много загуби сред сефарадите от Северозапада, особено сред занаятчиите. Във Враца най-младият от разстреляните бе Челеби, момчето от бакалията на Алфандари. В големите индустриални градове фитилът не се беше запалил, въстанието беше ограничено до провинцията и задушено от кръвта. Сега Цанков можеше да се представи на международната сцена като шампиона в борбата срещу комунистическата опасност.

Мордехай Самуилов-Перахий, който тъкмо се беше възстановил от рана в гърба, за щастие странична и несериозна, замина с Вида за Солун, където беше малкият Рафаел. България вече не му се струваше подходящо място при тези обстоятелства. Като подреждаше мислено какво му се беше случило в зората на 9 юни, си спомни мъж, облечен достолепно и с пламенен поглед, който го беше спрял и обърнал към себе си, притискайки го в стената и по този начин попречвайки му да се озове изцяло в обхвата на размяната на изстрели между войниците и Оранжевите гвардейци. Вероятно му дължеше живота си и му се искаше да му благодари, но, уви, не остана да му помогне, когато той припадна от уплаха. Не беше в състояние да каже нищо за престрелката на жандармеристите – беше дошъл в съзнание в болницата.

Столичната полиция издирваше Аурелио, но не за нападение над Самуилов-Перахий, нито пък заради неплатена сметка в „Юнион Палас“, а поради подозрения, че е чуждестранен агент. От Италия мигом пристигна телеграма, която описваше доктор Делфи като приятел на престъпници, анархисти и комунисти, макар и да не беше лично замесен в престъпления. Мусолини гледаше с добро око на правителството на Цанков и обратното. Инспекторът, който беше поел случая и конфискувал багажа на Аурелио, имаше заповед да разшири търсенето в провинцията. И когато през септември беше съобщено за италиански лекар във Фердинанд, който можеше да е той, повече нямаше съмнения относно ролята му на шпионин. Само че не успяха да го заловят, нито пък беше разпознат сред убитите бунтовници. Следите му бяха напълно загубени.

Събитията от тези месеци пронизваха душата на Крум Древногорски, разкъсан между дисциплината и чувствата на собствения си народ. Неговият началник, знаейки, че е ненадежден поради държавния преврат, онази съдбоносна събота го държа настрана под някакъв предлог. Когато се завърна на служба, с първите възражения, които повдигна, му се отреди административен пост. Със септемврийското въстание напусна завинаги казармата и се премести със семейството си в планината. Древногорски играеха важна роля в сблъсъците, но Крум не искаше да стреля по войниците си, които изпълняваха братоубийствени заповеди, дори да бяха предимно синове на селяни. Ала организира саботаж, с който направи безполезни оръдията и картучниците, скрити от самия него през 1919 г. от междусъюзническата контролна комисия и които сега българските офицери щяха да могат да използват срещу съгражданите си. На високите пасища, побити от силните пориви на балканската есен, дядо му Рангел Древногорски го благослови, преди да го види как се качва на кон, начело на редицата въстанически водачи, отправен към тайния проход на Ледените кукли, в посока изгнанието.